

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÜMUMİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ ÜÇÜN
AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİ ÜZRƏ TƏHSİL PROQRAMI (KURİKULUM)
(I-XI SİNİFLƏR)

Bakı –2023

MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan dili fənninin məqsəd və vəzifələri	3
Azərbaycan dili fənninin tədrisinə verilən tələblər.....	4
Azərbaycan dili fənninin məzmunu və ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri.....	11
Məzmun standartları.....	133
Azərbaycan dili fənninin xarakterinə uyğun təlim strategiyaları.....	75
Fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya.....	79
Azərbaycan dili fənnində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vasitələri və meyarları	81
Azərbaycan dili fənninə dair təlim materiallarının planlaşdırılması üzrə metodiki tövsiyələr.....	84

Azərbaycan dili fənninin məqsəd və vəzifələri

Azərbaycan dili fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulum) bu fənn üzrə məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirən və ona doğru istiqamətlənmiş standartların reallaşması üçün zəruri fəaliyyətləri əhatə edən konseptual sənəddir. Bu sənəd hazırlanarkən müasir cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri, şagirdlərin meyil və maraqları, ana dilinin tədrisində beynəlxalq yanaşmalar nəzərə alınmışdır.

Bu proqram Azərbaycan dili təlimi ilə məşğul olan müəllimlərin, dərslik və dərs vəsaiti müəlliflərinin, qiymətləndirmə mütəxəssislərinin fəaliyyətini istiqamətləndirməyə xidmət edir. Azərbaycan dili təliminin məzmunu nəticəyönümlü standartlar əsasında hazırlanmışdır. Nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunması onlara doğru yönəlmiş fəaliyyətlərin inkişafını izləmək və istiqamətləndirmək üçün ardıcıl qiymətləndirmə aparılmasına imkan yaradır. Bütün standartlar fəaliyyətlərə aid bacarıqlar şəklində ifadə olunmuş, şagirdlərin bilik və bacarıqları ilə bağlı nailiyyətlərini müəyyənləşdirmək diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Ümumi təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisi milli maraqlar və dövlətçilik baxımından mühüm məsələlərdən biridir. Beynəlxalq təcrübədə ana dilinin öyrədilməsi milli təfəkkürün formalaşmasında mühüm vasitə kimi yüksək dəyərləndirilir. Təhsilin ümumi inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün keçirilən milli qiymətləndirmələrdə ana dili üzrə standartların mənimsənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bütün bunlar isə bir fənn kimi ana dilinin şəxsiyyətin formalaşmasındakı müstəsna rolu ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilinin dərinədən öyrənilməsi şagirdlərin ünsiyyət imkanlarını genişləndirir. Şagirdlər bu fənnin vasitəsilə ana dilinin səs sisteminə, lüğət ehtiyatına, üslubi-qrammatik xüsusiyyətlərinə yaxından bələd olur, elmi, bədii, publisistik və digər üslublarda yaradılmış nümunələr ilə tanış olmaq imkanı qazanırlar. Eyni zamanda, bu dildən istifadə edərək öyrənəcəkləri digər fənlərin daha yaxşı mənimsənilmə potensialını genişləndirirlər. Bu baxımdan, məzmun standartlarında təsbit olunmuş nitq bacarıqlarını metabacarıqlar kimi dəyərləndirmək olar.

Ümumi təhsil pilləsini başa vuran gənclər təhsilini davam etdirmək, müxtəlif sahələrdə işləmək üçün müasir dövrün iqtisadi, hüquqi və texnoloji yeniliklərinə hazır olmalıdırlar. Bunun üçün yalnız elmi-nəzəri hazırlıq deyil, həm də nitq bacarıqları, yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər əldə olunmalıdır. Hər bir şəxs müxtəlif formalı və məzmunlu mətnləri səlis, şüurlu oxumağa, yazılı və şifahi şəkildə səmərəli ünsiyyət qurmağa qadir olmalıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin bir fənn kimi əhəmiyyəti böyükdür. Ana dili həm də tərbiyə vasitəsidir. Şagirdlər onun vasitəsilə milli-mənəvi sərvətlərimizlə tanış olur, əxlaqi dəyərlərə və yüksək insani keyfiyyətlərə yiyələnirlər. Ümumi təhsil pilləsində Azərbaycan dili təliminin məqsədi ümumi nitq və dil bacarıqlarını formalaşdırmaqla şagirdlərin nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir.

Beləliklə, dilin tədrisi aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

1. Dil duyumunun formalaşması və inkişafı;
2. Dildən istifadədə səriştəlilik və özünəgüvən;
3. Dil vasitəsilə idraki bacarıqların inkişafı;
4. Dil vasitəsilə özünüifadə və yaradıcılıq.

Bunlardan ilk ikisi bilavasitə dilin və nitq bacarıqlarının (dinləmə, danışma, oxu, yazı) öyrənilməsini, sonuncu ikisi isə dil vasitəsilə öyrənməni və özünüifadəni nəzərdə tutur.

Azərbaycan dili fənninin tədrisinə verilən tələblər

Dil tədrisində kommunikativ yanaşma

Ümumi təhsil pilləsində ana dilinin tədrisi konsepsiyasını müəyyənləşdirmək üçün ilk növbədə:

1) predmetin (ana dilinin) mahiyyətini, 2) bu fənnin məqsədlərini (strategiyanı), 3) məqsədə çatmağın yollarını aydınlaşdırmaq lazım gəlir.

Dil insanlar arasında ünsiyyətə xidmət edən fonetik, leksik, qrammatik vasitələr sistemidir. O, əcdadlarımızın və müasirlərimizin düşüncələri, ümumiyyətlə, bəşər sivilizasiyasının nailiyyətləri haqqında bilik əldə etməyin, demək olar, yeganə yoludur. Dil fikir, hiss ifadə etmək üçün əsas alətdir və təfəkkürlə sıx bağlıdır, belə ki dil təfəkkürsüz, təfəkkür isə dilsiz mövcud deyil. Nitq bacarıqlarından istifadə idraki proses haqqında araşdırmaların təməl mövzudur. İdrak haqqında istənilən nəzəriyyədə bu məsələyə aydınlıq gətirmək cəhdi özünü göstərir.

Nitq isə ünsiyyət prosesi – informasiya mübadiləsidir. Nitqin aydınlığı və təsirli olması üçün dil, dilin mövcudluğu üçün isə nitq zəruridir. Dilin sistemini nitqdəki təzahürünə görə müəyyənləşdirmək olur. Dilin yaşaması və inkişafı üçün ünsiyyət prosesi - nitq vacibdir.

Ünsiyyət nitq bacarıqları (dinləmə, danışma, oxu, yazı) əsasında baş verir. Bu prosesi aşağıdakı sxem vasitəsilə əks etdirmək olar.

Beləliklə, dilin qanunauyğunluqları üzərində qurulan linqvistik yanaşmadan fərqli olaraq, kommunikativ yanaşmada əsas məqsəd şagirdin nitq bacarıqlarını:

1. Dinləmə və danışma;
2. Oxu;
3. Yazı;
4. Dil qaydaları biliklərini formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir.

Bu sənəddə məzmun xətləri və əsas standartlar başlıqlar (söz və söz birləşmələri), altstandartlar və onların izahları bacarıqlar şəklində ifadə olunub.

1. Dinləmə və danışma

Dinləmə reseptiv, danışma isə ekspressiv nitq bacarığı olsa da, müzakirə, debat, dialoq kimi fəaliyyətlərdə bu iki bacarıq bir-birindən ayrılmaz şəkildə baş verir. Şagird çox zaman

dinləyib anladığını danışmaqla nümayiş etdirir. Bu baxımdan dinləmə və danışmanın vahid məzmun xəttində birləşməsi təbiidir.

1.1. Dinləyib- anlama

Dinləmə şifahi nitqin qavranılması, beyində mənalandırılmasıdır. Məktəbəqədər mərhələdə uşaqda empirik şəkildə formalaşan bu bacarıq məktəb şəraitində sistemli şəkildə inkişaf etdirilir. Hərflərin təliminə qədər və təlimi prosesində istənilən verbal informasiya şagirdlərə, əsasən, şifahi nitq yolu ilə çatdırılır, odur ki şagirdlərdə dinləmə bacarığının formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dinləyib-anlamada əsas məqsəd şifahi informasiyanı qəbul edib onunla bağlı mühakimə yürütmək bacarığı formalaşdırmaqdır. Bu bacarıq, əsasən, dinləmə mətnləri üzrə iş prosesində formalaşdırılır və inkişaf etdirilir. Bu proses məndəki fakt və məlumatların qavranılmasını (**faktoloji qavrama**), mənimsənilmiş informasiya üzrə fikir yürüdülməsini (**şərhətmə**), bu informasiyaya münasibət bildirilməsini, eləcə də ona yaradıcı yanaşmağı (**münasibət və yaradıcı yanaşma**) nəzərdə tutur.

Dinləyib-anlama fəaliyyətində vacib məqamlardan biri də qeydgötürmədir. Məndən açar sözlərin, vacib faktların (adlar, tarixlər) seçilməsi və onların **yaddaş xəritəsində**¹ qruplaşdırılması şagirdin dinlədiyi məlumatları əyaniləşdirmək və beləliklə, yadda saxlamaq bacarığını inkişaf etdirir.

1.2. Dialoji nitq

Dialoji nitq dil tədrisinin əsas məqsədlərindən olan ünsiyyətin formalaşmasına və inkişafına xidmət edir. Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya vermək, dialoji və poliloji nitqin rəqlamentinə, formatına riayət etmək, fikirlərini arqumentlərlə əsaslandırmaq və s. bu standartın əsas tələblərindəndir.

1.3. Rabitəli nitq

Danışma da dinləmə kimi şifahi nitq bacarığıdır. Lakin dinləmədən fərqli olaraq danışma reseptiv deyil, ekspressiv bacarıqdır və onun mahiyyəti bildiklərini və düşündüklərini şifahi şəkildə ifadə etməkdir. Şifahi nitq zamanı fikirlərin və məlumatların vahid mətn tərkibində strukturlaşdırılması və rabitəli şəkildə ifadə olunması mühüm bacarıqlardan biridir ki, bu da mətnlərin nəql edilməsi, qrafik və **verbal-qrafik informasiyanın**² şərh olunması, şifahi təqdimatlar və s. vasitəsilə reallaşdırılır.

1.4. Ədəbi dil normalarına uyğunluq və ekspressiv nitq

Şagird mənimsədiyi dil qaydalarını ekspressiv nitq bacarıqlarında – danışma və yazıda nümayiş etdirir. Danışma bacarığında nitqin ekspressiyası (intonasiya, jest, mimika və s.) da bu standartın əsas tələblərindəndir. Bu baxımdan tədris prosesində şagirdlərin ədəbi dilin normalarına uyğun danışması və ritorik bacarıqları daim müəllimlərin müşahidə predmeti olmalıdır.

2. **Oxu**

Oxu bacarığının mahiyyəti yazılı informasiyanın qavranılmasından ibarətdir. Müasir

¹ **yaddaş xəritəsi** - məndən götürülmüş qeydlər əsasında hazırlanan sxem, cədvəl. Mətnin məzmununa aid qeydləri *yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırmağa* kömək edir.

² ***verbal-qrafik informasiya** – yazıda verbal (sözlü) informasiya ilə qrafik təsvirlərin sintezi. *Daha çox qeyri-bədii mətlərdəki informasiyanı görsəlləşdirmək, təqdimat zamanı məlumatları əyani şəkildə təqdim etmək üçün istifadə olunur.*

dövrde oxuyub-anlama bacarığı, sadəcə, dil bilgisi deyil, həm də intellekt göstəricisi kimi qəbul edilir. Burada şagirdin əvvəl qazandığı biliklər deyil, məhz təqdim olunmuş mətndəki informasiyanı qavramaq bacarığı əsas götürülür. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir yaş qrupu üçün təqdim olunan mətn həmin səviyyəyə - şagirdlərin ümumi dünyagörüşünə, bilik səviyyəsinə, söz ehtiyatına uyğun olmalıdır. (Bax: Azərbaycan dili fənninə dair təlim materiallarının planlaşdırılması üzrə metodiki tövsiyələr. Mətnlərin mürəkkəblik dərəcəsi.)

Oxu məzmun xətti üzrə əsas standartlar informasiyanın qavranılmasında taksonomiya səviyyələrini və müxtəlif tərəkür tiplərini (məntiqi, tənqidi, yaradıcı və s.) əhatə edir.

Oxuyub-anlama yalnız məzmunu anlamağı deyil, həm də faktlardan nəticə çıxarmağı, verbal təsviri beyində canlandırmağı, mətni təhlil etməyi nəzərdə tutur. Məhz buna görə bu bacarıq bəzən anlama deyil, qavrama da adlandırılır

2.1. İfadəli oxu

Səsli oxu texnikasını nəzərdə tutan bu bacarıq I sinifdə formalaşdırılır və VI sinfə qədər inkişaf etdirilir. Bura ilkin oxu bacarıqlarının formalaşması, aydın, sürətli, səsli oxu, intonasiya ilə oxu daxildir. Anlama prosesi ilə bilavasitə bağlı olmadığına görə bu standart yuxarı siniflərdə davam etdirilmir.

2.2. Faktoloji qavrama

Mətnin faktoloji qavranması verbal materialda açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatları müəyyənləşdirməyi və yadda saxlamağı nəzərdə tutur. Bura bədii mətndəki hadisələr, obrazlar, zaman, məkan, qeyri-bədii mətndəki fakt və fikirlər daxildir. Mətndəki yeni sözlərin mənasını kontekstdən çıxış edərək müəyyənləşdirmək, hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək, oxuyarkən qeydlər götürmək də faktoloji qavramanın komponentləridir.

2.3. Şərhetmə və əlaqələndirmə

Bu standart mətnin ümumi məzmun səviyyəsində qavranılmasını nəzərdə tutur. Şagird bədii mətnlərdə detallardan, müəllif ironiyasından çıxış edərək obraz haqqında fikir yürütməyi, qeyri-bədii mətnin müxtəlif hissələrində əks olunmuş məlumatlardan nəticə çıxarmağı, onları əlaqələndirməklə yeni informasiya əldə etməyi bacarmalıdır. Müəllif mövqeyi ilə real faktları, fikirlərlə arqumentləri əlaqələndirmək də bu standartda daxil olan bacarıqlardır.

2.4. Tənqidi tərəkür və analiz

Bu mərhələdən etibarən şagird ümumi filoloji bacarıqlarını nümayiş etdirir: mətni ideya və obrazlar sistemi, məzmun-struktur və dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından təhlil edir. Eyni zamanda oxu bacarığı ekspressiv bacarıqlarla – danışma və yazı ilə inteqrasiya olunur: şagird oxuduğu mətnə münasibət bildirməklə rəy (resenziya) yazır, mətnə yaradıcı yanaşmaqla nəql edir, onu dəyişdirir, davam etdirir və s.

Oxuyub-anlama məzmun xəttində verbal (sözlü) informasiya ilə yanaşı qrafik və verbal-qrafik informasiyanın qavranılması da xüsusi rol oynayır. Bu bacarıq aşağı siniflərdə müxtəlif məzmunlu rəsm və illüstrasiyalar üzrə danışma ilə başlanır və yuxarı siniflərdə verbal-qrafik informasiyanın (sxem, diaqram, cədvəl, məlumat vərəqi və s.) şərhilə davam etdirilir. Verbal-qrafik informasiyanı qavrama bacarığı bir çox hallarda danışma və yazı ilə inteqrasiya olunur.

3. Yazı

Müasir dövrdə şagirdlərin yazı bacarıqlarına qoyulan əsas tələblər, ilk növbədə, onların fikir və duyğuları savadlı və ekspressiv şəkildə ifadə etməsinə yönəlib. Bu bacarıq 1-ci sinifdə şagirdlərdə yazı texnikasının formalaşdırılması ilə başlanır (səslə hərfi uyğunlaşdırmaq,

üzündən köçürmək və s.) və sonradan məqsəddən asılı olaraq müxtəlif yazı tiplərinin tələblərinə əməl olunması ilə davam etdirilir.

3.1. Yazı məqsədləri və tipləri

Yazılacaq mətnin strukturunu formalaşdırmaq, dil-üslub xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək yazı məzmun xəttində əsas bacarıqlardan biridir. Şagird ifadə etmək istədiyi fikirləri mətnin abzasları və hissələri üzrə düzgün strukturlaşdırmağı bacarmalıdır. Bu baxımdan mətnlər müxtəlif tiplərə (növlərə) ayrılır ki, onlar məqsəddən asılı olaraq altstandartlar üzrə qruplaşdırılır.

Mətnlər bədii və qeyri-bədii olmaqla iki yerə ayrılır. Onlar məqsəd, dil-üslub, məzmun baxımından fərqlidir. Belə ki, bədii mətnlər təxəyyül əsasında yazılırsa, qeyri-bədii mətnlərin əsasında fakt, izah və mühakimələr durur.

Qeyri-bədii mətnlərdə əsas məqsəd oxucunu məlumatlandırmaq, hər hansı fikrə inandırmaq və ya təlimat verməkdir. Bu məqsədlərdən asılı olaraq, qeyri-bədii mətnlərin müxtəlif növləri var.

İnformativ mətn müəyyən varlıq və ya hadisə haqqında məlumat(lar) təqdim edən qeyri-bədii mətnidir. Bu cür mətnlərdə məlumatlar xronoloji (zaman ardıcılığı ilə) və ya qeyri-xronoloji (altmövzular üzrə) ardıcılıqla verilə bilər.

İzahedici mətn hər hansı varlıq və ya hadisəni izah etmək məqsədi daşıyan qeyri-bədii mətnidir. Məsələn, baramadan ipəyin alınma prosesi və ya daxiliyanma mühərrikinin işləmə prosesi.

Arqumentativ mətn oxucunu hər hansı fikrə inandırmaq məqsədi daşıyan və bu fikri arqumentlərlə əsaslandıran mətnidir. Fikri əsaslandırmaq bacarığının formalaşdırılması baxımından arqumentativ mətnlər üzrə iş – onların təhlili və belə mətnləri yazmaq üçün araşdırmaların aparılması müasir təhsildə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə mətnlərin daha mürəkkəb növlərindən biri də müəyyən bir problemlə bağlı müxtəlif baxış bucaqlarının əks olunduğu polemik mətnlərdir. Belə mətnlər üzrə iş apararkən şagirdlər *rasional arqumentləri*³ *emosional arqumentlərdən*⁴ fərqləndirməyi və problemlə bağlı düzgün nəticə çıxarmağı bacarmalıdırlar.

Təlimatverici-prosedural mətn hər hansı fəaliyyəti icra etmək üçün qayda və üsulları müəyyən edən yazılı göstərişdir. Fəaliyyət növündən asılı olaraq müxtəlif növləri olur: texniki təlimat (hər hansı cihazdan istifadə qaydaları), resept (dərman və ya kulinariya), qaydalar toplusu (kodeks və əsasnamələr) və s.

Ümumi təhsil pilləsində mətnlərin növləri haqqında məlumatlar, sadəcə, deklarativ məqsədlərə xidmət etmir. Bu biliklər şagirdlərə mətnin məqsədini, həmin məqsəddən asılı olaraq onun strukturunu və dil-üslub xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Mətnlərin növləri və onlara xas məzmun-struktur və dil-üslub xüsusiyyətləri ilə tanışlıq şagirdlərə həmin mətnləri düzgün təhlil etməyə, verilmiş parametrlərə uyğun mətnlər yazmağa imkan verir.

Tanış olduğu – dinlədiyi, oxuduğu, şahidi olduğu məlumatları yazıda əks etdirmək (3.1.1.) şagirddən bildiklərini öz sözləri ilə ifadə etməyi tələb edir. Bu altstandartla müqayisədə fikir,

³ **rasional arqument** – fikri əsaslandırmaq üçün istifadə olunan təkzibolunmaz dəlillər: real faktlar, statistika, təbiət qanunları, eksperimentlərin nəticələri, rəsmi sənədlər, ilkin tarixi mənbələr.

⁴ **emosional arqument** – qarşı tərəfi (auditoriyanı) emosional (ekspressiv) səviyyədə inandırmaq üçün istifadə olunan əsaslandırma: atalar sözləri, məsəllər, aforizmlər, bədii əsərlərdən nümunələr, nüfuzlu alimlərin fikirləri (sitatlar), həyatdan nümunələr, KİV-ə istinad.

fakt və təəssüratlar əsasında mətn yazmaq (3.1.2) daha mürəkkəb əqli prosesdir. Burada yazıda ifadə olunan fikirlər müxtəlif təfəkkür fəaliyyətlərinin (məntiqi, tənqidi, analitik, yaradıcı) nəticəsi kimi meydana çıxır. Hər hansı bir fakt, fikir və ya hadisə haqqında məlumat vermək, onu təhlil etmək, onunla bağlı ideya və münasibətini ifadə etmək, irəli sürdüyü **tezisi**⁵ əsaslandırmaq məqsədilə yazılan yazı növü **esse** adlanır*.

Əməli yazılar (3.1.3.) sosial və işgüzar həyatın müxtəlif sahələrində insanların tez-tez qarşılaşdığı yazı növüdür. Siniflər üzrə standartlarda əməli yazı formaları sadədən mürəkkəbə doğru təqdim olunur.

Təqdimat tədris prosesində geniş istifadə olunan fəaliyyət növlərindən biridir. Təqdimat materialının hazırlanması (3.1.4.) danışma ilə inteqrasiya olunan yazı bacarıqlarından biridir ki, burada təqdim ediləcək məlumatların qısa, lakonik şəkildə ifadəsi, onların müvafiq qrafik materiallarla müşayiət olunması nəzərdə tutulur.

3.2. Yazı normaları

Düzgün, savadlı yazı ilk növbədə ədəbi dil normalarına uyğun olmalıdır. Bu baxımdan, yazı bacarığının formalaşması və inkişafı üç istiqamət üzrə aparılır: 1) orfoqrafiya - sözlərin düzgün yazılışı; 2) punktuasiya - durğu işarələrindən istifadə qaydaları; 3) qrammatika - fikrin dəqiq ifadəsi üçün sözlərin qrammatik formasının və cümlə konstruksiyalarının düzgün qurulması.

Hər bir sinifdə bu məzmun standartı "Dil qaydaları" məzmun xəttinin müvafiq standartları ilə inteqrasiya olunur. Belə ki, şagirdlər dil qaydaları üzrə mənimsədikləri bilikləri yazıda tətbiq edirlər.

4. Dil qaydaları

Dil qaydaları nitq bacarıqlarının ədəbi dilin normalarına uyğun inkişafını təmin edən vasitədir. Müasir yanaşmaya görə, dil qaydaları real nitqdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, şifahi və yazılı nitqdə müvafiq situasiyalarda tətbiq olunmaqla tədris edilməlidir.

Məlumdur ki, linqvistikanın hər bir bəhsinin sadə və mürəkkəb kateqoriyaları və qaydaları vardır. Bu baxımdan, hər hansı bir bəhsi müəyyən sinifdə tam olaraq mənimsədiyə növbəti sinifdə digər bəhsə keçmək metodiki baxımdan düzgün sayılır. Bu baxımdan, "Dil qaydaları" məzmun xəttinin xarakterik cəhətlərindən biri dilçiliyin müxtəlif sahələrini əhatə edən məzmun standartlarının siniflər üzrə paralel şəkildə təqdim olunmasıdır. Bu prinsip məzmun standartlarının siniflər üzrə inkişaf xəttində sadədən mürəkkəbə prinsipini və hər bir sinif daxilində standartların üfüqi inteqrasiyasını təmin edir. Məsələn: 7-ci sinifdə morfologiya üzrə modal sözlər, sintaksis üzrə ara sözlər, punktuasiya üzrə ara sözlərdə vergüldən istifadə mövzuları tədris olunur.

4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya

Orfoqrafiya və orfoepiya dilçiliyin fonetika bəhsi ilə bağlı olan qaydalar toplusudur. Burada məqsəd dilin fonetik qanunauyğunluqlarından çıxış edərək şagirdlərə sözlərin düzgün yazılış və tələffüz normalarını öyrətməkdir. Bu məzmun standartı sözlərdə sait və samitlərin tələffüzü və yazılışı (4.1.1.), sözlərin və mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı (4.1.2.), şəkilçilərin

⁵ **tezis** - doğruluğu əsaslandırılan müddəa; irəli sürülən fikir, mühakimə, müəllif mövqeyi.

* Eyni məqsədlərə xidmət edən yazı növünə aid ikili termin işlətməmək məqsədilə "inşa" sözü beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq "esse" ilə əvəz edilmişdir.

yazılışı və tələffüzü (4.1.3.), sözlərin bitişik, ayrı və defislə yazılışı (4.1.4.) kimi altstandartları əhatə edir. Göründüyü kimi, kurikulumda orfoqrafiya qaydalarına daha çox yer ayrılır. Bu isə orfoepiyada mübahisəli məqamların olması və dil tədrisində savadlı yazıya daha çox önəm verilməsi ilə bağlıdır. Lakin sözlərdə sait və samitlərin, bir sıra şəkilçilərin tələffüzündə, eləcə də vurğulu hecanın müəyyən edilməsində elə orfoepiya qaydaları var ki, onların məktəbdə öyrədilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

4.2. Qrammatika

Nitq bacarıqlarının düzgün formalaşmasında vacib məqamlardan biri fikrin aydın və anlaşıqlı ifadə olunması üçün qrammatik forma və konstruksiyaları düzgün müəyyənləşdirməkdir. Bu baxımdan, ümumi təhsil pilləsində qrammatik qaydaların tədrisi nitq vahidlərinin semantikasi ilə sıx bağlı olmalıdır. Hər bir sözün qrammatik forması onun leksik mənasına əlavə bir informasiya çaları qatır. Semantika bu çaları müəyyənləşdirir. Ona görə də müxtəlif kontekstlərdə nitq vahidlərinin semantik baxımdan izahı daha düzgün yanaşmadır. Semantik məna yalnız əsas nitq hissələrinin deyil, bütün nitq vahidlərinin, eləcə də köməkçi sözlərin, şəkilçilərin, sintaktik konstruksiyaların, hətta durğu işarələrinin ötürdüyü informasiyanı nəzərdə tutur. Hər bir nitq vahidinin semantik mənası kontekstdən və həmin vahidin qrammatik formasından asılı olur. Nitqdə istənilən vahidin qrammatik forması informasiyanın düzgün çatdırılmasına xidmət edir. Dilin tədrisinə kommunikativ yanaşma fonunda dil vahidlərinin kontekstdə öyrənilməsi əsas götürülmüşdür.

Ona görə də qrammatika ilə bağlı məzmun standartlarının inkişaf xəttində nitq prosesi üçün əhəmiyyətli olan dilçilik anlayışları və qaydalarının mənimsənilməsi əsas istiqamət kimi müəyyən olunub.

4.3. Puntuasiya

Puntuasiyaya əməl olunması savadlı yazının göstəricilərindən biridir. Buna nail olmaq üçün müəyyən qrammatik biliklər tələb olunur: mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini müəyyənləşdirmək, cümlə üzvlərini, nitq hissələrini bir-birindən fərqləndirmək və s. Bununla yanaşı, puntuasiyanın əsas prinsipi cümlələrin asan qavranılmasına xidmət etmək, ikimənalılıq aradan qaldırmaqdır. Bu baxımdan, “Dil qaydaları” məzmun xəttində puntuasiya əsas standart kimi verilib. Buradakı altstandartlar müvafiq tədris mərhələsində keçilən müxtəlif qrammatik qaydalarla inteqrasiya olunur: cümlənin məqsəd və intonasiasından asılı olaraq cümlə sonunda durğu işarələrinin işlənməsi, köməkçi nitq hissələrində vergülün işlənməsi, vasitəsiz nitq və dialoqlarda durğu işarələri, əlavə cümlələr, xitab və ara sözlər, həmcins cümlə üzvləri, əlavə cümlələr və s.

4.4. Leksika

Söz ehtiyatı həm anlama (oxu və dinləmə), həm də özünüifadə (yazı və danışma), yəni bütün nitq bacarıqları üçün vacib olan dil komponentidir. Şagirdlərdə söz ehtiyatının inkişafı empirik prosesdir: şagird mütaliə etdikcə, ünsiyyətdə olduqca yeni sözlərlə qarşılaşır, onların mənalarını müəyyənləşdirir və beləliklə, söz ehtiyatını artırır. Lakin söz ehtiyatını zənginləşdirməyin, leksik vahidləri izah etməyin, söz duyumunu inkişaf etdirməyin linqvistik metod və üsulları var. Ona görə də bu komponentin “Dil qaydaları” məzmun xəttində yer alması təbiiidir. Bununla belə, söz ehtiyatı həm reseptiv, həm də ekspressiv bacarıqlara təsir edən amil kimi nitq bacarıqları ilə bağlı məzmun xətlərində də əks olunur.

Kurikulumda “Söz ehtiyatı” məzmun standartı ilə bağlı üç əsas bacarığın inkişaf xətti izlənilir: 1) sözün mənasını müəyyən etmək, 2) sözün mənasını izah etmək, 3) nitqdə məcaz və üslubi fiqurların rolunu müəyyən etmək.

Sözün leksik mənasını müəyyən etməyin bir neçə yolu göstərilir: lüğət vasitəsilə, kontekstin köməyi ilə və sözün tərkibindəki **morfemlərin**⁶ semantik mənasından çıxış edərək. Sonuncu üsul şagirdlərin akademik söz ehtiyatının inkişafına xidmət edən ən effektiv üsullardan biridir. Əgər aşağı siniflərdə bu altstandart daha çox milli və ərəb-fars mənşəli morfemlər vasitəsilə reallaşdırılırsa (*kəm, ala, qeyri, -çr⁴, abad, və s.*), yuxarı siniflərdə yunan-latın mənşəli morfemlərin (*aero, hidro, meqa, eks, re, kratos, ultra, uni, nano, neyro, fobiya, maniya və s.*) iştirakı ilə yaranan sözlərdən bəhs edilir.

Sözün mənasını izah etmək daha çox ekspressiv bacarıqdır və onun inkişafında son mərhələ *sözün leksikoqrafik (lüğəvi) izahını* verməkdir. Bunun üçün sözün aid olduğu *hiperonimi*⁷ adlandırmaq və onu başqa *hiponimlərdən*⁸ fərqləndirən xüsusiyyətləri sadalamaq lazım gəlir (pələng – pişik cinsindən olan dərisi zolaqlı iri yırtıcı heyvan). Lakin buna qədər aşağı siniflərdə: a) sözü sinonim vasitəsilə izah etmək, b) sözün aid olduğu ümumi mənə qrupunu müəyyən etmək, c) anlayışın xüsusiyyətlərini sadalamaq kimi mərhələlər göstərilir.

Məcaz və üslubi fiqurlar nitqin bədii təsir gücünü artıran vasitələrdir. Mətnə onları müəyyənləşdirmək üçün bir sıra leksikoloji terminlərə yiyələnmək lazım gəlir.

⁶ **morfem** - sözün leksik və ya qrammatik mənası olan hissəsi - kök, şəkilçi və ya hissəcik. Bir sıra alınma morfemləri (eks, anti, avto, hidro və s.), söz və hissəcikləri (-dək, -tək, -can, -la, idi, imiş və s) şəkilçilərdən fərqləndirmək üçün bu termindən istifadə olunur.

⁷ **hiperonim** – müəyyən sözlə müqayisədə daha ümumi mənə ifadə edən söz; məs.: “pələng” sözü ilə müqayisədə “heyvan” sözü hiperonimdir.

⁸ **hiponim** – eyni hiperonimə aid olan sözlərdən biri; məs.: “pələng”, “maral”, “kirpi” sözləri “heyvan” sözünün hiponimləridir.

Azərbaycan dili fənninin məzmunu və ümumi təhsilin səviyyələri üzrə təlim nəticələri

İbtidai təhsil səviyyəsində şagird:

1. müvafiq qaydalar əsasında oxuyur;
2. nitq etikətlərinə və dil qaydalarına əməl edir;
3. oxuduqlarına və dinlədiklərinə münasibət bildirir;
4. kiçikhəcmli sadə mətnlər qurur;
5. fikirlərini şifahi və yazılı ifadə edir.

İbtidai təhsil səviyyəsinin sonunda bu nəticələrə çatmaq üçün əlifbanın öyrənilməsi, oxu və yazı texnikasının, hüsnxət qaydalarının, düzgün, sürətli, şüurlu və ifadəli oxu üzrə ilkin bacarıqların mənimsənilməsi, lüğət ehtiyatının tədricən zənginləşdirilməsi, ən zəruri qrammatik qaydaların və orfoqrafik normaların öyrənilib tətbiq olunması, ekspressiv nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında ilkin anlayışların yaradılması təmin olunur.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində şagird:

1. mətnin üslubuna uyğun oxu texnikası tətbiq edir;
2. nitqində dil qaydalarına əməl edir;
3. oxuduğuna və dinlədiklərinə münasibətini əsaslandırır;
4. müxtəlif tipdə və formada mətnlər qurur, yaradıcı yazılar yazır;
5. əməli yazı nümunələri hazırlayır.

Ümumi orta təhsil səviyyəsinin sonunda bu nəticələrə çatmaq üçün şagirdlərdə oxuyub anlama, mənimsənilmiş informasiyanın təhlili, şifahi və yazılı nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi, nitqin leksik, qrammatik və üslubi cəhətdən zənginliyi, təcrübə baxımından əhəmiyyətli olan dilçilik anlayışları və qaydalarının mənimsənilməsi, dil hadisələri zəminində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı, şagirdlərdə ana dilinə məhəbbət və hörmət hissinin formalaşdırılması təmin edilir.

Tam orta təhsil səviyyəsində şagird:

1. nitqində ədəbi dil normalarına riayət edir;
2. oxuduğu və dinlədiyi mətnləri ideya və üslub baxımından təhlil edir;
3. verilmiş mətnləri dil və üslub cəhətdən təkmilləşdirir;
4. əməli yazı nümunələri üzrə praktik bacarığa yiyələndiyini nümayiş etdirir.

Tam orta təhsil səviyyəsində ümumi orta təhsil səviyyəsindəki fəaliyyət istiqamətləri inkişaf etdirilməklə ədəbi dilin üslublarından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, şifahi və yazılı nitq prosesində nitq mədəniyyətinin tələblərinə riayət edilməsi, natiqlik vərdişlərinin yaradılması təmin olunur.

QEYD 1: *Ümumi təhsil pilləsində Azərbaycan dili fənni üzrə müəyyənləşdirilmiş məzmun xətləri vasitəsilə təhsilənlərdə tefəkkürlə (yaradıcılıq (kreativlik), tənqidi tefəkkür, qərar qəbul etmə, müstəqil öyrənmə), fəaliyyətlə (ünsiyyət, əməkdaşlıq, rəqəmsal və informasiya savadlılığı) və dəyərlərlə (fəal vətəndaş mövqeyi, şəxsi və sosial məsuliyyət) bağlı səriştələr formalaşdırılır.*

QEYD 2: Azərbaycan dili fənninin tədris olunduğu siniflər üzrə ümumi təlim nəticələrinə uyğun nəzərdə tutulan standartlar məzmun xətləri üzrə verilmişdir. Fənn üçün nəzərdə tutulan məzmun iki sütunda təqdim edilir. Birinci sütunda altstandartlar, ikinci sütunda altstandartların izahı və tövsiyə edilən fəaliyyətlər verilmişdir.

QEYD 3: Kodlaşmada birinci ədəd sinfi, ikinci ədəd məzmun xəttini, üçüncü ədəd əsas standartı, dördüncü ədəd altstandartı təyin edir.

QEYD 4: Bu kurikulumda altstandartlar bir çox hallarda təlim nəticələrinə bərabər tutulur.

Məzmun standartları

I SINIF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 1-1.1. Dinləyib-anlama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
Altstandartlar	İzah və tövsiyə olunan fəaliyyətlər
1-1.1.1. Dinlədiyi mətnlə bağlı sadə faktoloji suallara cavab verir.	Verilmiş şəkillərin köməyi ilə dinləmə mətninə dair sualların (kim? nə? harada? tipli) cavablandırılması. <i>Məzmunu uyğun olaraq cümlənin tamamlanması; məsələn: “Nənə Vüqara ... aldı. (velosiped)”</i>
1-1.1.2. Dinlədiyi mətndəki fakt və hadisələri şərh edir.	Müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas fikrin müəyyən edilməsi. <i>“Müəllif bu mətni yazmaqla oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyib?”</i> Dinlədiyi mətndə hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyən edilməsi. <i>Cümlənin tamamlanması: “Kirpi dovşana qalib gəldi, çünki ...”</i>
1-1.1.3. Dinlədiyi mətndəki obrazlara münasibət bildirir.	Həyat və mənəvi dəyərlər haqqında təsəvvürlərindən çıxış edərək obrazlar haqqında fikir yürüdülməsi. <i>Obrazın davranışından çıxış edərək fikrin əsaslandırılması, məs.: “Kirpi və dovşan” mətnində şagird Dovşanın nitqindən və hərəkətlərindən çıxış edərək onun lovğa olduğunu əsaslandırır.</i>
Standart 1-1.2. Dialoji nitq	
Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
1-1.2.1. Müzakirə olunan məsələ ilə bağlı öz fikirlərini ifadə edir.	Səslənən fikirlərlə bağlı həyatdan və ya əldə etdiyi məlumatlardan nümunələrin gətirilməsi. <i>Məsələn, heyvanların insanlara faydası müzakirə olunarkən dinlədiyi, oxuduğu mətnlərdən, eləcə də həyatda gördüklərindən çıxış edərək başqalarının fikirlərini tamamlayır.</i>
1-1.2.2. Hər hansı mövzuda dialoq qurur.	Yaş səviyyəsinə uyğun təklif olunan mövzuda sinif yoldaşı və ya müəllimlə söhbətin aparılması. <i>Məsələn, sinif yoldaşı ilə “Mənim ailəm”, “Sevimli oyunum” və s. mövzularda dialoqun qurulması.</i>
Standart 1-1.3. Rabitəli nitq	
Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
1-1.3.1. Oxuduqlarını və dinlədiklərini rabitəli şəkildə təqdim edir.	<i>Verilmiş sualları cavablandırmaqla mətnin nəql edilməsi.</i> <i>Şeirin nəsrə çevirərək (öz sözləri ilə) nəql edilməsi.</i>
1-1.3.2. Sadə sxemlər və komikslər üzrə danışır.	<i>Komiksləri müşayiət edən qısa ifadələrin genişləndirərək nəql edilməsi. Evdən məktəbə qədər yolun sxemi üzrə təsvir edilməsi.</i>
1-1.3.3. Hər hansı hadisə, varlıq haqqında fikirlərini	Müşahidələri və bildiyi məlumatlar əsasında varlıq və ya hadisə ilə bağlı fikirlərin təqdim edilməsi.

rabitəli cümlələrlə ifadə edir.	<i>Verilmiş mövzuya və ya situasiyaya uyğun məzmununda mətn quraraq danışma</i>
1-1.3.4. Araşdırma nəticəsində əldə etdiyi məlumatları rabitəli şəkildə təqdim edir.	• Yaş səviyyəsinə uyğun sadə mövzularda təqdimatın hazırlanması. <i>Məsələn, ailə şəcərəsi və ya ev heyvanları ilə bağlı araşdırma və təqdimat.</i>
1-1.3.5. Dinlədiyi mətnin məzmunundan çıxış edərək onun davamını təxmin edir.	• Mətnin davamı ilə bağlı təxəyyülünə uyğun rabitəli mətnin qurulması. <i>Şəkillərə baxaraq mətnin davamının təxmin edilməsi.</i>
Standart 1-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq	
Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
1-1.4.1. Cümlə qurarkən düzgün söz sırasına əməl edir.	• Şeiri nəsrə çevirərkən cümlələrin düzgün söz sırası ilə ifadə edilməsi. • Suallardan istifadə etməklə cümlələrin qurulması. • Qeyri-ardıcıl verilmiş sözlərdən istifadə edərək cümlə qurulması.
1-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiyadan istifadə edir.	<i>Məsələn, rollu oyun zamanı obrazın nitqinin onun xarakterinə uyğun səsləndirilməsi.</i>
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 1-2.1. Səlis və ifadəli oxu	
Kiçik həcmli mətnləri sürətli, aydın, səlis oxuyur.	
1-2.1.1. İlk oxu bacarığı nümayiş etdirir	• Sözlərin hecalarla oxunması. • Sözləri bütöv tələffüz etməklə cümlə və kiçikhəcmli mətnlərin oxunması. • Mətni oxuyarkən sözlərin düzgün tələffüz edilməsi. <i>Qeyd: Bu mərhələdə "düzgün tələffüz" dedikdə orfoepik normalar deyil, sözdəki hərflərin ifadə etdiyi səslərə uyğun tələffüzü nəzərdə tutulur; məsələn, şagird "şəhər" əvəzinə "səhər" oxuduqda cümlədə məna pozuntusunu hiss edib yenidən oxuyur.</i>
1-2.1.2. Cümlə sonunda durğu işarələrini (nöqtə, sual işarəsi) nəzərə almaqla oxuyur.	<i>Nəqli və sual cümlələrinin uyğun intonasiya ilə oxunması.</i>
Standart 1-2.2. Faktoloji qavrama	
Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmuş informasiyanı mənimsədiyini nümayiş etdirir.	
1-2.2.1. Oxuduğu mətndəki hadisələri, obrazları, zaman və məkanı müəyyənləşdirir.	• Kim? nə? harada? nə zaman? tipli sualların cavablandırılması. • Mətndəki açar sözlərin müəyyən edilməsi. • Mətnin başlıq, illüstrasiya kimi elementlərindən çıxış edərək məzmununun təxmin edilməsi.

1-2.2.2. Verbal informasiyanı qrafik təsvirlə uyğunlaşdırır.	• Mətnin süjet xəttinə əsasən illüstrasiyaların ardıcılığının müəyyən edilməsi. • Şəkilaltı sözləri oxumaqla komikslərin anlaşıldığının nümayiş etdirilməsi. • Mətnə çəkilmiş illüstrasiyalardan çıxış edərək məzmununun təxmin edilməsi.
1-2.2.3. Mətnə rast gəldiyi söz və ifadələrin mənasını anladığını nümayiş etdirir.	• Şəkillərlə sözlər arasında uyğunluğun müəyyən edilməsi. • Sözün cümlədə mənasına uyğun işlədilməsi. • Verilmiş izaha (əlamətlərə və ümumi mənaya) görə sözün müəyyən edilməsi.
Standart 1-2.3. Şərhetmə və əlaqələndirmə Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
1-2.3.1. Mətnəki hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyən edir.	• Mətnəki hadisələrlə bağlı niyə? nə üçün? suallarına cavab verilməsi.
1-2.3.2. Obrazların xarakterindəki əsas xüsusiyyəti müəyyən edir.	• Obrazların davranışından çıxış edərək onların xarakterlərinin təhlili. • Mətnəki obrazların müqayisəsi. • Müxtəlif mətnlərdəki obrazların müqayisə edilməsi.
1-2.3.3. Mətnə əsas fikri müəyyən edir.	• Mətnə müəllifin çatdırmaq istədiyi əsas fikir və ya məlumatın müəyyən edilməsi. • Mətnə (təmsil və s.) əsas fikri ifadə edən cümlənin seçilməsi.
Standart 1-2.4. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma Mətnəki fakt və hadisələrlə bağlı şəxsi münasibətini ifadə edir. <i>İnteqrasiya: 2-1.3. (Rəbbi nitq) və 2-3.2. (Yazı məqsədləri və tipləri) məzmun standartları.</i>	
1-2.4.1. Mətnəki obrazlara və onların davranışına münasibətini bildirir.	• “Baş qəhrəmanın yerində olsaydın...” kimi sualların cavablandırılması.
1-2.4.2. Təxəyyülündən çıxış edərək mətnin məzmununa yaradıcı yanaşır.	• Şəkillərdən istifadə etməklə mətnin genişləndirilməsi. • Mətnin məzmunundan çıxış edərək hadisələrin davamının təxmin edilməsi.
1-2.4.3. Nəzm və nəsrə yazılmış mətnlərin məzmun-struktur xüsusiyyətlərini müəyyən edir.	• Şeirə əsas struktur elementlərinin (bənd, misra) fərqləndirilməsi. • Nəsrə yazılmış mətnin abzaslarının müəyyən edilməsi. • Şeirdə qafiyələnən sözlərin seçilməsi. • Heca vəznli şeirdə misralardakı hecaların sayının müəyyənləşdirilməsi. • Mətnin başlıq, illüstrasiya kimi elementlərindən çıxış edərək məzmununun təxmin edilməsi.

Məzmun xətti 3. YAZI

Standart 1-3.1. Yazı normaları

Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.

1-3.1.1. Yazısında hüsnxət normalarına riayət edir.	• Böyük və kiçik hərflərin hüsnxət normalarına uyğun yazılması. • Səslə hərfi uyğunlaşdıraraq səslənən sözün hüsnxət normalarına uyğun yazılması. • Əlyazısı şəklində olan sözlərin və kiçikhəcmli mətnlərin üzündən köçürülməsi. • Çap hərfləri ilə verilmiş sözlərin və kiçikhəcmli mətnlərin üzündən köçürülməsi. • Cümlə yazarkən sözlər arasında ara məsafəsinin saxlanması.
1-3.1.2. Yazısında hadisələrin ardıcılığına riayət edir.	• Şəkillər əsasında mətn yazarkən hadisələrin ardıcıl təsvir edilməsi. • Tanış olduğu mətni öz sözləri ilə yazarkən hadisələrin xronoloji ardıcılığına riayət edilməsi. • Oxuduğu mətnə aid cümlələrin ardıcılığının bərpa edilib köçürülməsi.
1-3.1.3. Öyrəndiyi sadə orfoqrafiya və punktuasiya qaydalarına yazısında riayət edir.	Öyrənilmiş dil qaydalarının yazıda tətbiqi. <i>İnteqrasiya: 1- 4.1. (Orfoqrafiya), 1.4.3. (Puntuasiya)</i>

Standart 1-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri

Məqsədə uyğun olaraq kiçikhəcmli sadə mətnlər yazır.

1-3.2.1. Bildiyi məlumatları yazıda əks etdirir.	• Əzbərlənmiş nəzm nümunələrinin yazılması. • Dinlənilmiş və ya oxunmuş mətnin məzmununa uyğun cümlələrin yazılması. • İllüstrasiyaya əsasən mətnin uyğun hissəsinin yazıda əks etdirilməsi. • Süjetli şəkillər və ya kompozisiyalı illüstrasiyada təsvir olunanların yazıda əks etdirilməsi.
1-3.2.2. Verilmiş plan əsasında mövzu ilə bağlı fikirlərini yazır.	• Verilmiş suallar əsasında kiçikhəcmli mətnin (məktub, obraza münasibət və s.) yazılması.
1-3.2.3. Sadə əməli yazılar (anket, açıqca) yazır.	• Açıqca arzu və hisslərin ifadə edilməsi. • Özü və ailəsi haqqında məlumatların sadə formalı anketdə əks etdirilməsi.
1-3.2.4. Təqdimat üçün müxtəlif vizual forma və üsullar seçir.	• Mövzu ilə bağlı verbal və qrafik məlumatlardan ibarət təqdimat materialının hazırlanması. • Sadə mövzular (mənim ailəm, meyvələrin faydası, ev heyvanları və s.) üzrə açar sözlərdən və əldə etdiyi, çəkdiyi şəkillərdən ibarət təqdimat materiallarının hazırlanması.

Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 1-4.1. Orfoqrafiya	
Dilin sadə fonetik qanunauyğunluqlarını izah edir və nitqində onlardan istifadə edir.	
1-4.1.1. Söz tərkibindəki səs və hecaları müəyyən edir.	• “K” hərfinin ifadə etdiyi səslərin müəyyənləşdirilməsi. • Sait və samit səslərin fərqləndirilməsi. • Sözdəki hecaların müəyyən edilməsi.
1-4.1.2. Hərflərin əlifba sırasını müəyyən edir.	• Hərflərin əlifba sırası ilə sadalanması. • Verilmiş hərflərin əlifba sırasındakı yerinin müəyyən edilməsi.
1-4.1.3. Yazıda sadə orfoqrafiya normalarına riayət edir.	• Şəxs və yer adlarının böyük hərflə yazılması. • Yazıda empirik şəkildə mənimsədilmiş bir sıra orfoqrafiya normalarına əməl edilməsi.
Standart 1-4.2. Qrammatika	
Nitq vahidlərini (söz, cümlə) ümumi semantik mənalarına görə fərqləndirir.	
1-4.2.1. Ad, əlamət, say, hərəkət bildirən sözlərin ümumi qrammatik mənalarını müəyyən edir.	• Sual verməklə ad, əlamət, say, hərəkət bildirən sözlərin müəyyən edilməsi. • Cümlələrdə işlənmiş sözlərin qrammatik mənalarına görə (ad, əlamət, say, hərəkət) qruplaşdırılması.
1-4.2.2. Mətnə cümlələri müəyyən edir, məqsəd və intonasiyaya görə fərqləndirir.	• Formal qrafik əlamətlərinə görə (böyük hərflə başlanması, sonda nöqtə qoyulması) mətnə cümlələrin fərqləndirilməsi. • Nəqli və sual cümlələrinin bir-birindən fərqləndirilməsi.
Standart 1-4.3. Puntuasiya	
Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
1-4.3.1. Cümlə sonunda müvafiq durğu işarələrindən istifadə edir.	• Nəqli cümlənin sonunda nöqtə qoyulması. • Sual cümləsinin sonunda sual işarəsinin qoyulması.
Standart 1-4.4. Leksika	
Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir.	
1-4.4.1. Sözü mənasını sadə üsullarla izah edir.	• Verilmiş sözə uyğun gələn şəklə müəyyən edilməsi. • Sözü cümlədə mənasına uyğun işlədilməsi. • Yaxınmənalı və əksmənalı sözlərin müəyyən edilməsi.
II SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 2-1.1. Dinləyib-anlama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
2-1.1.1. Dinlədiyi mətnə əsas məqamlarla bağlı faktoloji suallara cavab verir.	• Dinlənmiş mətnə əsas məqamların hekayə xəritəsində qeyd edilməsi. • Mətnin məzmunu ilə bağlı açar sözlərin müəyyən edilməsi. <i>Kim? Nə? Hara? Nə zaman? Nə üçün? Nə etdi? və s. tipli suallar.</i> <i>Mətnin məzmunu ilə bağlı “Doğru, yoxsa yanlış” çalışma modeli.</i> <i>“Mətnə hansı suala cavab var (yoxdur)?” çalışma modeli.</i>

2-1.1.2. Dinlədiyi mətnin məzmununu şərh edir, obraz və fikirlərə münasibət bildirir.	- Fakt və hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi. - Obrazın davranışından çıxış edərək onun xarakterinə aid olan xüsusiyyətlərinə (xeyirxah, əliaçıq, qənaətcil, lovğa və s.) münasibətin bildirilməsi. - Öz həyatından nümunələr gətirməklə dinlənilmiş mətndəki hadisə və obrazların şərh edilməsi.
2-1.1.3. Dinlədiyi mətni genişləndirir, davamını təxmin edir.	- Verilmiş şəkillərdən və ya mətn parçalarından istifadə etməklə mətnin məzmununun genişləndirilməsi. - İstiqamətləndirici suallar verməklə mətnin davamının təxmin edilməsi.
Standart 2-1.2. Dialoji nitq Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
2-1.2.1. Həyatdan və əldə etdiyi məlumatlardan nümunələr gətirməklə dinlədiyi fikrə münasibət bildirir.	Səslənən fikirlərlə bağlı şəxsi mövqeyin bildirilməsi. <i>Məsələn, heyvanların mühafizəsi ilə bağlı müzakirə təşkil edilərkən şagirdlərə "Sirkdə insanların heyvanlarla davranışına münasibətiniz necədir?" kimi suallar qoyula bilər.</i>
2-1.2.2. Mövzu üzrə əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi suallar əsasında dialoq qurur.	Dialoqa hazırlaşmaq üçün sualların tərtib edilməsi. Məqsəd mövzu (sevdiyi nağıllar, cizgi filmləri və s.) ilə bağlı daha çox məlumat əldə etməkdir. Daha sonra hazırlanmış suallar əsasında şagirdlər bir-biri ilə dialoq qururlar.
Standart 2-1.3. Rabitəli nitq Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
2-1.3.1. Oxuduğu və dinlədiyi mətnləri plan əsasında nəql edir.	- Oxuduğu və ya dinlədiyi mətndəki hadisələrin ardıcılıqla nəql edilməsi. - Açar sözlərə əsasən dinlənilmiş və ya oxunulmuş mətnin nəql edilməsi.
2-1.3.2. Şəkil, sxem və illustrasiyaları rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.	- Simvolların (yol işarələri və s.) ifadə etdiyi mənanın şərh. - Süjetli şəkil kompozisiyası üzrə mətn qurub nəql edilməsi. - Verilmiş açar sözlərdən istifadə etməklə şəkil kompozisiyasının təsviri.
2-1.3.3. Hər hansı hadisə, varlıq haqqında fikir və təəssüratlarını ifadə edir.	- İştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisə (ekskursiya, ad günü və s.) haqqında təəssüratların bölüşülməsi. - Əlavə biliklərindən istifadə etməklə mövzu üzrə danışma. (Şəkildə gördüyünüz peşələr haqqında danışın.)
2-1.3.4. Araşdırma nəticəsində əldə etdiyi məlumatları rabitəli şəkildə təqdim edir.	Mövzu üzrə (məsələn, <i>yaşadığı ərazidəki məşhur yerlər</i>) apardığı araşdırma nəticəsində əldə etdiyi məlumatların bir neçə cümlə ilə təqdim edilməsi.
Standart 2-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
2-1.4.1. Nitqində yeni öyrəndiyi söz və	Yeni öyrəndiyi sözlərdən istifadə etməklə cümlə qurulması.

ifadələrdən kontekstə uyğun istifadə edir.	• Müəyyən mövzuda danışarkən öyrənilmiş akademik sözlərdən istifadə. • Verilmiş sözlərdən istifadə etməklə müxtəsər cümlənin genişləndirilməsi. • Situasiyaya uyğun sadə nitq etiketlərindən (salamlama, sağollaşma, üzrxahlıq) istifadə edilməsi.
2-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiya, jest və mimikadan istifadə edir.	• Danışarkən səs tonunun tənzimlənməsi, məntiqi vurğudan istifadə. • Rollu oyun zamanı obrazın nitqini onun xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğunlaşdırma.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 2-2.1. Səlis və ifadəli oxu	
Kiçik həcmli mətnləri sürətli, aydın, səlis oxuyur.	
2-2.1.1. Müvafiq mətnləri sürətli və aydın səsle oxuyur.	• Cümlələrdə sözlərin bütöv tələffüz etməklə oxunması.
2-2.1.2. Cümlədə durğu işarələrini (nöqtə, sual işarəsi, nida işarəsi, iki nöqtə və s.) nəzərə almaqla oxuyur.	• Cümlələri məqsəd və intonasiyaya görə fərqləndirməklə mətnlərin düzgün oxunması. • Obrazların nitqini müəllif nitqindən ayıran durğu işarələrini nəzərə almaqla mətnlərin oxunması.
Standart 2-2.2. Faktoloji qavrama	
Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmuş informasiyanı mənimsədiyini nümayiş etdirir.	
2-2.2.1. Oxuduğu mətndəki hadisələri, obrazları, zaman, məkan, fakt və fikirləri müəyyənləşdirir.	• Mətndəki hadisə və faktların ardıcılığının müəyyən edilməsi. • Mətnin məzmunu ilə bağlı verilmiş hekayə xəritəsinin tamamlanması. • Mətnin məzmununa uyğun planın tərtib edilməsi.
2-2.2.2. Qrafik təsvirlərdən istifadə etməklə mətndəki məlumatları mənimsədiyini nümayiş etdirir.	• İllüstrasiyaları nəzərdən keçirməklə mətnin məzmununun təxmin edilməsi. • Verilmiş illüstrasiyanın mətnin müvafiq hissəsi ilə uyğunlaşdırılması. • İllüstrasiyalara əsasən mətndə öz əksini tapmayan məlumatların müəyyənləşdirilməsi. • İllüstrasiyalarla mətnin məzmunu arasındakı uyğun(suz)luğun müəyyən edilməsi.
2-2.2.3. Kontekstdən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	• Mətndən tanış olmayan sözün seçilməsi. • Sözlərlə izahlar arasında uyğunluğun müəyyən edilməsi. • Sözün mənasına uyğun cümlədə işlədilməsi.
Standart 2-2.3. Şərhetmə və əlaqələndirmə	
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
2-2.3.1. Mətndəki hadisə, fakt və fikirlər arasındakı əlaqəni müəyyən edir.	• Mətnə əsasən obrazın davranışının səbəbinin izahı. • Mətnin məzmunu ilə bağlı "Səbəb-nəticə cədvəli"nin tamamlanması.

	• Obrazların hərəkətlərinin səbəbinin onların xarakteri ilə izah edilməsi. • Faktlardan istifadə etməklə mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatın müəyyən edilməsi.
2-2.3.2. Mətndəki hadisələr və obrazların davranışından çıxış edərək xarakterləri təhlil edir.	• Mətnə istinad etməklə obraz haqqında fikirlərin əsaslandırılması.
2-2.3.3. Mətnə əsas hadisələrdən və obrazların davranışından çıxış edərək əsas fikri müəyyən edir.	• Mətnin əsas fikrə uyğun başlıqla adlandırılması. • Tanış atalar sözlərindən mətndəki əsas fikrə uyğun olanının seçilməsi.
Standart 2-2.4. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma Mətndəki fakt və hadisələrə şəxsi münasibətini ifadə edir. <i>İntegrasiya: 2-1.3. (Rəhbərli nitq) və 2-3.2. (Yazı məqsədləri və tipləri) məzmun standartları.</i>	
2-2.4.1. Mətndəki fakt, hadisə və obrazlara münasibətini bildirir.	• Mətndəki əsas fikri həyatda gördükləri ilə müqayisə edərək şəxsi qənaətin bildirilməsi. • Mətndəki problemin həllinin şəxsi həyat təcrübəsində seçdiyi həll yolu ilə əlaqələndirilməsi.
2-2.4.2. Mətni təxəyyülünə uyğun davam etdirir.	• Mətnin məzmunundan çıxış edərək davamının təxmin edilməsi və müəllif versiyası ilə müqayisəsi. • Mətndəki fakt və hadisə ilə tanış olduqdan sonra onun mümkün nəticələrinin müəyyən edilməsi.
2-2.4.3. Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun-struktur xüsusiyyətlərini izah edir.	• Qeyri-bədii mətnə fakt və münasibət ifadə edən fikirlərin müəyyənləşdirilməsi. <i>Qeyd: İbtidai təhsil səviyyəsində qeyri-bədii mətn növlərindən yalnız informativ mətnlərə müraciət edilir.</i> • Müəllif təxəyyülünün real faktlardan fərqləndirilməsi. • Mətnin giriş, əsas və sonluq hissələrinin müəyyənləşdirilməsi. • Müxtəlif janrlara (nağıl) xas olan standart ifadələrin müəyyənləşdirilməsi. • Mətnin struktur elementlərinin (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya və s.) onun məzmunu ilə əlaqələndirilməsi.
2-2.4.4. Müxtəlif mətnləri məzmun və ideya baxımından müqayisə edir.	• Müxtəlif mətnlərdəki obrazların müqayisəsi, onların oxşar və fərqli cəhətlərinin müəyyən edilməsi. • Müxtəlif mətnlər arasındakı ideya yaxınlığının müəyyən edilməsi.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 2-3.1. Yazı normaları Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	

<i>İnteqrasiya: 2-2.3.4. (Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun-struktur xüsusiyyətlərini izah edir) məzmun standartı və 2-4. (Dil qaydaları) məzmun xətti</i>	
2-3.1.1. Yazısının aydın və oxunaqlı olması üçün müvafiq yazı normalarına əməl edir.	• Sözlər arasında və durğu işarələrindən istifadə zamanı uyğun ara məsafəsinin gözlənilməsi. • Abzaslarda sətirbaşı məsafənin saxlanması. • Mətn başlıqları və yarımbaşlıqlarının qəbul edilmiş normalara uyğun yazılması.
2-3.1.2. Məlumatları (epizodları, fikirləri, faktları və s.) yazısında ardıcılıqla əks etdirir.	• Verilmiş plan əsasında mətnin yazılması. • Yazılacaq mətnin yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırılması. • Bədii mətn yazarkən hadisələrin zaman ardıcılığına riayət edilməsi. • İnformativ mətndə fikir və faktlar arasında məntiqi ardıcılığa (səbəb-nəticə əlaqəsinə) riayət edilməsi.
2-3.1.3. Öyrəndiyi sadə orfoqrafiya, qrammatika və punktuasiya qaydalarına yazısında riayət edir.	1-2-ci siniflərdə öyrənilmiş dil qaydalarının yazıda tətbiqi. <i>İnteqrasiya: 2-4. Dil qaydaları</i>
Standart 2-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
2-3.2.1. Bildiyi və ya yeni tanış olduğu məlumatları yazısında əks etdirir.	• Dinlədiyi və ya oxuduğu mətnin qısa məzmununun (ifadə) yazılması. • Mənzum mətnin nəsrə çevirərək yazılması. • Açar sözlər əsasında mətnin məzmununa uyğun cümlələrin yazılması. • Şəkildə təsvir edilən hadisə və ya obrazın yazıda əks etdirilməsi. • Bir neçə cümlədən ibarət müşahidə xarakterli rabitəli mətnin yazılması. • Qarşılaşdığı hadisələrin gündəlikdə əks etdirilməsi.
2-3.2.2. Təxəyyülünə əsasən sadə süjetli bədii mətn yazır.	• Verilmiş mövzu ilə bağlı sadə süjet qurub hekayənin yazılması. • Təxəyyülünə əsasən təsviri mətnin (öz otağını, tanıdığı şəxsi və s.) yazılması. • Təxəyyülünə əsasən dialoqun qurulması və yazılması.
2-3.2.3. Suallar əsasında mövzu ilə bağlı qeyri-bədii (informativ) mətn yazır.	• Dinlədikləri və ya oxuduqları haqqında fikir yürütməklə kiçik həcmli mətnin yazılması. • Oxuduğu mətndəki obrazlardan birinə məktub yazılması. • Verilmiş plan əsasında oxuduğu mətn haqqında sadə rəy yazılması. • Suallar əsasında mövzu ilə bağlı sadə informativ mətn yazılması.
2-3.2.4. Təqdimat üçün müxtəlif vizual forma və üsullar seçir.	• Mövzu ilə bağlı verbal və qrafik məlumatlardan ibarət təqdimat materialının hazırlanması.

	• Verilmiş mövzu üzrə şüar və şəkillərdən ibarət plakat hazırlanması. • Təlimata əsasən qrafik informasiya –sxem, cədvəl (məs.: ailə ağacı) hazırlanması və təqdim edilməsi.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 2-4.1. Orfoqrafiya	
Dilin sadə fonetik qanunauyğunluqlarını izah edir və nitqində onlardan istifadə edir.	
2-4.1.1. Saitlərin növlərini müəyyən edir.	• Qalın və incə saitlərin fərqləndirilməsi. • Dodaqlanan və dodaqlanmayan saitlərin fərqləndirilməsi. • Sözlərin ahəng qanununa uyğunluğunun müəyyən edilməsi.
2-4.1.2. Sözlərin əlifba sırasına uyğun ardıcılığını müəyyən edir.	• Verilmiş sözlərin əlifba sırası ilə düzülməsi. • Hərflərin əlifba sırasından istifadə etməklə axtarılan sözün lüğətdə yerinin müəyyən edilməsi.
2-4.1.3. Yazıda sadə orfoqrafiya normalarına riayət edir.	• Deyilişi və yazılışı fərqlənən bir sıra sözlərin orfoqrafik normalara uyğun yazılması. • Şəxs, heyvan və yer adlarının böyük hərflə yazılması. • Həm böyük, həm də kiçik hərflə yazılan sözlərin kontekstə uyğun olaraq düzgün yazılması. • Sözlərin hecalara ayırmaqla sətirdən sətərə keçirilməsi.
Standart 2-4.2. Qrammatika	
Nitq vahidlərini (söz, cümlə) ümumi semantik mənalarına görə fərqləndirir.	
2-4.2.1. Ad, əlamət, say, hərəkət bildirən sözlərin ümumi qrammatik mənalarını və morfoloji tərkibini müəyyən edir.	• Əlamət bildirən sözlərin mənə növlərinin (ölçü, forma, rəng, dad) müəyyən edilməsi. • Bir sıra şəkilçilərin (-lar², -ıncı⁴, -lı⁴) sözə qoşularaq yaratdığı semantik mənənin müəyyən edilməsi. • Hərəkət bildirən sözlərin təsdiq və inkarının müəyyən edilməsi.
2-4.2.2. Cümlənin ifadə etdiyi fikri müəyyən edir, məqsəd və intonasiyaya görə növlərini fərqləndirir.	• Cümlədə əsas fikri ifadə edən sözlərin (hərəkət və icraçı) müəyyənləşdirilməsi. • Yalnız mübtədə və xəbərlə ifadə olunmuş cümlənin yardımçı məlumatlarla genişləndirilməsi. • Cümlədə müraciət bildirən sözün subyektdən fərqləndirilməsi. • Nəqli, sual və nida cümlələrinin bir-birindən fərqləndirilməsi. • Nida cümlələrində hiss-həyəcan bildirən sözlərin müəyyən edilməsi.
Standart 2-4.3. Puntuasiya	
Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
2-4.3.1. Cümlə sonunda müvafiq durğu işarələrindən istifadə edir.	• Məqsəd və intonasiyadan asılı olaraq cümlə sonunda nöqtə, sual və nida işarələrindən istifadə edilməsi.
2-4.3.2. Vergül işarəsindən istifadə ilə bağlı sadə qaydalara əməl edir.	• Sadalanan sözlər arasında vergül işarəsindən istifadə edilməsi. • Xitabdan (müraciət olunan sözdən) sonra vergül işarəsindən istifadə edilməsi.

2-4.3.3. Dialoji mətndə durğu işarələrinə əsasən müəllif nitqini obrazların nitqindən fərqləndirir.	• Dialoqda iki nöqtə və tire işarələrinin funksiyasının izah edilməsi.
Standart 2-4.4. Leksika Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir.	
2-4.4.1. Kontekstdən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	• Cümlədə sözün yaxınmənalı sözlə əvəz edilməsi. • Sözün əksmənalı qarşılığının seçilməsi. • Sözün mənasını müəyyən edərkən tərkibindəki şəkilçilərin (-inci, -stan, -lı, və s.) semantik mənasının nəzərə alınması.
2-4.4.2. Sözlərin mənalarını müxtəlif üsullarla izah edir.	• Sözü cümlədə işlətməklə mənasını anladığının nümayiş etdirilməsi. • Sözü izah edərkən ümumi məna bildiren sözdən istifadə edilməsi (kirpi – heyvan, lalə - çiçək) • Tanış olduğu sözün yaxınmənalı sözün köməyi ilə izah edilməsi.
III SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 3-1.1. Dinləyib- anlama Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
3-1.1.1. Dinlədiyi mətnin məzmunu ilə bağlı əsas məqamları qeyd edir və onları verilmiş şəkillərlə əlaqələndirir.	• Dinlədiyi mətnlə təqdim olunmuş illüstrasiya arasındakı uyğun(suz)luğun müəyyənləşdirilməsi. • Mətni dinləyərkən qeydlərin götürülməsi. • Dinlədiyi mətnin məzmunundan çıxış edərək verilmiş şəkillərin düzgün ardıcılığının müəyyən edilməsi.
3-1.1.2. Dinlədiyi mətni məzmun və ideya baxımından şərh edir və obraz, fakt və fikirlərə münasibət bildirir.	• Əsas epizoda istinad edərək dinlənilmiş mətnin ideyasının müəyyənləşdirilməsi. • Dinlənilmiş mətnin bədii-məzmun xüsusiyyətlərinə əsasən onun janrının (məsələn: rəvayət, təmsil və s.) müəyyən edilməsi.
3-1.1.3. Dinlədiyi mətni genişləndirir, davamını təxmin edir, epizodları verilmiş situasiyaya uyğun dəyişdirir.	• Verilmiş təlimat əsasında əsərin məzmun və ideyasında dəyişikliklərin edilməsi. <i>Müəllim əsərin müəyyən hissəsini fərqli təqdim edir və hadisələrin davamını təxmin etməyi tapşırır. ("Təsəvvür edin ki, Cırdan və dostları işıq gələn tərəfə yox, it hürən tərəfə getdilər...").</i>
Standart 3-1.2. Dialoji nitq Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
3-1.2.1. Müzakirələrdə çıxış edərkən mövzudan kənara çıxmır.	Müzakirənin gedişinin izlənilməsi və mövzuya uyğun fikirlərin bildirilməsi.
3-1.2.2. Dinlədiyi fikirlərə münasibətini	• Səslənən fikirlərlə bağlı şəxsi mövqeyin bildirilməsi. <i>Məsələn, heyvanların ovlanmasına münasibətin əsaslandırılması.</i>

əsaslandırmaq üçün arqumentlər gətirir.	• Arqumentlər gətirərkən 1-3-cü siniflərdə digər fənlərdən əldə edilmiş biliklərə istinad edilməsi.
3-1.2.3. Dialoq zamanı mövzu ilə bağlı müəyyən məqamları sual verməklə aydınlaşdırır.	• Dialoqa hazırlaşarkən mövzu ilə bağlı sualların hazırlanması. • Dialoq zamanı hazırlanmış suallardan məqamında istifadə edilməsi.
Standart 3-1.3. Rabitəli nitq Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
3-1.3.1. Oxuduğu və dinlədiyi mətni yaradıcı şəkildə nəql edir.	• Təmsilin hekayəyə (və ya əksinə) çevirib nəql edilməsi. • Üçüncü şəxsin dilindən nəql olunan mətnin baş qəhrəmanın dilindən nəql edilməsi. • Şəkillərə əsasən mətnin sonluğunun təsviri və nəqli.
3-1.3.2. Qrafik və ya verbal-qrafik informasiyanı (şəkil, sxem, məlumat vərəqi və s.) rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.	• Hər hansı texnoloji prosesi ifadə edən sxemin şərh edilməsi (məsələn, baramadan ipəyin alınması). • Suallara əsasən diaqramda təsvir edilən məlumatların şərh edilməsi.
3-1.3.3. Mövzu ilə bağlı bildiklərini, fikir və təəssü-ratlarını rabitəli şəkildə təqdim edir.	• Mövzu ilə bağlı təxəyyülünə uyğun mətnin qurulması. • Hadisə və ya situasiya ilə bağlı şəxsi düşüncələrin ifadə edilməsi. • Əlavə biliklərindən istifadə etməklə mövzu üzrə təqdimat.
3-1.3.4. Araşdırma nəticəsində əldə etdiyi məlumatları rabitəli şəkildə təqdim edir.	• Məsələn, tarixi abidələr və onların qorunması üzrə araşdırmanın aparılması, həmin abidələrin şəkillərinin, əlavə məlumatların rabitəli mətn şəklində təqdim edilməsi.
Standart 3-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
3-1.4.1. Cümlə qurarkən sözləri uyğun qrammatik formada işlədir.	• Feili xəbərin müvafiq qrammatik formada işlədilməsi (şəxsə və zamana görə dəyişməsi). • Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında uyğun bağlayıcılardan istifadə. • Miqdar sayı ilə işlənən ismin müvafiq qrammatik formada işlədilməsi. İnteqrasiya: 3- 4.2. (Qrammatika)
3-1.4.2. Danışarkən emosiyalarını nümayiş etdirmək üçün intonasiya, jest və mimikadan istifadə edir.	• Danışarkən səs tonunun tənzimlənməsi, məntiqi vurğudan istifadə. • Jest və mimikaların nitqin məzmununa uyğunlaşdırılması.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 3-2.1. Səlis və ifadəli oxu Kiçik həcmli mətnləri sürətli, aydın, səlis oxuyur.	

3-2.1.1. Müvafiq mətnləri sürətli, səlis, aydın səsle oxuyur.	• Cümlələr arasında fasilə verməklə oxuyur.
3-2.1.2. Dialoji mətni uyğun səs tonları ilə oxuyur.	• Dialoji mətnlərdə vasitəsiz nitqin hansı obraza məxsus olduğunun müəyyən edilməsi. Obrazların nitqinin onların xarakterinə uyğun səsləndirilməsi.
Standart 3-2.2. Faktoloji qavrama Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş informasiyanı mənimsədiyini nümayiş etdirir.	
3-2.2.1. Qeyd götürməklə məndəki əsas məlumatları mənimsədiyini nümayiş etdirir.	• Mətni oxuyarkən obraz və yer adlarının, açar sözlərin və s. qeyd edilməsi. • Mətnin məzmununa uyğun hekayə xəritəsinin tərtib edilməsi. • Mətnin məzmunu ilə bağlı sualların tərtib edilməsi. • Məndəki hadisələrin xronoloji ardıcılığının müəyyən edilməsi.
3-2.2.2. Verbal-qrafik informasiyanı (şəkil, məlumat vərəqi, sxem və s.) mənimsədiyini nümayiş etdirir.	• Şəkil, sxem, söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunan məlumatların mənimsədilməsi.
3-2.2.3. Kontekstdən çıxış edərək söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir və verilmiş izahla müqayisə edir.	• Çoxmənalı sözün və ya omonimin məndəki mənasının digər mənalardan fərqləndirilməsi. • Cümlədə altından xətt çəkilmiş ifadənin uyğun sözlə əvəz edilməsi.
Standart 3-2.3. Şərhetmə və əlaqələndirmə Məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
3-2.3.1. Ümumi məzmun səviyyəsində səbəb-nəticə əlaqəsini müəyyənləşdirir.	• Mətnin müxtəlif hissələrində verilmiş fakt və hadisələr arasındakı əlaqənin müəyyən edilməsi. • Obrazların hərəkətlərinin səbəbinin onların xarakteri ilə izah edilməsi. • Obrazların keçirdiyi hissələrin səbəbinin onların düşdüyü situasiya ilə izah edilməsi. • Sətiraltı fikir və informasiyanın izah edilməsi. • Obrazların davranışından çıxış edərək məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan fikrin izah edilməsi. • Mətnin tərkib hissələrinin, struktur elementlərinin (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə və s.) onun məzmunu ilə əlaqələndirilməsi.
3-2.3.2. Məndəki hadisələrə və dialoqlara görə obrazlar haqqında fikir yürüdür.	• Obraz haqqında fikirlərin məndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırılması. • Obrazların nitqindən çıxış edərək onların xarakteri haqqında fikir yürüdülməsi.

3-2.3.3. Mətnə əsas fikrin açılmasına xidmət edən məqamları müəyyənləşdirir.	• Mətnə ideyanın əks olunduğu əsas epizodun müəyyən edilməsi. • Mətnin ideyasını əks etdirən atalar sözünün tapılması. • İnformativ mətnlərdə müəllifin məqsədinin (məlumat vermək, inandırmaq, təlimat vermək, cavab axtarmaq) müəyyənləşdirilməsi.
Standart 3-2.4. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı şəxsi münasibətini ifadə edir. <i>İnteqrasiya: 3-1.3. (Rəhbərli nitq) və 3-3.2. (Yazı məqsədləri və tipləri) məzmun standartları</i>	
3-2.4.1. Mətndəki fakt, hadisə və obrazlarla bağlı şəxsi mövqeyini əsaslandırır.	• Mənəvi dəyərlərlə bağlı şəxsi görüşlərindən çıxış edərək mətndəki obrazlara münasibətin bildirilməsi. • Mətndəki məlumatlardan çıxış edərək həyatda qarşılaşdığı məsələlərə aydınlığın gətirilməsi.
3-2.4.2. Mətni təxəyyülünə uyğun genişləndirir, davam etdirir.	• Mətnə təhkiyəçini dəyişərək, məzmunun obrazlardan birinin dilindən nəql edilməsi.
3-2.4.3. Mətnin tərkib hissələrini, strukturu elementlərini və dil-üslub xüsusiyyətlərini müəyyən edir.	• Mətnin giriş, əsas və sonluq hissələrinin fərqləndirilməsi. • Mətnin hissələrinin uyğun yarımbaşlıqla adlandırılması. • Mətnlərdə haşiyənin daşdığı informativ funksiyanın müəyyənləşdirilməsi. • Mətnəki məcazların müəyyən edilməsi. • Müxtəlif bədii janrları (təmsil, bayatı və s.) seçiyələndirən dil-üslub xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.
3-2.4.4. Müxtəlif mətnləri mövzu, məzmun, ideya baxımdan müqayisə edir.	• Müxtəlif mətnlərdə rast gəlinən eyni məlumatların müəyyən edilməsi. • Eyni mövzuda olan bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilməsi.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 3-3.1. Yazı normaları Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir. <i>İnteqrasiya: 3-2.3.4. (Mətnin tərkib hissələrini, struktur elementlərini və dil-üslub xüsusiyyətlərini müəyyən edir) məzmun standartı və 3-4. (Dil qaydaları) məzmun xətti</i>	
3-3.1.1. Yazısında məlumatları mətnin tərkib hissələri (giriş, əsas hissə, nəticə) üzrə qruplaşdırır.	• Plan tərtibi və onun əsasında mətnin yazılması. • Yazdığı mətnin giriş hissəsində mövzu haqqında məlumatın verilməsi. • Yazılan mətnin əsas hissəsində fakt, hadisə və təsvirlərə yer verilməsi. • Mətni tamamlamaq üçün müvafiq standart ifadələrdən (bələliklə, deməli və s.) istifadə. • Yazılacaq mətnin yarımbaşlıqlarının müəyyən edilməsi.
3-3.1.2. Özünün və ya başqasının yazısını dil	• 1-3-cü siniflərdə öyrənilmiş dil qaydalarının yazıda tətbiqi.

qaydaları baxımından təkmilləşdirir.	
Standart 3-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
3-3.2.1. Dinlədiyi, oxuduğu məlumatları yazısında əks etdirir.	• Mətndəki dialoqun təhkiyə şəklində yazılması. • Plan əsasında mətnin qısa məzmununun yazılması. • Mətndəki məlumatlara əsasən obrazın portretinin təsviri. • Şahidi olduğu hadisə (məsələn, iştirak etdiyi tədbir) haqqında məlumat xarakterli mətnin yazılması. • Dinlənilmiş mətnin sonluğunun verilmiş şəkil əsasında davam etdirərək yazılması. • Verilmiş şəkillər əsasında mətnin qurulması.
3-3.2.2. Fikir, təxəyyül və təəssüratları əsasında bədii mətn yazır.	• Plan quraraq nəqli xarakterli mətnin yazılması. • Müəyyən varlıq və ya hadisə ilə bağlı təəssüratların şeir formasında yazılması. • Qarşılaşdığı hadisələrin və təəssüratların gündəlikdə əks etdirilməsi.
3-3.2.3. Tanış olduğu məlumatlar əsasında kiçikhəcmli qeyri-bədii mətn yazır.	• Oxuduğu və ya dinlədiyi qeyri-bədii mətnin məzmununu genişləndirərək yazır. • Mövzu ilə bağlı fikri əsaslandırmaq üçün faktlardan istifadə. • Oxunulmuş mətnin müəllifinə və ya baş qəhrəmanına məktubun yazılması. • Oxunulmuş mətn haqqında rəyin yazılması.
3-3.2.4. Standart forma və məzmun xüsusiyyətlərini gözləməklə əməli yazılar (elan, anket, dəvətnamə) yazır.	• Keçiriləcək tədbir haqqında elan mətninin müvafiq tələblərə uyğun strukturlaşdırılması və tərtibatı. • Toplanmış məlumatların anketin müvafiq xanalarında əks etdirilməsi. • Dəvətnamə mətninin müvafiq tələblərə uyğun strukturlaşdırılması və tərtibatı.
3-3.2.5. Təqdimat üçün müxtəlif vizual forma və üsullar seçir.	• Mövzu ilə bağlı verbal və qrafik məlumatlardan ibarət təqdimat materialının hazırlanması. • Keçirdiyi sorğunun nəticələrinə əsasən diaqram hazırlanması, şərhlərin yazılması. • Toplanmış faktlar əsasında məlumat vərəqinin hazırlanması. • Verilmiş mövzu üzrə şüar və şəkillərdən ibarət plakatın hazırlanması. • Araşdırdığı varlıq və hadisələri müqayisə etmək məqsədi ilə cədvəlin hazırlanması.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 3-4.1. Orfoqrafiya	
Yazıda sadə orfoqrafiya qaydalarına əməl edir.	
3-4.1.1. Sözlərdə sait və samitlərin yazılış qaydalarına riayət edir.	• Deyilişi və yazılışı fərqlənən sözlərin müəyyənləşdirilməsi. • Sonu b, c, d, g ilə bitən sözlərin orfoqrafik normalara uyğun yazılması.

	• Sözlərdə k-y əvəzlənməsi ilə bağlı qaydaya əməl edilməsi. • Sözlərdə q-ğ əvəzlənməsi ilə bağlı qaydaya əməl edilməsi. • Qoşasamitli sözlərdə k, t, p, q samitlərinin yazılış qaydasına əməl edilməsi.
3-4.1.2. Mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına riayət edir.	• Komponentlər arasındakı mənə əlaqəsinə görə (yaxınmənalı, əksmənalı, müxtəlifmənalı və s.) bir sıra mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına əməl edilməsi.
3-4.1.3. Şəkilçilərin yazılış qaydalarına əməl edir.	• “L” samiti ilə başlanan şəkilçilərin yazılış qaydalarına əməl edilməsi. • Sayların yazılış qaydalarına (rəqəm, şəkilçi, Roma rəqəmləri) əməl edilməsi. • İki və dörd cür yazılan şəkilçilərin fərqləndirilməsi.
Standart 3-4.2. Qrammatika Nitq vahidlərini (söz, cümlə) ümumi semantik mənalarına görə fərqləndirir.	
3-4.2.1. Nitq hissələrinin ümumi qrammatik mənalarını və morfoloji tərkibini müəyyən edir.	• Ümumi və xüsusi isimlərin fərqləndirilməsi. • Xüsusi isimlərin yaranma yollarının izah edilməsi. • Əlamət və keyfiyyət bildirən sifətlərin fərqləndirilməsi. • Miqdar və sıra saylarının izah edilməsi. • Şəxs əvəzliliklərinin müəyyən edilməsi. • Feilin qrammatik formasından çıxış edərək şəxsə və zamana görə dəyişməsinin izahı. • Sözü kök və şəkilçiyə ayırma. • Sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin fərqləndirilməsi. • Mürəkkəb sözlərin tərkibinin müəyyən edilməsi. • Bağlayıcıların (və, ancaq, lakin, çünki və s.) cümlədə funksiyasının izah edilməsi. • Sinonim bağlayıcıların (amma, ancaq və s.) müəyyən edilməsi. • Mürəkkəb cümlədə uyğun bağlayıcılardan istifadə.
3-4.2.2. Sintaktik vahidlərin (söz birləşməsi və cümlə) komponentlərini və ifadə etdiyi semantik mənanı izah edir.	• Söz, söz birləşməsi və cümlənin bir-birindən fərqləndirilməsi. • Söz birləşməsinin mürəkkəb sözlərdən fərqləndirilməsi. • Mürəkkəb cümlənin sadə cümlədən fərqləndirilməsi. • Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrinin müəyyən edilməsi. • Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərinin (nəqli, sual, əmr və nida) fərqləndirilməsi.
Standart 3-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
3-4.3.1. Dialoqda müvafiq durğu işarələrindən istifadə edir.	• Müəllif nitqindən sonra iki nöqtə • Vasitəsiz nitqin yeni sətirdən tire ilə başlanması.
3-4.3.2. Mürəkkəb cümlədə durğu işarələrindən istifadə edir.	Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında vergül işarəsindən istifadə.
Standart 3-4.4. Leksika	

Sözlərin mənalərini anladığını nümayiş etdirir.	
3-4.4.1. Kontekstdən və morfoloji tərkibdən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	• Sözün cümlədə mənasına uyğun işlədilməsi. • Mətnə yeni rast gəldiyi sözə uyğun olan izahın seçilməsi. • Yaxınmənalı və əksmənalı sözlərin müəyyən edilməsi. • Söz tərkibindəki şəkilçilərin (-çı⁴, - xana və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasının müəyyən edilməsi.
3-4.4.2. Sözlərin mənalərini müxtəlif üsullarla izah edir.	• Eyni məna qrupuna (heyvan, bitki, geyim və s.) aid olan varlıqlar arasındakı fərqli əlamətlərin sadalanması (Kirpinin dərisi tikanla örtülü olur. Lalə qırmızı rəngdə olur). • Tanış olduğu sözün yaxınmənalı sözə (gözəl – qəşəng) və ya əksmənalı sözün köməyi ilə (gözəl – çirkin olmayan) izah edilməsi.
IV SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANİŞMA	
Standart 4-1.1. Dinləyib- anlama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
4-1.1.1. Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı suallara cavab verir.	• Mətni dinlədikcə əsas fakt və fikirlərin qeyd edilməsi. • Dinlədiyi mətndəki məlumatlar əsasında hekayə və ya yaddaş xəritəsinin tərtibi. • Mətnin məzmununu əhatə edən bir neçə (3-5) sualın tərtib edilməsi.
4-1.1.2. Dinlədiyi mətni ideya və məzmun baxımından şərh edir.	• Dinlədiyi mətndəki məlumatların yarımbaşlıqlar altında qruplaşdırılması. • Dinlədiyi mətnin ideyası ilə bağlı atalar sözü və aforizmlərdən uyğun olanının seçilməsi. • Əsas fikrin ikincidərəcəli fikirlərdən fərqləndirilməsi. • Digər fənlər üzrə əldə etdiyi məlumatlardan çıxış edərək dinlənmiş məlumatların şərh edilməsi.
4-1.1.3. Öz versiya və düşüncələrini əlavə etməklə dinlədiyi mətni genişləndirir, dəyişdirir, davamını təxmin edir.	• İnformativ mətnə tanış olduğu fikirlərin əlavə biliklərinə və məntiqə əsaslanaraq genişləndirilməsi. • Verilmiş əlavə məlumatların mətndəki fikir və faktlarla əlaqələndirilməsi.
Standart 4-1.2. Dialoji nitq	
Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
4-1.2.1. Dinlədiyi fikirləri təsdiq və ya təkzib etmək üçün arqument və ya əks-arqumentlər gətirir.	• Səslənən fikirlərlə bağlı şəxsi mövqeyin bildirilməsi. <i>Məsələn: mobil telefon, planşet və s.-dən çox istifadənin faydalı və zərərli nəticələri.</i>
4-1.2.2. Əldə etdiyi məlumatlar və tərtib etdiyi suallar əsasında müsahibi ilə dialoq qurur.	• Obrazların söhbətini təxəyyülə uyğun genişləndirməklə kiçik dramatik parçanın hazırlanması və səhnələşdirilməsi. • “Müxbir olsaydınız, müsahibinizə hansı sualı verərdiniz?” tipli sualların cavablandırılması.
Standart 4-1.3. Rabitəli nitq	

Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
4-1.3.1. Əlavə məlumatlardan istifadə etməklə dinlədiyi və ya oxuduğu mətni genişləndirib danışır.	• Bildiyi faktlardan argument kimi istifadə etməklə dinlənilmiş və ya oxunulmuş mətnin zənginləşdirilməsi.
4-1.3.2. Qrafik və ya verbal-qrafik informasiyanı rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.	• Şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqram və s. vizual materiallar üzrə təqdimat. • Verilmiş şəkillərin süjetə uyğun ardıcılığının müəyyən edilməsi və mətnin qurulub nəql edilməsi. • Məlumat vərəqindəki verbal-qrafik informasiyanın rabitəli mətn şəklində ifadə edilməsi.
4-1.3.3. Mövzu ilə bağlı bildiklərini, fikir və təəssü-ratlarını, təxəyyülünə uyğun hadisələri rabitəli şəkildə təqdim edir.	• Oxunulmuş və ya dinlənilmiş mətnlə, şahidi olmuş hadisə və ya situasiya ilə bağlı şəxsi düşüncələrin ifadə edilməsi. • Mövzu ilə bağlı təxəyyülə uyğun mətnin qurulub nəql edilməsi.
4-1.3.4. Araşdırma nəticəsində əldə etdiyi məlumatları rabitəli şəkildə təqdim edir.	• Problem üzrə (məsələn, təbiət hadisələri, ətraf mühitin çirklənməsi və s.) aparılmış şəxsi araşdırmanın nəticələrinin rabitəli mətn şəklində təqdim edilməsi.
Standart 4-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq	
Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
4-1.4.1. Şifahi nitqində leksik və qrammatik normalara əməl edir.	• Təqdimat və dialoji nitq zamanı öyrənilmiş akademik sözlərdən və frazeoloji ifadələrdən yerində istifadə. • Nitqində modal sözlərdən yerində istifadə. • Danışarkən nitq etiketlərindən (salamlaşma, sağollaşma, üzrxahlıq, təbrik, alqış) düzgün istifadə. • Situasiyaya uyğun atalar sözləri və məsəllərdən istifadə. İntegrasiya: 4-4.2. (Qrammatika)
4-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiya, jest və mimikadan istifadə edir, auditoriya ilə göz təması qurur.	• Danışarkən səs tonunun tənzimlənməsi, pauza və məntiqi vurğudan istifadə.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 4-2.1. Səlis və ifadəli oxu	
Kiçik həcmli mətnləri sürətli, aydın, səlis oxuyur.	
4-2.1.1. Deyilişi çətin olan sözləri aydın tələffüz etməklə kiçikhəcmli mətnləri oxuyur.	• Yanıltmacların oxunması. • Sözü düzgün oxumadıqda səhvi düzəltməklə yenidən oxunması.

4-2.1.2. Mətni oxuyarkən məzmunu uyğun səs tonu seçir.	• Obrazların nitqinin onların xarakterinə, yaş xüsusiyyətlərinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirilməsi. • Nəzmlə yazılmış nümunənin məzmunu uyğun intonasiya ilə oxusu.
Standart 4-2.2. Faktoloji qavrama Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmuş informasiyanı mənimsədiyini nümayiş etdirir.	
4-2.2.1. Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatları mənimsədiyini nümayiş etdirir.	• Mətndəki fakt və hadisələrin mətnin planına uyğun qruplaşdırılması. • Mətni oxuyarkən qabaqcadan müəyyən olunmuş sualların cavablarının mətndən seçilməsi. • Mətnin məzmununa uyğun hekayə xəritəsinin tərtibi. • Mətnin məzmunu ilə bağlı sualların tərtibi. • Verilmiş məlumatların mətnin məzmununa uyğunluğunun müəyyən edilməsi. • Mətndəki fakt və hadisələrin mətnin planına uyğun qruplaşdırılması.
4-2.2.2. Verbal-qrafik informasiyanı mənimsədiyini nümayiş etdirir.	• Məlumat vərəqi, cədvəl, sxem, diaqram və s. verbal-qrafik informasiyanın şərh etməklə mənimsənilməsi. <i>(Danışma ilə integrasiya. Bax: 4-1.3.2.)</i>
4-2.2.3. Kontekstdən çıxış edərək mətndəki söz və ifadələrin mənasını müəyyən edir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.	• Söz və izahların uyğunlaşdırılması. • Cümlədə buraxılmış sözün müəyyən olunması.
Standart 4-2.3. Şərhetmə və əlaqələndirmə Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
4-2.3.1. Mətnə fikirlərlə (müəllif mövqeyi ilə) fakt və hadisələri əlaqələndirir.	• Mətnə əsaslandırılmış fikirlə fərziyyənin fərqləndirilməsi. • Verilmiş məlumatların mətndəki müvafiq fikir və ya faktlarla əlaqələndirilməsi. • Mətnə müəllif münasibəti ilə faktın fərqləndirilməsi. • Öz biliklərindən istifadə etməklə mətndəki fakt və hadisələrə aydınlıq gətirilməsi. • Mətnə irəli sürülən fikri əsaslandıran arqumentlərin müəyyən edilməsi. • İnformativ mətnə fikir və arqumentlər arasındakı məntiqi əlaqənin müəyyən edilməsi. • Mətnin məzmunu ilə bağlı sadə ümumiləşdirmələrin aparılması. • Əldə etdiyi əlavə məlumatlara əsasən mətndəki fakt və fikirlərin həqiqətə uyğunluğunun müəyyən edilməsi. • Mətnə hadisə və faktlar arasında uyğunsuzluğun (məntiqsizliyin) müəyyən edilməsi.

4-2.3.2. Mətndəki obrazlara münasibət bildirir və fikirlərini mətnə istinad etməklə əsaslandırır.	• Obrazlar xəritəsinin tərtibi. • Mətndəki obrazların həyat haqqında düşüncələr ilə əlaqələndirilməsi.
4-2.3.3. Mətndəki əsas fikirlə bağlı həyatdan nümunələr gətirir.	• Mətndəki əsas fikrin həyatda gördükləri və eşitdikləri ilə əlaqələndirilməsi. • Mətndəki əsas fikrin ikinci dərəcəli fikirlərdən fərqləndirilməsi. • İnformativ mətnlərdə müəllifin məqsədinin (məlumat vermək, inandırmaq, təlimat vermək) müəyyənləşdirilməsi.
Standart 4-2.4. Tənqidi tefəkkür və yaradıcı yanaşma Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı şəxsi münasibətini ifadə edir. <i>İnteqrasiya: 4-1.3. (Rabitəli nitq), 4-3.2. (Yazı)</i>	
4-2.4.1. Mətndəki obrazlara və müəllif yanaşmasına öz münasibətini bildirir.	• “Müəllifin yerinə olsaydın...” kimi sualların cavablandırılması • Müəyyən epizodlarla bağlı keçirdiyi hisslərin ifadə edilməsi. (“Mətndə sizi ən çox təsirləndirən epizod hansı oldu?”)
4-2.4.2. Mətni məzmununa və janrın tələblərinə uyğun dəyişdirir, genişləndirir və ya tamamlayır.	• Təxəyyülə əsasən mətnə sonluğun əlavə edilməsi. (Mətn oxunduqdan sonra epizodlardan biri fərqli təqdim olunur. Şagird təxəyyülünə əsaslanaraq hadisələrin davamını təxmin edir.)
4-2.4.3. Mətni məzmun-struktur və dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	• Mətnin giriş hissəsindən əsas hissəyə keçid olan cümlələrin müəyyən edilməsi. • Mətnin kompozisiyasında problemin yaranması və həlli məqamlarının müəyyən edilməsi. • Bədii və qeyri-bədii mətnləri səciyyələndirən dil-üslub xüsusiyyətlərinin (terminlər, məcazi mənəli ifadələr və s.) fərqləndirilməsi. • Mətndəki məcazların (bənzətmə, köçürmə, şəxsləndirmə və s.) müəyyən edilməsi.
4-2.4.4. Müxtəlif mətnləri mövzu, məzmun, ideya, struktur və bədii xüsusiyyətlər baxımından müqayisə edir.	• Müxtəlif janrlarda olan mətnlərin mövzu, məzmun, ideya, struktur və bədii xüsusiyyətlər baxımından müqayisəsi. • Dinlədiyi mətndən oxuduğu mətndəki fikirləri təsdiq edən faktların müəyyənləşdirilməsi. • Bədii və qeyri-bədii mətnlərdə (məs.: rəvayət və tarixi-informativ mətn) müəllifin məqsədinin (məlumat vermək, düşündürmək, cavab axtarmaq və s.) müəyyənləşdirilməsi. • Bədii və qeyri-bədii mətnlərdə mövzu, məzmun və ideya anlayışlarının fərqləndirilməsi.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 4-3.1. Yazı normaları Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	

<i>İnteqrasiya: 4-2.3.4. (Mətni məzmun-struktur və dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir) məzmun standartı və 4-4. (Dil qaydaları) məzmun xətti</i>	
4-3.1.1. Məntiqi və xronoloji ardıcılığı gözləməklə məlumatları mətnin hissələrinə uyğun qruplaşdırır.	• Yazılacaq mətnin məzmun-struktur baxımından planlaşdırılması. • Nəqli mətnin xronoloji ardıcılığa uyğun strukturlaşdırılması. • Qeyri-bədii mətn yazarkən problem-mövqe-arqument-fakt ardıcılığına riayət edilməsi. • Yazılacaq mətnin hissələrinin keçid söz və cümlələrlə əlaqələndirilməsi. • Özünün və başqasının yazısının məzmun-struktur baxımından təkmilləşdirilməsi.
4-3.1.2. Yazıda ədəbi dilin normalarına riayət edir.	• Öyrənilmiş orfoqrafiya qaydalarının yazıda tətbiqi. • Sözlərin cümlələrdə uyğun qrammatik formada işlədilməsi. • Yazıda geniş söz ehtiyatının nümayişi.
Standart 4-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
4-3.2.1. Dinlədiyi, oxuduğu, həyatda gördüyü hadisə və faktlar əsasında mətn yazır.	• Dinlənilmiş və ya oxunmuş mətnin planının tərtibi və onun əsasında məzmunun yazılması. • İnformativ mətndəki əsas fikirlərin tezislər şəklində ifadəsi. • Oxunulmuş mətnin annotasiyasının yazılması. • İştirak etdiyi tədbir (ekskursiya və s.) haqqında mətnin yazılması. • Oxunulmuş mətnin məzmununun ssenari şəklində yazılması. • Şəkildə gördüyü peyzaj əsasında təsviri xarakterli mətnin yazılması. • Qarşılaşdığı hadisələrin və təəssüratların gündəlikdə əks etdirilməsi.
4-3.2.2. Janr tələblərini gözləməklə təxəyyülünə əsasən bədii mətn yazır.	• Oxunulmuş və ya dinlənilmiş bədii mətnin təxəyyülə uyğun genişləndirilməsi və ya dəyişdirilərək yazılması. • Mövzu ilə bağlı ssenarinin yazılması. • Bədii mətnlərdə müxtəlif yazı tiplerindən (nəqli, təsviri, mühakimə) istifadə.
4-3.2.3. Araşdırdığı və əldə etdiyi məlumatlar əsasında qeyri-bədii mətn yazır.	• Tanış olduğu verbal və qrafik məlumatlardan istifadə etməklə informativ mətnin yazılması. • Müsahibədən aldığı məlumatlara əsasən informativ mətnin yazılması. • Araşdırma aparıb mövzu ilə bağlı informativ mətnin hazırlanması. • Verilmiş atalar sözü və aforizmlərdən istifadə etməklə mühakimə xarakterli mətnin yazılması. • Dinlənilmiş və ya oxunulmuş mətnə münasibətini bildirməklə mətn yazılması.
4-3.2.4. Standart forma və məzmun xüsusiyyətlərini	• Keçiriləcək tədbir haqqında elanın mətninin müvafiq tələblərə uyğun strukturlaşdırılması və tərtibatı.

gözləməklə əməli yazılar (elan, anket, dəvətnamə, təlimat) yazır.	• Müəyyən mövzuda sorğu keçirmək üçün anketin tərtib edilməsi. • Dəvətnamə mətninin müvafiq tələblərə uyğun strukturlaşdırılması və tərtibatı. • Yaş səviyyəsinə uyğun təlimatın (məsələn, müxtəlif əşyaların hazırlanması və onlardan istifadə qaydaları) yazılması. • Müxtəlif situasiyalar üçün davranış qaydalarının tərtib edilərək yazılması.
4-3.2.5. Təqdimat üçün müxtəlif vizual forma və üsullar seçir.	• Mövzu ilə bağlı verbal və qrafik məlumatlardan ibarət təqdimat materialının hazırlanması. • Mövzu ilə bağlı divar qəzeti üçün verbal və qrafik materialların hazırlanması. • Tarixi hadisələrə aid xronoloji cədvəlin hazırlanması və təqdim edilməsi. • Sevimli qəhrəmanı haqqında verbal və vizual təqdimatın hazırlanması.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 4-4.1. Orfoqrafiya	
Yazıda sadə orfoqrafiya qaydalarına əməl edir.	
4-4.1.1. Sözlərdə sait və samitlərin yazılış qaydalarına riayət edir.	• Qoşa “y” və tək “y” ilə yazılan sözlərin orfoqrafik normaları. • Sözdə “b”, “m” samitlərindən əvvəl gələn “n” samitinin yazılış qaydası. • Qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlərin yazılış qaydaları. • Sözlərdə saitlərin (o – a, u – ü, ü – i, ə – a) yazılış qaydaları. • Qoşasaitli sözlərin yazılış qaydaları.
4-4.1.2. Sözlərin bitişik, ayrı və defislə yazılış qaydalarına riayət edir.	• Azaltma və çoxaltma dərəcəsində olan sifətlərin yazılış qaydaları. • Mürəkkəb feillərin yazılış qaydaları.
4-4.1.3. Sözlərin böyük hərflə yazılış qaydalarına əməl edir.	• Bir sıra mürəkkəb adların yazılış qaydaları.
Standart 4-4.2. Qrammatika	
Nitq vahidlərini (söz, cümlə) ümumi semantik mənalarına görə fərqləndirir.	
4-4.2.1. Kontekstdən və qrammatik formadan çıxış edərək əsas nitq hissələrinin qrammatik-semantik mənasını və morfoloji tərkibini izah edir.	• Kontekstdən və qrammatik formadan çıxış edərək ismin hallarının müəyyən edilməsi. • Sifətin müqayisə dərəcələrinin müəyyən edilməsi. • Zərfin digər nitq hissələrindən fərqləndirilməsi. • Cümlədə işarə əvəzliliklərinin müəyyən edilməsi. • Sual cümləsinin formalaşmasında sual əvəzliliklərinin rolunun müəyyən edilməsi. • Mürəkkəb feillərin yaranma yolları.

4-4.2.2. Köməkçi nitq hissələrinin ümumi qrammatik mənalarını müəyyən edir.	• Sözlərin leksik və qrammatik mənalarının fərqləndirilməsi. • Köməkçi nitq hissələrinin əsas nitq hissələrindən fərqləndirilməsi. • Cümlədə köməkçi nitq hissələrinin funksiyasının müəyyən edilməsi.
4-4.2.3. Sintaktik vahidlərin (söz birləşməsi və cümlə) komponentlərini və ifadə etdiyi semantik mənanı izah edir.	• İsmi və feili birləşmələrin fərqləndirilməsi. • Mübtəda və xəbərin cümlənin ikincidərəcəli üzvlərindən fərqləndirilməsi. • Feili və ismi xəbərin fərqləndirilməsi və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi. • Cümlələrin quruluşuna görə fərqləndirilməsi. • Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrinin müəyyən edilməsi. • Mürəkkəb cümlədə uyğun bağlayıcılardan istifadə.
Standart 4-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
4-4.3.1. O, bu əvəzliliklərdən sonra vergül işarəsinin işlənmə məqamını müəyyən edir.	• Cümlədə ikimənəlilik aradan qaldırmaq üçün o, bu əvəzliyindən sonra vergülün əhəmiyyətinin izahı.
4-4.3.2. Defis və tire işarələrini fərqləndirir.	• Defisin durğu işarəsi olmadığına anlaşılmaması və onun funksional və qrafik cəhətdən tiredən fərqləndirilməsi.
4-4.3.3. Sitalarda dırnaq işarəsindən istifadə edir.	• Mənbələrdən götürülmüş sitatların dırnaq içərisində yazılması.
4-4.3.4. İxtisarlarda durğu işarələrindən istifadə edir.	• <i>İnisiyallarda nöqtə: S. S. Axundov, və s., prof. Məmmədov</i> • <i>Kəsr saylarında vergül: 2,5 və s.</i>
4-4.3.5. Müəyyən sintaktik konstruksiyalarda mötərizə işarəsinin funksiyasını izah edir.	• Yazıda əlavə informasiyanın verilməsində mötərizədən istifadə. <i>Məsələn: "Həsən bəy Zərdabi (1837-1907) Azərbaycanda mətbuatın əsasını qoymuşdur".</i>
Standart 4-4.4. Leksika Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir.	
4-4.4.1. Kontekstdən və morfoloji tərkibdən çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.	• Mətnə rast gəlinən akademik sözlərin (terminlərin) mənalarının müəyyən edilməsi. • Çoxmənalı sözün kontekstə uyğun mənasının izahı. • Omonim sözün kontekstə uyğun mənasının izahı. • Söz tərkibindəki morfemlərin (-açıq, tünd, və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasının müəyyən edilməsi.
4-4.4.2. Leksik vahidlərin mənalarını müxtəlif üsullarla izah edir.	• Konkret isimləri izah edərkən ümumi məna bildirən sözdən istifadə. Anlayışın əlamətlərinin sadalanması (kirpi - dərisi tikanla örtülü yırtıcı heyvandır). • Əlamət və keyfiyyət bildirən sözün yaxınmənalı (doğru – düzgün) və ya əksmənalı sözün köməyi ilə (doğru – yalan olmayan) izahı.

	• Frazoloji ifadələrin mənasının izahı.
4-4.4.3. Sözləri leksik kateqoriyalar üzrə qruplaşdırır.	• Sinonim və antonimlərin nitqdə rolunun izah edilməsi. • Sözüün həqiqi və məcazi mənasının fərqləndirilməsi. • Frazoloji vahidlərin sərbəst söz birləşmələrindən fərqləndirilməsi. • Omonimin çoxmənalı sözdən fərqlənməsinin izah edilməsi. • Çoxmənalı sözün mənalı arasındakı yaxınlığın izahı. • Terminlərin hansı sahəyə aid olduğunu müəyyən edilməsi. • Oxunulmuş mətnə köhnəlmiş sözlərin (arxaizmlərin) müəyyənləşdirilməsi.
V SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 5-1.1. Dinləyib-anlama Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
5-1.1.1. Mətni dinləyərkən əsas faktları (adlar, tarixlər və s.) qeyd edir.	• Mətni dinləyərkən açar sözlərin qeyd edilməsi. • Qeydlər əsasında məzmunla uyğun olan (olmayan) faktların müəyyənləşdirilməsi.
5-1.1.2. Dinlədiyi mətni mövzu, məzmun, struktur və ideya baxımından şərh edir və obraz, fakt və fikirlərə münasibət bildirir.	• Dinlənilmiş mətnəki obrazların davranışından çıxış edərək onların xarakterinin müəyyənləşdirilməsi. • Əsas epizodlardan çıxış edərək mətnin ideyasının müəyyənləşdirilməsi.
5-1.1.3. Dinlədiyi mətnəki obrazlara münasibətini əsaslandırır.	• Dinlənilmiş bədii mətnə obrazların davranışına münasibət bildirilməsi.
Standart 5-1.2. Dialoji nitq Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
5-1.2.1. Mövzu üzrə araşdırdığı məlumatlar və tərtib etdiyi suallar əsasında dialoq qurur.	• Müsahibəyə (intervyu) hazırlaşmaq üçün materialların toplanılması, sualların tərtibi. • Müəyyən mövzuda keçirilən mətbuat konfransında iştirak edərək sualların verilməsi, fikir bildirilməsi.
5-1.2.2. Müzakirə və debatlarla mövzu ilə bağlı mülahizələrini söyləyir, mühakimə yürüdür, başqalarının fikirlərinə münasibət bildirir.	• Müzakirədə səslənən fikirlərin əlavə bilikləri ilə müqayisə edilməsi və problemə münasibətin bildirilməsi. • Danışanın mövzuya münasibətini müəyyən etmək üçün sualların verilməsi.
Standart 5-1.3. Rəhbərli nitq Hər hansı mövzuda danışarkən rəhbərli nitq nümayiş etdirir.	
5-1.3.1. Tərtib etdiyi plan əsasında oxuduğu və dinlədiyi mətnləri nəql edir.	• Oxunulmuş və dinlənilmiş mətnlərin qeydlər əsasında nəqli.

5-1.3.2. Əldə etdiyi məlumatları rəbətli şəkildə təqdim edir.	- Məlumat vərəqindəki verbal-qrafik informasiyanın rəbətli mətn şəkildə ifadəsi. - Mövzu üzrə araşdırmanın aparılması, hazırladığı şəkil və açar sözlərdən ibarət təqdimat materialının rəbətli şəkildə təqdim edilməsi.
Standart 5-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
5-1.4.1. Şifahi nitqində orfoepiya normalarına (sözlərdə sait və samitlərin tələffüzü) riayət edir.	(Bax: 5-4.1.1. Dil qaydaları. Orfoqrafiya və orfoepiya)
5-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiyadan istifadə edir.	Obrazın nitqinin onun xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirilməsi.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 5-2.1. Faktoloji qavrama Oxuduğu məndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	
5-2.1.1. Bədii və qeyri-bədii mətnləri oxuyarkən müvafiq səs tonu seçir.	- Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqinin onların xarakterinə uyğun səsləndirilməsi. - Durğu işarələrini (üç nöqtə, o, bu əvəzliliklərindən sonra vergül və s.) nəzərə almaqla oxu.
5-2.1.2. Məndə açıq şəkildə ifadə olunmuş məlumatları (obraz, hadisə, zaman, məkan, fakt) müəyyənləşdirir.	“Məndə hansı suala cavab var (yoxdur)?” çalışma modeli - Obrazlar xəritəsinin tərtibi. - Mətnin məzmunu ilə bağlı “Doğru, yoxsa yanlış” sualı. - Məndə hansı məlumat öz əksini tapıb? - Xronoloji ardıcılığın müəyyənləşdirilməsi. - Qeyd götürməklə oxu. - İstiqamətləndirilmiş oxu. - Mətnin məzmununa uyğun hekayə xəritəsinin tərtibi. - Mətnin məzmunu ilə bağlı sualların tərtib olunması. - Məndəki verbal təsvirlə qrafik təsvirin uyğunlaşdırılması.
5-2.1.3. Kontekstdən (söz birləşməsi, cümlə) çıxış edərək məndə tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	- Çoxmənalı sözün və ya omonimin məndəki mənasının digər mənalardan fərqləndirilməsi. “Altından xətt çəkilmiş ifadəni hansı sözlə əvəz etmək olar?” sualı. İnteqrasiya: 5-ci sinif. Leksika. St 4.4.1.
Standart 5-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə Məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
5-2.2.1. Məndə fikirlər, faktlar və hadisələr arasındakı əlaqəni müəyyən edir.	- Məndəki hadisələrə səbəb olan faktların müəyyənləşdirilməsi. - Mətnə əsasən <i>niyə? nə üçün? sizcə, necə olmalıdır?</i> tipli suallara cavab.
5-2.2.2. Məndəki məlumatlardan çıxış	Məndəki faktlardan istifadə etməklə müəllifin birbaşa ifadə etmədiyi fikirlərin müəyyənləşdirilməsi.

edərək sətiraltı fikir və informasiyanı müəyyən edir.	• “Mətdə hansı suala cavab tapmaq mümkündür?” sualı.
Standart 5-2.3. Tənqidi tefəkkür və yaradıcı yanaşma Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
5-2.3.1. Mətdəki hadisələr və obrazların davranışına əsasən ideyanı müəyyən edir.	• Obrazlar xəritəsinin tərtibi. • Oxunulmuş mətdəki obrazlara münasibətin bildirilməsi və fikirlərin həyatdan gətirilən faktlarla əsaslandırılması.
5-2.3.2. Mətdəki faktlardan çıxış edərək fikirləri şərh edir.	• Müəllif mövqeyinin faktdan fərqləndirilməsi. • Mətdəki fikirlərin hansı faktlarla əsaslandırıldığıнын müəyyən edilməsi. • Mətdəki faktları ümumiləşdirərək nəticə çıxarılması.
5-2.3.3. Mətnin tərkib hissələrini və struktur elementlərini müəyyən edir.	• Mətnin tərkib hissələrinin (giriş, əsas hissə, sonluq) müəyyənləşdirilməsi. • Başlıq və yarımbaşlıqların məzmunu uyğunluğunun müəyyən edilməsi. • Mətni ideya və məzmun cəhətdən təhlil edərkən struktur elementlərinin (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) nəzərə alınması.
5-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	• İnteqrasiya: 5-ci sinif. 4.4.2. Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunun izahı. • Mətdəki söz və ifadələrin üslubi xüsusiyyətinə görə fərqləndirilməsi.
5-2.3.5. Oxuduğu mətni mövzu və ideya baxımından digər mətnlərlə müqayisə edir.	• Bədii və qeyri-bədii mətnlərin fərqləndirilməsi. • Oxunulmuş mətnlər arasında ideya yaxınlığının müəyyən edilməsi. • Oxunulmuş mətnlərin əlaqələndirilməsi, ümumiləşdirmənin aparılması. • Oxunulmuş və dinlənilmiş mətnlərin mövzu və ideya baxımından müqayisə edilməsi. • Oxunulmuş bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun baxımından müqayisə edilməsi və fərqlərin aşkar edilməsi.
5-2.3.6. Mətnin məzmunu ilə bağlı şəxsi mövqeyini ifadə edir.	• Mətdəki fakt, hadisə və obrazlarla bağlı fərqli yanaşmanın nümayiş etdirilməsi. • “Baş qəhrəmanın yerində olsaydın...” kimi sualların cavablandırılması. • Mətnin təxəyyülə uyğun dəyişdirilməsi. Bu altstandart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 5-3.1. Yazı normaları Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	

5-3.1.1. Yazısında məlumatları mətnin abzas və hissələri üzrə strukturlaşdırır.	• Fikri oxucuya dəqiq və aydın çatdırmaq məqsədilə mətnin düzgün strukturlaşdırılması. • Bədii mətnin kompozisiyası haqqında biliklərin yazıda tətbiqi: mətnin ekspozisiya, düyün, kulminasiya, açılma və final ardıcılığı ilə strukturlaşdırılması. • İnformativ mətnin mövzusunda asılı olaraq düzgün strukturlaşdırılması. Məsələn, xronoloji mətnlərin zaman ardıcılığı üzrə strukturlaşdırılması.
5-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	İnteqrasiya: 4. Dil qaydaları (1-5-ci siniflərdə öyrənilmiş dil qaydalarının yazıda tətbiqi).
Standart 5-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
5-3.2.1. Tanış olduğu məlumatlar əsasında qeyri-bədii mətn yazır.	• Oxunulmuş və ya dinlənilmiş mətnin qısa məzmununun yazılması. • İştirak etdiyi və ya şahidi olduğu tədbir, hadisə (ekskursiya və s.) haqqında mətnin (reportajın) yazılması. • Digər fənlərdən və ya araşdırmalardan əldə etdiyi məlumatlar əsasında hər hansı varlıq və ya hadisə haqqında məlumatverici mətnin yazılması.
5-3.2.2. Fakt, hadisə, təxəyyül və təəssüratları əsasında mətn yazır.	• Verilmiş mövzu ilə bağlı təxəyyülə əsaslanan sadə süjetin qurulması və bədii mətnin yazılması. • Oxunulmuş və ya dinlənilmiş mətnin təxəyyülə uyğun genişləndirərək və ya dəyişdirərək yazılması. • Mövzu ilə bağlı ssenarinin yazılması. • Əldə etdiyi məlumatlara münasibət bildirməklə kiçikhəcmli qeyri-bədii mətnin yazılması. • Mətndəki obrazlardan birinə münasibət bildirən məktubun yazılması.
5-3.2.3. Məqsədə uyğun olaraq sadə əməli yazılar (poster, reklam vərəqi, elan, təlimat) yazır və tərtibatını verir.	• Keçiriləcək tədbir haqqında elanın mətninin müvafiq tələblərə uyğun strukturlaşdırılması və tərtibat verilməsi. • Yaş səviyyəsinə uyğun təlimatın (məsələn, yemək reseptləri, müxtəlif əşyaların hazırlanması və onlardan istifadə qaydaları) yazılması. • Sosial mövzuda çağırış xarakterli poster hazırlanması. Məsələn, idman və sağlamlıq mövzusunda. • Hər hansı mövzuda reklam vərəqinin hazırlanması. Məsələn, xarici turistlər üçün Bakı haqqında reklam vərəqi.
5-3.2.4. Əldə etdiyi məlumatlar əsasında sadə təqdimat materialı hazırlayır.	• Təqdimat etmək üçün araşdırdığı məlumatların kağız vərəqlər üzərində açar sözlər və cümlələr şəklində qeyd edilməsi. İnteqrasiya: 5-1.3.2.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 5-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya	

Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
5-4.1.1. Sözlərdə sait və samitlərin növlərini müəyyən edir.	• Qalın və incə, dodaqlanan və dodaqlanmayan, açıq və qapalı saitlərin fərqləndirilməsi. • Kar və cingiltli samitlər. • Ahəng qanununun dildə rolu. • Şəkilçilərin ahəng qanununa uyğun dəyişmə prinsipi.
5-4.1.2. Sözlərdə bəzi sait və samitlərin yazılışı və tələffüzü qaydalarına riayət edir.	• Sözlərdə saitlərin yazılışı arasındakı fərq (müdir – müdür, konsert – kansert, xoşbəxt – xəşbəxt və s.) • “K” və “q” samitlərinin yazılışı və tələffüzü. • Sözlərdə k – y, q – ğ əvəzlənməsi qaydaları.
5-4.1.3. Sözlün sətirdən-sətrə keçirilmə qaydalarına əməl edir.	Bir sıra sözlərin (mürəkkəb sözlər, ixtisarlar və s.) sətirdən-sətrə keçirilməsində xüsusi qaydaların nəzərə alınması.
5-4.1.4. Xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.	Şəxs, heyvan, yer adları bildiren xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılması.
5-4.1.5. Sayların rəqəmlə yazılışında şəkilçilərin orfoqrafiya qaydalarına riayət edir.	• Sıra saylarının ərəb və Roma rəqəmləri ilə yazılışı qaydaları (V, 5-ci). • Kəsr saylarının söz və rəqəmlə yazılış qaydaları.
5-4.1.6. Mürəkkəb sözlərin yazılışı zamanı komponentlər arasındakı mənə əlaqəsindən çıxış edir.	Yaxınmənalı, əksmənalı, müxtəlifmənalı və eyni mənə qrupuna aid sözlərin bitişik və defislə yazılışı qaydaları.
5-4.1.7. Azaltma və çoxaltma dərəcəli sifətlərin yazılışında orfoqrafiya qaydalarına riayət edir.	<i>Kəm, ala, açıq, tünd</i> və s. morfemlərin, eləcə də m, p, r, s ilə formalaşan çoxaltma dərəcəli sifətlərin yazılış qaydaları.
Standart 5-4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyanın rolunu izah edir.	
5-4.2.1. Əsas nitq hissələrinin ümumi qrammatik kateqoriyalarını və morfoloji tərkibini müəyyən edir.	• Əsas nitq hissələrinin qrammatik xüsusiyyətləri, mənə növləri (təsriflənməyən feillər, toplu isimlər və s.). • Sözlərin morfoloji tərkibi, quruluşca növü; leksik və qrammatik şəkilçilər.
5-4.2.2. Köməkçi nitq hissələrini əsas nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətləri müəyyən edir.	• Cümlədə leksik mənası olmayan sözlərin seçilməsi. • Köməkçi nitq hissələrinin ümumi qrammatik funksiyasına görə fərqləndirilməsi.

5-4.2.3. Söz birləşməsini söz və cümlədən fərqləndirir.	• Cümlələrdə söz birləşmələrinin müəyyənləşdirilməsi və onların yaranma yollarının izahı. • Söz birləşmələrinin əsas və asılı tərəfinin müəyyən edilməsi.
5-4.2.4. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyən edir.	• Nitq hissələrinin cümlə üzvlərindən fərqləndirilməsi. • Mübtəda və xəbərin ikinci dərəcəli cümlə üzvlərindən fərqləndirilməsi.
5-4.2.5. Cümlənin məqsəd və intonasiyasına, quruluşuna görə növlərini müəyyən edir.	• Sadə və mürəkkəb cümlələrin fərqləndirilməsi. • Nəqli, sual, əmr, nida cümlələrinin semantika və intonasiyasına görə fərqləndirilməsi.
Standart 5-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
5-4.3.1. Məqsəd və intonasiyadan asılı olaraq cümlə sonunda uyğun durğu işarələrindən istifadə edir.	İnteqrasiya: 5-4.2.5. Cümlənin məqsəd və intonasiyasına, quruluşuna görə növlərini müəyyən edir. • Cümlələrdə üç nöqtədən istifadə qaydaları. • İxtisarlarda nöqtə işarəsindən istifadə qaydaları.
5-4.3.2. Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında vergül işarəsindən yerində istifadə edir.	İnteqrasiya: 5-4.2.5. Cümlənin məqsəd və intonasiyasına, quruluşuna görə növlərini müəyyən edir. • Mürəkkəb cümlənin komponentləri arasındakı sərhədin müəyyən edilməsi.
Standart 5-4.4. Leksika Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
5-4.4.1. Söz tərkibindəki morfemlərin semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasını müəyyən edir.	Bəzi ümumişlək sözlərdə rast gəlinən morfemlərin (kəm, ala, qeyri, xana və s.) semantik mənasının müəyyənləşdirilməsi.
5-4.4.2. Sözü müxtəlif yollarla izah edir.	• Sözü izah etmək üçün - cümlədə işlədilməsi; - lüğətdən istifadə; - verilmiş izahlarla uyğunluğunun müəyyən edilməsi; - sinonim və antonimlərdən istifadə. • İzahlı lüğətlərdə söz məqalələrinin quruluşu.
5-4.4.3. Sözün həqiqi və məcazi mənalarını, sadə üslubi fiqurları fərqləndirir, frazeologizmləri müəyyən edir.	• Sözün məcazi mənasının yaranma yollarının izahı. • Bədii mətndəki sadə üslubi fiqurların (antiteza, məşhur deyimlər, rəmzi adlar və s.) müəyyən edilməsi.
VI SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 6-1.1. Dinləyib-anlama Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	

6-1.1.1. Mətni dinləyərkən əsas fakt və fikirləri qeyd edir.	• Dinləmə zamanı götürdüyü qeydlər əsasında mətnlə bağlı sualların cavablandırılması.
6-1.1.2. Dinlədiyi mətndəki əsas fikri dəstəkləyən faktları müəyyənləşdirir.	• Bədii mətndə ideyanın əks olunduğu əsas epizodların müəyyənləşdirilməsi. • İnformativ mətndə əsas fikri təsdiq edən faktların müəyyənləşdirilməsi.
6-1.1.3. Dinlədiyi mətndə hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırır.	• Hadisə və fikirlərə münasibətini əsaslandırmaq üçün atalar sözləri və aforizmlərdən istifadə.
Standart 6-1.2. Dialoji nitq Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
6-1.2.1. Müzakirə və debatlarla tolerantlıq nümayiş etdirir.	• Qarşı tərəfin fikrinə hörmət. • Qarşı tərəfin fikirlərində qəbul etmədiyi (razı olmadığı) məqamlara dözümlülük. Sözüünü kəsmədən diqqətlə dinləmə bacarığı.
6-1.2.2. Müzakirə zamanı danışanın fikrini verdiyi suallar əsasında aydınlaşdırır və rəy bildirir.	• Sual verməklə danışanın fikrinin dəqiqləşdirilməsi və ona münasibət bildirilməsi. • Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi.
Standart 6-1.3. Rabitəli nitq Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
6-1.3.1. Verilmiş mövzuya və ya situasiyaya uyğun mətn qurub nəql edir.	• Oxunmuş və ya dinlənmiş məlumatlardan istifadə etməklə mətnin qurulması və nəql edilməsi.
6-1.3.2. Mövzu üzrə hazırladığı qrafik və ya verbal-qrafik informasiyanı rabitəli şəkildə şifahi təqdim edir.	Mövzu üzrə (məsələn, tarixi abidələr) apardığı araşdırma əsasında qrafik informasiya – şəkil, sxem, məlumat vərəqi, cədvəl, diaqramın hazırlanması və rabitəli şəkildə təqdim edilməsi.
Standart 6-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
6-1.4.1. Şifahi nitqində yeni öyrəndiyi sözlərdən kontekstə uyğun istifadə edir.	• Öyrənilmiş akademik sözlərdən və frazeoloji ifadələrdən təqdimat və dialoji nitq zamanı istifadə.
6-1.4.2. Danışarkən səs tonunu tənzimləyir, pauza və məntiqi vurğudan istifadə edir.	• Səs tonunun idarə edilməsi, səsə yüksəkliyinin dinləyicilərin eşidəcəyi ölçüdə tənzimlənməsi.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 6-2.1. Faktoloji qavrama Oxuduğu mətndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	

6-2.1.1. Mətni oxuyarkən əsas məqamları xüsusi səs tonu ilə vurğulayır.	• Dialoji mətni oxuyarkən obrazların nitqinin onların xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğunlaşdırılması. • Durğu işarələri (vasitəsiz nitqdə istifadə olunan durğu işarələri, xitabdan sonra vergül və s.) nəzərə alınmaqla oxu.
6-2.1.2. Mətndəki məlumatları və onların ardıcılığını müəyyənləşdirir.	• Mətndəki fakt və hadisələrin mətnin planına uyğun qruplaşdırılması. • Verilmiş cümlənin (abzasın, şəklin) mətndəki ardıcılıqda yerinin müəyyənləşdirilməsi. • Mətnin hissələrinə aid qeyri-ardıcıl şəkildə verilən cümlələrin ardıcılığının bərpa edilməsi. • İstiqamətləndirilmiş oxu. • Mətnin məzmunu ilə bağlı sualların tərtib edilməsi. • Mətndəki verbal təsvirlə qrafik təsvirin uyğunlaşdırılması.
6-2.1.3. Kontekstdən çıxış edərək mətndə tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	• Söz birləşməsi, cümlə, abzasda ifadə olunan mənaya, fikrə əsasən tanış olmayan sözün mənasının müəyyənləşdirilməsi. • Kontekstdən çıxış edərək omonim və ya çoxmənalı sözün mətndəki mənasının müəyyənləşdirilməsi. İnteqrasiya: 5-ci sinif. Leksika. St 4.4.1.
Standart 6-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
6-2.2.1. Mətndə fikirlər, faktlar və hadisələr arasındakı əlaqəni müəyyən edir.	• Obrazların keçirdiyi hissələrin səbəbini onların düşdüyü situasiya ilə izah etmək. • Mətn haqqında fikirləri mətndəki fakt və hadisələrlə əsaslandırmaq.
6-2.2.2. Mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan fikirləri digər fikirlərdən fərqləndirir.	• Faktlardan və bədii detallardan istifadə etməklə mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan məlumatın fərqləndirilməsi • Müəllif ironiyasını müəyyənləşdirmək və izah etmək.
Standart 6-2.3. Tənqidi tənəkkür və yaradıcı yanaşma Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
6-2.3.1. Mətndən əsas fikri müəyyənləşdirməyə kömək edən məqamları seçərək izah edir.	• Mətndəki əsas obrazın xarakterinin müəyyənləşdirilməsi. • Hansı başlıq mətnin ideyasını əks etdirir? • Mətnin ideyasını əks etdirən atalar sözü tapmaq. • Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir.

6-2.3.2. Mətndəki fikirlərin əsaslandırılmasında faktların rolunu izah edir.	• Mətndəki faktların aid olduğu fikirlər üzrə qruplaşdırılması. • Mətndəki faktların fikri necə dəstəklədiyinin müəyyənləşdirilməsi. • Mətndə əsaslandırılmış fikrin fərziyyə, ehtimal və mülahizələrdən fərqləndirilməsi. • Bədii mətndəki faktların qeyri-bədii mətndəki faktlarla müqayisəsi və müəllif təxəyyülündən doğan təhriflərin aşkar edilməsi. Məsələn, bədii-tarixi əsərin elmi-tarixi mətnlə müqayisəsi.
6-2.3.3. Mətnin tərkib hissələrini və struktur elementlərini onun məzmunu ilə əlaqəli şərh edir.	• Bədii mətnin kompozisiyasında ekspozisiya, konfliktin (problemin) yaranması və həlli məqamlarının müəyyən edilməsi. • Qeyri-bədii mətnlərin növündən asılı olaraq məzmun-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlili. • Mətnin tərkib hissələri arasında əlaqəni izah etmək. • Mətnin struktur elementlərinin (başlıq, yarımbaşlıq, illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun ideyası və tərkib hissələri ilə əlaqələndirilməsi.
6-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	İnteqrasiya: 6-cı sinif. 4.4.2. Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunu izah edir. • Qeyri-bədii mətnlərdə bədii üsluba xas xüsusiyyətlərin (məcazi mənalı sözlər, daxili monoloq və s.) müəyyənləşdirilməsi.
6-2.3.5. Müxtəlif mətnləri mövzu, məzmun-struktur, ideya baxımından müqayisə edir.	• Bədii və qeyri-bədii mətnlərin məzmun və struktur baxımından fərqlənməsinin izahı. • Eyni mövzuda olan bədii əsərlərin, süjet və obrazların müqayisəsi. • Müxtəlif bədii əsərlərdəki eyni tipli obrazların (məs. Təpəgöz, ögey ana, sehrkar qarı və s.) müqayisəsi. • Oxunulan və dinlənən mətnlər arasındakı ideya yaxınlığının müəyyənləşdirilməsi. • Eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnlərin müəllif məqsədi və yanaşması baxımından müqayisəsi.
6-2.3.6. Mətndəki fakt, hadisə və obrazlarla bağlı şəxsi mövqeyini bildirir.	• Mətnin təxəyyülə uyğun dəyişdirilməsi, genişləndirilməsi, davam etdirilməsi. • Mətnin məzmunundan çıxış edərək hadisələrin davamını təxmin etmək və müəllif versiyası ilə müqayisə etmək. • Şagirdin mətndəki epizodlardan birini təxəyyülünə uyğun dəyişməsi. Bu altstandart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 6-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
6-3.1.1. Mətn yazarkən bədii və qeyri-bədii	• Bədii və qeyri-bədii mətnlərin struktur elementləri arasındakı fərqlənməsinin izahı.

mətnlərin struktur xüsusiyyətlərini nəzərə alır.	• İnformativ mətnin mövzusunda asılı olaraq düzgün strukturlaşdırılması. Məsələn xronoloji mətnlərin zaman ardıcılığı, qeyri-xronoloji mətnlərin altmövzular – yarımbaşlıqlar üzrə strukturlaşdırılması. • Əldə olunan yeni məlumatların müvafiq hissələrə əlavə edilməklə mətnin genişləndirilməsi.
6-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	İntegrasiya: 4. Dil qaydaları (1-6-cı siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir.)
Standart 6-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
6-3.2.1. Araşdırdığı mənbələrdən istifadə etməklə qeyri-bədii mətnlər yazır.	• Mövzu üzrə araşdırmalar əsasında informativ mətnin yazılması. • Hər hansı bir mənbəyə əsaslanaraq izahedici mətnin tərtibi. Məs: baramadan ipəyin əmələ gəlməsi • Varlıq və hadisələri təsvir edən mətnin yazılması. • Müsahibədən alınan məlumatlara əsasən informativ mətnin yazılması.
6-3.2.2. Tənqidi və yaradıcı təfəkkür nümayiş etdirməklə bədii və qeyri-bədii mətnlər yazır.	• Janr tələbləri gözlənilməklə təxəyyülə əsasən bədii mətnin (hekayə, təmsil, rəvayət və s.) yazılması. • Dinlənən və ya oxunulan mətnə münasibət bildirməklə rəyin yazılması. • Hadisə və təəssüratların gündəlikdə əks etdirilməsi. • Verilmiş şəkil(lər)lə bağlı təəssüratları ifadə edən mətnin qurulub yazılması.
6-3.2.3. Sadə direktiv xarakterli mətnlər (fəaliyyət təlimatı) tərtib edir.	• Hər hansı fəaliyyət prosesini (divar qəzetinin hazırlanması, qrup layihəsinin həyata keçirilməsi, tədbirin təşkil olunması və s.) tənzimləyən təlimatın yazılması.
6-3.2.4. Bir neçə mənbədən istifadə etməklə apardığı araşdırma layihəsinin nəticələrini tezislər şəklində təqdim edir.	• Fikirlərin lakonik qeydi. • Fikrin əyani ifadəsi üçün təqdimat materialında qrafik informasiyadan (şəkillərdən, cədvəllərdən) istifadə edilməsi. İntegrasiya: 6-1.3.2
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 6-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
6-4.1.1. Sözlərdə kar və cingiltili samitlərin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	• Sözlərin sonunda b, c, d, g samitlərinin düzgün yazılması və tələffüz edilməsi. • Söz ortasında kar samitlərdən sonra gələn k, t, p, samitlərinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edilməsi (seçki, hətta və s.). • Sözlərdə “b”, “m” samitlərindən əvvəl gələn “n” samitinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.

6-4.1.2. Səsdüşümü və səsartımı baş verən sözlərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir.	• Qoşa samitlə bitən sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edilməsi (fənn – fənlər, rəhm – rəhmdil) • Bir “y” və iki “y” ilə yazılan sözlərin orfoepiya və orfoqrafiya normalarına əməl edilməsi. • Qoşasaitli sözlərin deyiliş və yazılış qaydalarına riayət edilməsi. (daimi – [dayimi], camaat - [cama:t], bacioğlu [bacoğlu])
6-4.1.3. Mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.	Şəxs, yer və s. bildirən mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.
6-4.1.4. “L” samiti ilə başlanan şəkilçilərin yazılışı qaydalarına riayət edir.	• Sözlərdə -lar, -lı, -lıq, -la, -lan, -laş şəkilçilərinin yazılış və tələffüz qaydalarına riayət edilməsi. - Sözlərdə -la, -lə morfeminin (bağlayıcı, qoşma, zərf düzəldən şəkilçi) deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.
6-4.1.5. Xəbər vəzifəsində olan sözlərin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	-acaq ² (deyəcəyəm, yazacağam), -mış ⁴ : (demişsən, yazmışsınız), -dır ⁴ : (maraqlıdır, gözləməlidir), -sınız ⁴ (gəlersiniz), -lar (vurullar) kimi səsdüşümü və səsartımı baş verən şəkilçilərdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edilməsi.
6-4.1.6. Sözlərdə bəzi şəkilçi və morfemlərin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.	• Tale, mənbə kimi sözlərdə mənsubiyyət şəkilçisinin yazılış qaydalarına əməl edilməsi. • Rəqəmlə yazılan miqdar saylarında mənsubiyyət şəkilçisinin ixtisarı qaydalarına əməl edilməsi. • Tərkibində alınma morfem (tele, vitse, eks, -logiya və s.) olan sözlərin bitişik və defislə yazılış qaydalarına riayət edilməsi.
6-4.1.7. Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışı qaydalarına riayət edir.	Sözlərin təkrarından yaranan mürəkkəb sözlərin defislə (tez-tez) və bitişik (addımbaaddım, gəlhagəl və s.) yazılma qaydalarına əməl edilməsi.
6-4.1.8. Bəzi köməkçi nitq hissələrinin bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.	Qoşma (-tək, -dək və s.) və bağlayıcıların (ilə, halbuki və s.) bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edilməsi.
Standart 6-4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiya rolunu izah edir.	
6-4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək əsas nitq hissələrinin morfoloji tərkibini və semantik mənasını izah edir.	• Kontekstdən çıxış edərək ismin qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik və təsirlik hallarının müəyyənləşdirilməsi. • Sözlün başlanğıc formasının və eyniköklü sözlərin fərqləndirilməsi. • Numerativ sözlərin semantik xüsusiyyətlərinin fərqləndirilməsi.
6-4.2.2. Köməkçi nitq hissələrinin semantik mənalərini və cümlədə funksiyasını müəyyən edir.	• Qoşma və bağlayıcının qrammatik funksiyasının və məna növlərinin müəyyənləşdirilməsi.

	• Kontekstdən çıxış edərək köməkçi nitq hissələrinin qrammatik omonimliyinin (la, ilə və s.) və sinonimliyinin müəyyən edilməsi (və - ilə, ancaq - lakin və s.).
6-4.2.3. İsmi və feili birləşmələrin növlərini və yaranma yollarını müəyyən edir.	• Konkretlik (müəyyənlik) və ümumilik (qeyri-müəyyənlik) bildiren ismi birləşmələrin fərqləndirilməsi. • Feili birləşmələrin yaranmasında təsriflənməyən feillərin rolunun müəyyənləşdirilməsi. • Saylardan sonra gələn isimlərin təkdə və cəmdə işlənmə məqamlarının müəyyənləşdirilməsi.
6-4.2.4. Cümlədəki fikrin ifadə olunmasında baş və ikincidərəcəli üzvlərin rolunu müəyyən edir.	• Cümlələrdə tamamlıq, zərflilik və təyinin, onların ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi.
6-4.2.5. Cümlədə söz sırasını müəyyən edir.	• Cümlədə inversiyanın ekspressiv təsirinin izahı. • Məntiqi vurğudan asılı olaraq cümlədə uyğun söz sırasından istifadə.
Standart 6-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
6-4.3.1. Bağlayıcılardan əvvəl və sonra vergül işarəsindən yerində istifadə edir.	• Cümlə strukturunda bağlayıcıların yerinin müəyyən edilməsi: həmcins cümlə üzvlərinin arası, mürəkkəb cümlə komponentlərinin arası və s.
6-4.3.2. O, bu əvəzliyindən sonra vergül işarəsindən yerində istifadə edir.	• Cümlədə o, bu əvəzliliklərinin qrammatik funksiyasının müəyyənləşdirilməsi. • O, bu əvəzliliklərdən sonra vergülün funksiya və əhəmiyyətinin izahı (cümlədə ikimənəvilik qərsısının alınması).
Standart 6-4.4. Leksika Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
6-4.4.1. Sözün morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.	Söz tərkibindəki morfemlərin (anti, -qraf, -qram, -logiya, avto və s.) semantik mənəsindən çıxış edərək sözün mənasının müəyyənləşdirilməsi.
6-4.4.2. Sözü izah edərkən hiperonim, sinonim və antonimlərdən istifadə edir.	• Sözün aid olduğu ümumi mənənin müəyyən edilməsi (kirpi – heyvan, köynək – geyim).
6-4.4.3. Bədii mətnlərdə sadə məcazları və üslubi fiqurları müəyyən edir.	• Bənzətmə, mübaligə, alleqoriya kimi bədii ifadə vasitələrinin fərqləndirilməsi. • Bədii mətndəki sadə üslubi fiqurların (leksik təkrirlər) müəyyən edilməsi.
VII SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 7-1.1. Dinləyib-qavrama	

Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
7-1.1.1. Dinlədiyi mətndən götürdüyü qeydləri yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırır.	Seçilmiş açar sözlərin yaddaş xəritəsində mövzu və fikirlər üzrə qruplaşdırılması.
7-1.1.2. Dinlədiyi mətndəki fakt və fikirləri ümumiləşdirir.	- Dinlənən bədii mətnin planının tutulması. - İnformativ mətndəki məlumatların tezislər şəklində ifadəsi.
7-1.1.3. Digər fənlər üzrə əldə etdiyi məlumatlardan çıxış edərək dinlədiyi məlumatlara münasibət bildirir.	Dinlənən mətndəki faktların digər fənlərdən əldə edilən bilgilərlə müqayisə edilməsi və faktların həqiqətə uyğunluğunun müəyyənəşdirilməsi. <i>Məsələn, Şəki xan sarayı ilə bağlı informativ mətni dinləmək və tarix fənnindən öyrənilən məlumatlara əsaslanaraq fikir bildirmək.</i>
Standart 7-1.2. Dialoji nitq	
Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
7-1.2.1. Müzakirə və debatlarda təyin olunmuş formata əməl edir.	- Çıxış üçün növbənin gözlənilməsi. - Çıxış üçün müəyyən olunmuş vaxt məhdudiyyətinin nəzərə alınması.
7-1.2.2. Müzakirə və debatlarda qarşı tərəfin fikrinə münasibətini ifadə etmək üçün arqument və əks-arqumentlər gətirir.	Həyatdan nümunələr gətirməklə və ya araşdırılan faktlardan istifadə etməklə qarşı tərəfin fikrinə münasibətin əsaslandırılması.
Standart 7-1.3. Rabitəli nitq	
Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
7-1.3.1. Şəkil və qrafik informasiya üzrə mətn qurub nəql edir.	Hər hansı texnoloji prosesi ifadə edən sxemin şərhini (məsələn, daxiliyanma mühərrikinin işləmə prinsipi).
7-1.3.2. Mövzu üzrə hazırladığı tezislər əsasında rabitəli mətn qurub təqdim edir.	Mövzu üzrə əldə edilən məlumatları açar sözlər, tezislər şəklində qeyd etmək və onların əsasında mətn qurub danışmaq. <i>Məsələn: "Ən qədim insan məskənləri" mövzusuna uyğun olaraq "Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir" tezisini təqdim etmək və onun əsasında Azıx, Damcıllı, Tağlar və digər mağaralar, ordan tapılan eksponatlar, arxeoloji qazıntıların nəticələri və s. haqqında məlumat vermək.</i>
Standart 7-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq	
Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
7-1.4.1. Müzakirə və debatlarda çıxışı zamanı uyğun standart ifadələrdən və ara sözlərdən istifadə edir.	Nitq etiketləri (xanım, bəy, üzr istəyirəm, buyurun və s.), situasiyaya uyğun atalar sözləri və məsəllər, ara sözlər (qeyd edildiyi kimi, nəzərə almaq lazımdır ki və s.).

7-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiya, jest və mimikadan istifadə edir.	İstifadə edilən jestlərin məna ilə sinxron olub, deyilən fikri tamamlaması.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 7-2.1. Faktoloji qavrama Oxuduğu məndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	
7-2.1.1. Qeyd götürməklə məndəki əsas və ikincidərəcəli faktları müəyyən edir.	• Əsas fikrin açılmasına xidmət edən epizodların müəyyənləşdirilməsi.
7-2.1.2. Kontekstdən (söz birləşməsi, cümlə, abzas, mətn) çıxış edərək tanış olmayan sözün mənasını müəyyən edir.	• Omonim və ya çoxmənalı sözün kontekstə uyğun mənasının müəyyən edilməsi.
Standart 7-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə Məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
7-2.2.1. Mətnin ideyasının açılmasında obrazların və əsas epizodun rolunu müəyyən edir.	• Mətnin müxtəlif hissələrində əks olunmuş hadisələr arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsi • Məndə səbəb-nəticə əlaqəsinin pozulduğu halların müəyyənləşdirilməsi.
7-2.2.2. Məndəki məlumatlardan çıxış edərək yeni informasiya əldə edir.	• Məndəki hadisə və faktları əlaqələndirərək açıq şəkildə ifadə olunmamış informasiyanın əldə edilməsi. • Məndə qeyd olunan tarixləri, rəqəmləri müqayisə edərək birbaşa ifadə olunmayan məlumatların müəyyənləşdirilməsi.
Standart 7-2.3. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
7-2.3.1. Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin rolunu izah edir.	• Obrazlar xəritəsinin tərtibi. • Dialoglar əsasında obrazların xarakteri haqqında fikir yürüdülməsi. • Baş qəhrəmanın xarakterindəki əsas cəhətin müəyyənləşdirilməsi və onun mətnin ideyası ilə əlaqələndirilməsi.
7-2.3.2. Məndəki arqumentlərdən çıxış edərək müəllifin mövqeyini şərh edir və məzmunu tezislərlə ifadə edir.	• Məndə faktlara əsaslanaraq müəllif mövqeyinə münasibətin bildirilməsi. • Məndəki məlumatlardan çıxış edərək mühakimələrin yürüdülməsi. • Arqumentin növlərinin (rasional -təkbolunmaz və emosional - təkb oluna bilən) müəyyənləşdirilməsi.
7-2.3.3. Bədii və qeyri-bədii mətnlərin struktur elementlərinin ümumi	• Qeyri-bədii mətnlərdə struktur elementlərinin (fikir, arqument, dəlil və s.) müəyyənləşdirilməsi.

məzmunu təsirini izah edir.	• Mətnin kompozisiyasında problemin yaranması və həlli məqamlarının müəyyənləşdirilməsi. • Mətnin struktur elementlərinin (illüstrasiya, haşiyə, epigraf və s.) onun məzmunu ilə əlaqələndirilməsi. • Əsərin adının baş qəhrəmanın xarakteri, əsas detal və ya ideya ilə əlaqələndirilməsi.
7-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Mətnə rast gəlinən söz və ifadələrin üslubi xüsusiyyətlərinin izahı. <i>İnteqrasiya: 7- 4.4.3. Bədii mətnlərdə sadə məcazları və üslubi fiqurları müəyyən edir.</i>
7-2.3.5. Oxuduğu bədii mətni eyni mövzuda olan qeyri-bədii mətnlə müqayisə edir.	• Elmi-fantastik mətnin eyni mövzuda olan informativ mətnlə müqayisəsi. • Bədii mətndəki faktları araşdırmaq üçün informativ mətnlərdən istifadə. • Mətnlərin dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə müqayisəsi. • Bədii və qeyri-bədii mətnlərin forma və məzmun xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilməsi.
7-2.3.6. Mətnin məzmununa yaradıcı yanaşmaqla süjetdə dəyişikliklər edir.	• Mətnin məzmunundan çıxış edərək hadisələrin davamını təxmin etmək. • Mətnə təhkiyəçini dəyişmək, məzmunu obrazlardan birinin dilindən nəql etmək. • Mətnin təxəyyülə uyğun dəyişdirilməsi, genişləndirilməsi, davam etdirilməsi. • Mətnin məzmununa və janrın tələbinə uyğun dəyişdirilməsi, genişləndirilməsi və ya tamamlanması. • Məqsədə uyğun olaraq mətnin strukturunda dəyişikliklərin edilməsi. <i>Qeyd: Bu standart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.</i>
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 7-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
7-3.1.1. Mətnin növündən asılı olaraq yazısında fikir və məlumatların ardıcılığına (xronoloji, qeyri-xronoloji, səbəb-nəticə) riayət edir.	• İnformativ mətnin yarımbaşlıqlar üzrə qruplaşdırılması. • İzahedici mətnə səbəb-nəticə ardıcılığına riayət edilməsi. • Fikir – arqument əlaqəsini gözləməklə arqumentativ mətnin yazılması.
7-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	İnteqrasiya: 4. Dil qaydaları (5-7-ci siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir).
Standart 7-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	

7-3.2.1. Tanış olduğu məlumatlar əsasında informativ və izahedici mətnlər yazır.	• Prosesləri ardıcıl təsvir etməklə izahedici mətnlərin yazılması. Məs: hər hansı cihazın işləmə prinsipi. • Qrafik informasiyanı şərh edən mətnin yazılması. • Hər hansı tarixi hadisə və ya şəxsiyyət haqqında xronoloji informativ mətnin yazılması.
7-3.2.2. Mövzu ilə bağlı fikirlərini arqumentləşdirməklə mətnlər yazır.	• Yazıda problemlə bağlı mövqeyi əsaslandırmaq üçün arqumentlərin gətirilməsi. • Yazıda problemlə bağlı başqa mövqeləri təkzib etmək üçün əks-arqumentlərin gətirilməsi. • Oxunulan və ya dinlənən qeyri-bədii mətnin məzmununun yeni arqumentlərlə zənginləşdirilməsi.
7-3.2.3. Sadə direktiv (davranış kodeksi və s.) və reklam (anons, afişa və s.) xarakterli mətnlər tərtib edir.	• Müxtəlif situasiyalar üçün davranış qaydaları tərtib edib yazmaq. <i>Məsələn, sinif şagirdlərinin etika kodeksi və ya şagirdlərlə müəllimlərin və ya məktəb rəhbərliyinin münasibətlərini tənzimləyən etika kodeksi.</i> • Hər hansı nəşr seriyası ilə tanış olunduqdan sonra seriyanın növbəti kitabları haqqında anonsun hazırlanması. • Məktəb dram dərnəyinin növbəti tamaşası üçün afişanın hazırlanması.
7-3.2.4. Mənbələrdən istifadə etməklə mövzunu müxtəlif aspektlərdən araşdırır və tezislər şəklində təqdim edir.	• Təqdimat materialında məzmunun aydın şəkildə strukturlaşdırılması. • Təqdimat materialında qrafik informasiyadan (şekillərdən, cədvəllərdən, sxemlərdən, diaqramlardan) və tezislərdən istifadə. <i>İntegrasiya: 6-1.3.2</i>
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 7-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya	
Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
7-4.1.1. Vurğusu dəyişməklə mənası dəyişən sözlərdə vurğulu hecanı müəyyən edir.	Kontekstdən çıxış edərək qız`artma (inkar feil), qızartm`a (isim), gəl`in (isim), g`əlin (feil) akad`emik (isim), akadem`ik (sifət) kimi sözlərin tələffüzünün fərqləndirilməsi.
7-4.1.2. Mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.	Ölkə, dövlət, bayram, gün, sülalə, səma cisimləri (Günəş sistemi, Süd yolu qalaktikası) və s. adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.
7-4.1.3. Bəzi sözlərin hal şəkilçiləri qəbul edərkən deyilişi və yazılışı arasında yaranan fərqi izah edir.	• Sözlərdə -dan çıxışlıq hal şəkilçisinin -nan kimi tələffüzünə əməl edilməsi (çəməndən – çəmənnən). • Yönlük halda olan sözlərdə açıq saitin qapalı saitə çevrilməsi qaydasına əməl edilməsi (dəvəyə - dəviyə) • <i>Ora, bura, hara</i> sözlərinin bəzi hal şəkilçiləri qəbul edərkən deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edilməsi (oraya – ora, burada - burda).

7-4.1.4. Sinonim və hiponimlərin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sözlərin yazılışı qaydalarına əməl edir.	Hiponimlərin sinonimlərdən fərqləndirilməsi və (mühəndis-geoloq, qaş-göz, şimal-şərq və s.) onların iştirakı ilə yaranan mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına əməl edilməsi.
7-4.1.5. Bəzi köməkçi nitq hissələrinin bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edir.	Ədatların (mı, sana, ca və s.), bitişik və ayrı yazılış qaydalarına riayət edilməsi.
Standart 7- 4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyaların rolunu izah edir.	
7- 4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək əsas nitq hissələrinin morfoloji tərkibini və semantik mənasını izah edir.	• Tərkibi sözlərin yaranma yollarının müəyyən edilməsi. • Feilin təsriflənən formalarının (şəkillərini) fərqləndirilməsi. • Bir cür yazılan şəkilçilərin qrammatik mənasının izahı.
7- 4.2.2. Köməkçi nitq hissələrinin semantik mənasını müəyyən edir.	• Nida, ədat və modal sözlərin semantik məna növlərinin fərqləndirilməsi. • Kontekstdən çıxış edərək bəzi köməkçi nitq hissələrinin və şəkilçilərin omonimliyinin müəyyən edilməsi (da, də, ki, yaxşı, sadəcə və s.).
7- 4.2.3. Cümlədə söz birləşmələrini və onların sintaktik funksiyasını müəyyən edir.	• Söz birləşmələrinin tərkibi sözlərdən və qoşma ilə işlənən sözlərdən fərqləndirilməsi. • Əsas tərəfi məsdərlə ifadə olunan ismi birləşmələrin feili birləşmələrdən fərqləndirilməsi. • Sadə və mürəkkəb söz birləşmələrinin fərqləndirilməsi
7- 4.2.4. Cümlədəki fikrin ifadə olunmasında cümlə üzvlərinin, qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərin rolunu müəyyən edir.	• Həmcins cümlə üzvlərində şəkilçi və köməkçi nitq hissələrinin ixtisarı qaydalarına əməl edilməsi. • Cümlədə xitab və ara sözlərinin cümlə üzvlərindən fərqləndirilməsi. • Cümlənin formalaşmasında qoşma, ədat, nida kimi köməkçi nitq hissələrinin rolunun müəyyən edilməsi. • Feili və ismi xəbərin fərqləndirilməsi.
7-4.2.5. Sual və nida cümlələrinin yaranma yollarını müəyyən edir.	Cümlənin məqsəd və intonasiyasının formalaşmasında ədat, sual əvəzliyi və nidanın rolunun müəyyənləşdirilməsi.
Standart 7-4.3. Punktuaasiya	
Yazıda sadə punktuaasiya qaydalarına əməl edir.	
7- 4.3.1. Xitab və ara sözlərdə durğu işarələrindən yerində istifadə edir.	• Xitabın mübtədadan fərqləndirilməsi və cümlədə yerindən asılı olaraq digər sözlərdən vergüllə ayrılması.

	• Modal sözlərin cümlədə ara söz rolunda çıxış etdiyini bilmək və cümlədə yerindən asılı olaraq digər sözlərdən vergüllə ayırmaq.
7- 4.3.2. Həmcins cümlə üzvlərində vergül işarəsindən yerində istifadə edir.	• Həmcins cümlə üzvlərinin qeyri-həmcins üzvlərdən fərqləndirilməsi və vergül işarəsindən istifadə edilməsi.
Standart 7-4.4. Leksika Sözlərin mənalərini anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
7- 4.4.1. Sözü morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.	Söz tərkibindəki morfemlərin (mikro, makro, sub və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözü mənasının müəyyənləşdirilməsi.
7- 4.4.2. Sözü izah etmək üçün anlayışın xüsusiyyətlərini sadalayır, hiperonim, sinonim və antonimlərdən istifadə edir.	• Sözü izahını verərkən onun digər hiponimlərdən fərqləndirilməsi. <i>Məsələn, pələng sözünü izah edərkən onu zəbrdən və şirdən fərqləndirmək üçün xüsusiyyətlərini sadalamaq: zolaqlıdır, yırtıcıdır, pişikkimilər fəsiləsindəndir.</i>
7- 4.4.3. Bədii mətnlərdə sadə məcazları və üslubi fiqurları müəyyən edir.	• Epitet, litota kimi bədii təsvir və ifadə vasitələrinin fərqləndirilməsi. • Omonimlərin omoformlardan və omoqraflardan fərqləndirilməsi.
VIII SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANİŞMA	
Standart 8-1.1. Dinləyib-qavrama Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
8-1.1.1. Dinlədiyi mətndən götürdüyü qeydləri qrafik vasitələrlə (şəkil-sxem, diaqram və s.) görsəlləşdirir.	• Məsələn, müstəqillik illərində Azərbaycanda kitab nəşrinin dinamikası haqqında mətni dinləyib rəqəmləri qeyd etmək və onların əsasında diaqram qurmaq.
8-1.1.2. Dinlədiyi mətndəki fakt və fikirləri ümumiləşdirərək nəticə çıxarır.	• Dinlənən bədii mətn əsasında tərtib edilən hekayə, obraz və yaddaş xəritəsində gəlinən nəticələrin qeyd edilməsi. • İnformativ mətndəki faktlardan çıxarılan nəticənin müəllifin fikirləri ilə müqayisə edilməsi.
8-1.1.3. Bildiyi faktlardan istifadə etməklə arqumentativ və polemik mətndə müəllif mövqeyinə münasibət bildirir.	• Müəllifin mövqeyini təsdiq və ya təkzib etmək üçün digər fənlərdən əldə edilən bilgilərdən istifadə. • Mətnlə bağlı mübahisəli fikirlərə münasibətin bildirilməsi.
Standart 8-1.2. Dialoji nitq	

Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
8-1.2.1. Müzakirə və debatlarla təyin olunmuş formata və rəqlamentə əməl edir.	• Çıxış üçün növbənin gözlənilməsi. • Çıxışın təyin olunmuş müddətdə yekunlaşdırılması.
8-1.2.2. Müzakirədə səslənən müxtəlif fikirləri yığcam şəkildə ümumiləşdirir və münasibət bildirir.	• Fikirlərə münasibət bildirərkən mühüm məqamların vurğulanması. • Danışanın nitqinə əsasən onun məqsəd(lər)inin müəyyənləşdirilməsi və şərh. • Çıxışların sonunda fikirlərin ümumiləşdirilməsi və yığcam şəkildə təqdim edilməsi.
Standart 8-1.3. Rabitəli nitq	
Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
8-1.3.1. Oxuduğu və dinlədiyi eyni mövzuda məlumatları ümumiləşdirərək mətn qurub danışır.	• Məsələn, B. Vahabzadənin "Gülüstan" poeməsindən verilmiş parçanı oxumaq, "Gülüstan" müqaviləsi haqqında tarixi məlumatları dinləyib, mövzunu ümumiləşdirib təqdim etmək.
8-1.3.2. Mövzu üzrə araşdırdığı məlumat və fikirləri çatdırmaq üçün müvafiq təqdim etmə formasından istifadə edir.	• Araşdırılan məlumatlara əsasən slayd, poster və s. hazırlanması və ona uyğun şifahi təqdimatın nümayiş etdirilməsi.
Standart 8-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq	
Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
8-1.4.1. Şifahi nitqində orfoepiya normalarına riayət edir.	Alınma sözlərin düzgün vurğu ilə tələffüzü (mə'mont, relye'f), abreviaturların deyilişi və s.
8-1.4.2. Danışarkən məzmunu uyğun intonasiya, jest, mimikadan istifadə edir, göz teması qurur.	• Dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək, nitqi anlamağı asanlaşdırmaq məqsədilə müvafiq intonasiyadan istifadə.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 8-2.1. Faktoloji qavrama	
Oxuduğu məndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	
8-2.1.1. Məndən götürdüyü qeydləri başlıqlar üzrə qruplaşdırır.	• Məndən götürülən qeydlər əsasında yaddaş xəritəsinin tərtib edilməsi.
8-2.1.2. Kontekstdən çıxış edərək söz və ifadələrin (frazemlərin) mənasını müəyyən edir.	Frazemlərin eyni məna ifadə edən sözlərlə uyğunlaşdırılması.
Standart 8-2.2. Şərhətmə və əlaqələndirmə	

Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
8-2.2.1. Mətnə irəli sürülən fikri əsaslandırılan arqumentləri müəyyən edir.	• Mətnə qoyulan problemlə bağlı əsas fikirlərin müəyyən edilməsi. • İnformativ mətnə fikir və arqumentlər arasındakı məntiqi əlaqənin müəyyən edilməsi.
8-2.2.2. Mətnəki məlumatlardan çıxış edərək sətiraltı fikir və informasiyanı izah edir.	• Obrazların davranışından çıxış edərək mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan fikrin izahı. • Məzmunla bağlı fikri əsaslandırmaq üçün mətnəki müvafiq faktlara istinad edilməsi.
Standart 8-2.3. Tənqidi tefəkkür və yaradıcı yanaşma	
Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
8-2.3.1. Mətnin ideyasını müəyyənləşdirərkən obrazların davranışını və müəllif mövqeyini nəzərə alır.	• Müəllifin obraza münasibəti ilə həmin obraz haqqında fikirlərin müqayisəsi. • Obrazın xarakterinin açılmasında bədii detalın rolunun izahı.
8-2.3.2. Oxuduğu mətnəki məlumatları digər fənlərdən əldə etdiyi biliklərlə müqayisə edərək əsas fikrə münasibət bildirir.	• Mətnəki fikirlərə fərqli yanaşmanın nümayişi və əsaslandırılması. • Əlavə biliklərdən çıxış edərək mətnəki fakt və fikirlərə düzəlişlərin edilməsi.
8-2.3.3. Mətnin növündən və tipindən asılı olaraq məzmunun açılmasında struktur elementlərinin rolunu izah edir.	• Nəqli, mühakimə, təsviri xarakterli mətnlərin məzmun-struktur xüsusiyyətlərinin izahı. • Haşiyə, illüstrasiya və yarımbaşlıqların məzmunun açıqlanmasında rolunun izahı. • Başlıq, alt başlıq və yarımbaşlıqlardan istifadə etməklə mətnin ümumi məzmununun təxmin edilməsi. • Mətnin tərkib hissələrinin (giriş, əsas, sonluq) onun kompozisiya elementləri (ekspozisiya, düyün və s.) ilə əlaqəli şərh.
8-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	İnteqrasiya: 8-ci sinif. 4.4.2. Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunu izah edir. Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunun izahı. Söz və ifadələrə əsasən oxunulan mətnin üslubunun müəyyənləşdirilməsi.
8-2.3.5. Eyni mövzuda olan müxtəlif tipli mətnləri müqayisə edir.	• Oxunulan mətnin həmin mətn əsasında çəkilmiş film və ya tamaşa ilə müqayisəsi. • Eyni mövzuda olan bədii əsərlərin janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi.

	• Müxtəlif əsərlərdəki ədəbi obrazlar arasında paralellərin aparılması. • Mətnlərin dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edilməsi (Bax: 3.3.3.b).
8-2.3.6. Mətnin məzmununa və kompozisiyasına yaradıcı yanaşmaqla məzmununda dəyişikliklər edir.	• Müəyyən epizodlarla bağlı keçirilən hisslərin ifadə olunması. • Mətndəki əsas fikri həyatda görülənlər ilə müqayisə edərək şəxsi qənaətin bildirilməsi. <i>Qeyd: Bu altstandart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.</i>
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 8-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
8-3.1.1. Mətn yazarkən müxtəlif növ mətnlərə (bədi, informativ, izahedici, arqumentativ və s.) xas olan struktur elementlərini nəzərə alır.	• İnformativ və arqumentativ mətnlərin struktur elementləri arasındakı fərqin izahı. • Arqumentativ mətndə müəllif mövqeyi və arqumentlərin struktur elementi kimi funksiyasının izahı. • Ssenari yazarkən dram əsərinə xas struktur elementlərindən (dialoq, monoloq, remarka) istifadə.
8-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	<i>İnteqrasiya: 4. Dil qaydaları (5-8-ci siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir)</i>
Standart 8-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
8-3.2.1. Dinlədiyi və ya oxuduğu mətnlə bağlı icmal xarakterli yazı tərtib edir.	• Dinlənən və ya oxunulan mətnlərdəki məlumatların tezis şəklində ifadə edilməsi. • Mətndəki məlumatların ümumiləşdirib (və ya qruplaşdırıb) xülasəsinin yazılması. • Verilmiş tələblərə uyğun olaraq oxunulan kitabın annotasiyasının yazılması.
8-3.2.2. Təsviri və mühakimə xarakterli mətnlərin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bədi və qeyri-bədi mətnlər yazır.	• Fikirlərin əsaslandırılmaqla mühakimə xarakterli mətn yazılması. • Sitatlardan, aforizmlərdən istifadə etməklə mətnin yazılması. • Bədi mətnin müəllifinə və ya baş qəhrəmanına məktub yazaraq münasibətin bildirilməsi və ya təkliflərin verilməsi.
8-3.2.3. Sadə formalı işgüzar sənədlər (İzahat, anket və s.) tərtib edir.	• Müəyyən mövzuda sorğu keçirmək üçün anket tərtibi. • Baş vermiş (xəyali) hadisə ilə bağlı izahatın yazılması. • Hər hansı nəşr seriyası ilə tanış olduqdan sonra seriyanın növbəti kitabları haqqında anonsun hazırlanması.
8-3.2.4. Müxtəlif fənlər üzrə biliklərini araşdırdığı məlumatlarla əlaqələndirərək təqdimat materialı hazırlayır.	• Araşdırma zamanı bir neçə mənbəyə müraciət edib və həmin mənbələrin təqdimat materialında qeyd edilməsi.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	

Standart 8-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya	
Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
8-4.1.1. Bəzi alınma sözlərdə və uzun saitli sözlərdə vurğulu hecanı müəyyən edir.	• Sözlərdə uzun saitli heca ilə vurğulu hecanın fərqləndirilməsi (qazi, alim). • Ümumişlək alınma sözlərdə (İng`iltərə, telev`izor) vurğulu hecanın müəyyən edilməsi.
8-4.1.2. Mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.	İdarə, təşkilat, fəxri ad və s. adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.
8-4.1.3. Açıq saitlə bitən bir sıra feillərin şəkilçi qəbul edərkən deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	A, ə ilə bitən çoxhecalı feillərə y bitişdirici samiti ilə başlayan qrammatik şəkilçilər artırıqda həmin saitlərin qapalı saitə çevrilməsi qaydasına əməl edilməsi (ağlayır – ağılır, oxşayan – oxşuyan).
8-4.1.4. İzafət tərkiblərinin yazılış qaydalarına əməl edir.	• İzafət tərkiblərinin eyni mənəli söz birləşmələri ilə müqayisə edilməsi (nöqtəyi-nəzər – nəzər nöqtəsi). • İzafət tərkiblərinin defislə yazılışı qaydalarına əməl edilməsi (tərcümeyi-hal və s.).
8-4.1.5. Sözlərdə idi, imiş hissəciklərinin deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edir.	İdi, imiş hissəciklərinin şəkilçiləşmə prinsiplərinə (getsəydi, qoçaq imiş) əməl edilməsi.
Standart 8-4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyaların rolunu izah edir.	
8-4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək əsas nitq hissələrinin morfoloji tərkibini və semantik mənasını izah edir.	• Feilin qrammatik mənə növlərinin müəyyən edilməsi. • Bir sıra əvəzliliklərin (hər, kimi, biri) qrammatik omonimliyinin və semantik mənasının müəyyən edilməsi.
8-4.2.2. İdi, imiş hissəciklərinin qoşulduğu feillərin semantik mənasını müəyyən edir.	İdi, imiş hissəciklərinin keçmiş zaman şəkilçilərindən fərqləndirilməsi.
8-4.2.3. Cümlədə söz birləşmələrini və onların sintaktik funksiyasını müəyyən edir.	• Sərbəst söz birləşməsinin frazeoloji birləşmələrdən fərqləndirilməsi və onların sintaktik funksiyasının müəyyən edilməsi.
8-4.2.4. Cümlədə sözlər arasında qrammatik əlaqələri müəyyən edir.	• Cümlə üzvləri arasında sintaktik əlaqədən çıxış edərək sözlərin qrammatik formasının müəyyən edilməsi (mübtəda-xəbər uzlaşması, feili xəbərin tələb etdiyi hal şəkilçiləri və s.) • Cümlədə ellipsisin ekspressiv təsirinin izah edilməsi.

8-4.2.5. Tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında mənə əlaqələrini müəyyən edir.	• Mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında qarşılaşdırma, səbəb-nəticə, aydınlaşdırma və s. mənə əlaqələrinin müəyyən edilməsi.
Standart 8-4.3. Puntuasiya	
Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
8-4.3.1. Aydınlaşdırma əlaqəli mürəkkəb cümlələrdə durğu işarələrindən yerində istifadə edir.	• Aydınlaşdırma əlaqəli mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında mənə əlaqəsindən çıxış edərək qoşa nöqtə və nöqtəli vergül işarələrindən istifadə.
8-4.3.2. Nöqtə, üç nöqtə, sual və nida işarələrinin işlənmə məqamlarını fərqləndirir.	• Cümlə ilə ifadə olunan mətn başlıqlarında durğu işarələrindən istifadə qaydaları • İxtisarlarda və sıralamada nöqtə işarəsindən istifadə qaydaları • Nida və sual işarələrindən istifadədə spesifik məqamlar. Məsələn: (? - red). • Dialoqlarda üç nöqtənin funksiyası.
Standart 8-4.4. Leksika	
Sözlərin mənalarını anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
8-4.4.1. Sözü morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirir.	Söz tərkibindəki morfemlərin (aero, hidro, re, kratos və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözü mənasının müəyyənləşdirilməsi.
8-4.4.2. Hiperonimin köməyi ilə sözü izah edərkən uyğun sintaktik konstruksiya istifadə edir.	Sözü leksikoqrafik qaydalara uyğun izahının verilməsi (təsvir, hiperonim, sinonim və ya antonim).
8-4.4.3. Bədii mətnlərdə sadə məcazları və üslubi fiqurları müəyyən edir.	Metonimiya, metafor, sinekdoxa kimi bədii təsvir vasitələrinin fərqləndirilməsi. Bədii mətndəki bəzi üslubi fiqurların (arxaizm, dialektizm və s.) müəyyən edilməsi.
IX SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANİŞMA	
Standart 9-1.1. Dinləyib-qavrama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
9-1.1.1. Dinlədiyi mətndən götürdüyü qeydləri qrafik vasitələrlə (şəkil-sxem, diaqram, cədvəl və s.) göstərilir.	• Məsələn, 1) Azərbaycanda muzeylərin illər üzrə ziyarətçiləri haqqında mətn dinləyərkən statistik nəticələri qeyd etmək və onların əsasında cədvəl qurmaq; 2) Dünyanın ən böyük çayları mövzusunda mətni dinləyib göstəriciləri (en, uzunluq, dərinlik, sürət və s.) cədvəl üzrə qruplaşdırmaq.

9-1.1.2. Dinlədiyi məlumatları başqa mənbələrdən aldığı məlumatlarla müqayisə edir.	• Dinlənən informativ mətndəki məlumatların digər fənlərdən əldə edilən bilgilərlə müqayisə edilməsi • Dinlənən bədii mətndəki obraz və hadisələrin həyat təcrübəsi ilə müqayisəsi. • Məlumatların mətndəki fikir və faktlarla əlaqələndirilməsi.
9-1.1.3. Şəxsi bilikləri və əldə etdiyi başqa məlumatlardan çıxış edərək dinlədiyi fikirlərə münasibət bildirir.	• Araşdırma apararaq dinlənən fikirlərin həqiqiliyinin təsdiq və ya təkzib edilməsi.
Standart 9-1.2. Dialoji nitq Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
9-1.2.1. Müzakirə və ya debatın gedişi ilə bağlı təlimata əməl edir.	Çıxış və sualların növbələşməsi, çıxışlara ayrılmış vaxt və s. ilə bağlı şərtlərə əməl edilməsi.
9-1.2.2. Dinlədiyi fikirlərə münasibətini ifadə etmək üçün rəşional və emosional arqumentlər (əks-arqumentlər) gətirməklə qarşı tərəfi inandırır.	Dinlənən fikrə münasibətin əsaslandırılması üçün aforizmlərdən, atalar sözlərindən istifadə və bədii əsərlərdən nümunələrin gətirilməsi. <i>Məsələn "İnsan bütün yaradılmışların əşrəfidir" adlı mətni dinlədikdən sonra müzakirədə E.Heminqueyin "Qoca və dəniz" əsərindən "İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaradılmayıb" sitatını mövzu ilə əlaqələndirmək.</i>
Standart 9-1.3. Rəbitəli nitq Hər hansı mövzuda danışarkən rəbitəli nitq nümayiş etdirir.	
9-1.3.1. Həyatda gördüyü və ya təxəyyülünə uyğun hadisə, varlıq haqqında fikir və təəssüratlarını rəbitəli şəkildə ifadə edir.	• Müşahidələr əsasında və ya təxəyyülə uyğun süjet quraraq rəbitəli şəkildə təqdim etmək.
9-1.3.2. Təqdimat zamanı fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə edir.	• İfade ediləcək fikirlərin məntiqi bəğlılığına diqqət edilməsi. <i>Məsələn, "Mühacir ziyalılar" mövzusunda danışarkən həmin ziyalıların mühacirətdə olması səbəblərini, əsərlərinin mövzularını və s. məntiqi cəhətdən izah etmək.</i>
Standart 9-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
9-1.4.1. Şifahi nitqində orfoepiya normalarına riayət edir və zəngin söz ehtiyatı nümayiş etdirir.	• Xəbər şəklində olan feillərdə şəkilçilərin tələffüzü: [ağlıyır], [gəlırsız], [yazacam] və s.
9-1.4.2. Nitqində səs tonu, jest və mimikalar vasitəsilə emosiyalarını nümayiş etdirir.	• Nitqin ekspressivliyini artırmaq üçün ifadə edilən fikirlərə emosional münasibətin nümayişi (təəccüb, heyranlıq və s.).
Məzmun xətti 2. OXU	

Standart 9-2.1. Faktoloji qavrama Oxuduğu məndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	
9-2.1.1. Mətnin və onun struktur elementlərinin (haşiyə, illüstrasiya və s.) ehtiva etdiyi məlumatları müəyyənləşdirir.	• Şəklin məndəki hansı abzası aid olduğunu müəyyən etmək. • Şəkillə mətnin məzmunu arasındakı uyğunsuzluğu müəyyən etmək. • Verilən bir neçə qrafik təsvirlərdən (şəkil, sxem, diaqram və s.) hansının məndə təsvir olunmuş varlıq və ya hadisəyə uyğun gəldiyini müəyyən etmək.
9-2.1.2. Kontekstdən çıxış edərək söz və ifadələrin (frazemlərin, atalar sözlərinin) mənasını müəyyən edir.	• Məndə rast gəlinən atalar sözlərinin uyğun gəldiyi situasiyaların müəyyənləşdirilməsi.
Standart 9-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə Məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
9-2.2.1. Məndə hadisələr (faktlar) arasında uyğunluğu (uyğunsuzluğu) müəyyənləşdirməklə əsaslandırır.	• Məndə obrazın davranışı ilə onun xarakteri arasındakı uyğunluğun müəyyən edilməsi. • Problemlə bağlı əsas fikirlərin müəyyən edilməsi. • Arqument və izahların tezisi uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi.
9-2.2.2. Məndəki məlumatlardan çıxış edərək sətiraltı fikir və informasiyanı əsaslandırır.	• Məzmunla bağlı fikrin əsaslandırılması üçün məndəki müvafiq faktlara istinad edilməsi. • Məsələn, məndəki hadisələrə əsaslanaraq obrazların davranışını, keçirdiyi hissləri izah etmək.
Standart 9-2.3. Tənqidi tefəkkür və yaradıcı yanaşma Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
9-2.3.1. Mətnin ideyasının açılmasında xarakterlərin və bədii detalların rolunu izah edir.	• Məndəki əsas ideya və ikincidərəcəli fikirlərin obrazlar sistemi ilə əlaqələndirilməsi. • Məndəki xarakterlərin açılmasında bədii portretin və detalların rolunun müəyyən edilməsi.
9-2.3.2. Məndə arqumentlər ardıcılığının fikrin əsaslandırılmasında rolunu izah edir.	• Fikri əsaslandırıcı arqumentlər arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyən edilməsi. • Arqumentlərin məndəki ardıcılığının səbəbinin izahı.
9-2.3.3. Mətn strukturunun formalaşmasında müəllifin tətbiq etdiyi üsulları təhlil edir.	• Müəllifin istifadə etdiyi mətn strukturunun əsas fikrin açıqlanmasındakı rolunun izahı. • Süjetlə fabulanın fərqləndiyi əsərlərdə müəllifin kompozisiya priyomlarının izahı. • Məndəki hadisələrin təsirli, inandırıcı və cəlbedici olmasında kompozisiya və struktur elementlərinin rolunun izahı.
9-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	• Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunun izahı. • Cümlə konstruksiyaları və leksikona görə mətnin üslubu haqqda fikir yürüdülməsi.

	<i>İnteqrasiya: 9-4.4. Dil qaydaları.</i>
9-2.3.5. Eyni mövzuda olan müxtəlif tipli mətnləri (bədi və informativ, müxtəlif janrlarda olan bədii mətnlər) müqayisəli təhlil edir.	• Bədii-tarixi mətnin eyni mövzuda olan tarixi-informativ mətnlə müqayisəsi və yazıçının təhrif etdiyi məqamların aydınlaşdırılması. • Bədii mətnə rast gəlinən məlumatların informativ mətnə istinad etməklə müqayisəsi. • Bədii və informativ mətnləri səciyyələndirən dil-üslub xüsusiyyətlərinin (terminlər, məcazi mənalı ifadələr və s.) fərqləndirilməsi.
9-2.3.6. Mətndəki obrazlara və müəllif yanaşmasına öz münasibətini bildirir.	• Mənəvi dəyərlərlə bağlı şəxsi görüşlərdən çıxış edərək mətndəki obrazlara münasibətin bildirilməsi. • Mətndəki problemin həllinin həyat təcrübəsindən seçilən həll yolu ilə əlaqələndirilməsi. • Təxəyyülə əsasən mətnə sonluğun əlavə edilməsi • İllüstrasiya və təxəyyülə əsasən mətnin tamamlanması. • İnformativ mətnə tanış olunan ideyanın (kəşf, ixtira, fərziyyə və s.) təcrübədə tətbiq edilməsi. <i>Qeyd: Bu standart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.</i>
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 9-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
9-3.1.1. Mətni strukturlaşdırarkən onun forma və məzmun xüsusiyyətlərini nəzərə alır.	• Bədii mətnlərdə süjetlə fabula arasındakı fərqi izahı və məqsəddən asılı olaraq struktur elementlərinin yerinin dəyişdirilməsi. Məsələn, kulminasiyanı ekspozisiyadan əvvəldə vermək və bunun səbəbini izah etmək.
9-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	<i>İnteqrasiya: Dil qaydaları (5-9-cu siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir).</i>
Standart 9-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
9-3.2.1. Araşdırmaları əsasında xronoloji və qeyri-xronoloji informativ mətnlər yazır.	• Təsviri və izahedici hissələrdən ibarət ensiklopedik mətnin yazılması. • Tanış olunan verbal və qrafik məlumatlardan istifadə etməklə informativ mətnin yazılması.
9-3.2.2. Fikir, arqument və faktlar arasında məntiqi əlaqəni gözləməklə arqumentativ mətnlər yazır.	• Araşdırma apararkən mövqeyi dəstəklənən arqumentlərin seçilməsi və yazıda onlardan yerində istifadə edilməsi. • Təkbizolunmaz (rəşional - faktlar, arxeoloji qazıntılar, statistik nəticələr və s.) və təkbiz oluna bilən (emosional - sitatlar, atalar sözləri və s.) arqumentlərin fərqləndirilməsi və yazıda onlardan istifadə edilməsi.
9-3.2.3. Sadə formalı işğuzar sənədlər (CV	• Yaş səviyyəsinə uyğun CV formasının tərtib edilməsi və onun doldurulması.

formas, ərizə, arayış və s.) və reklam məqaləsi tərtib edir.	• Məqsəddən asılı olaraq (işə qəbul, xarici s�f�rl� baėlı icazə və s.) �riz�, arayış mətnlərinin yazılması. • Reklam xarakterli qısa mətnlər yazılarkən reklam olunan mal və ya xidmətin müvafiq m�ziyy�tl�rinin ekspressiv ř�kild� vurėulanması.
9-3.2.4. Əldə etdiyi məlumatları tezislər, açar sözlər ř�kild� ifadə etməklə təqdimat materialı hazırlayır.	• Təqdimat materialı hazırlanarkən fikirlərin yazıda lakonik ř�kild� ifadə edilməsi. <i>İnteqrasiya: 9-1.3.2</i>
Məzmun xətti 4. DÖL QAYDALARI	
Standart 9-4.1. Orfoqrafiya v� orfoepiya	
Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz v� yazılıř qaydalarına riayət edir.	
9-4.1.1. Paroniml�rin yazılıřında orfoqrafik normalara riayət edir.	�mumiřl�k paroniml�rin (�ski - �sgi, mərhum – məhrum və s.) düzgün yazılıř normalarına riayət edilməsi.
9-4.1.2. Dırnaq i�ində yazılan mürəkkəb adların böyük h�rl� yazılıřı qaydalarına riayət edir.	ř�rk�t, orden, əsər adlarının böyük h�rl�, dırnaq içərisində yazılıřı qaydalarına əməl edilməsi.
9-4.1.3. Tərkibində q, k, ė, g samitləri olan ř�kil�il�rin yazılıř v� tələffüz qaydalarına riayət edir.	Sözlərdə -qan, -k�n, aėan, -�y�n, -qı, -ki, -qu, -k�, -ėı, -gi, ėu, -g�, -qın, -kin, -qun, -k�n, -ėın, -gin, -gun, -gün kimi ř�kil�il�rin yazılıř qaydalarının izah edilməsi.
9-4.1.4. Abreviaturların və onlara qořulan ř�kil�il�rin deyiliř v� yazılıř qaydalarına əməl edir.	• ř�kil�il�rin ixtisarın t�l�ff�z�n� uyėun artırılması prinsiplərinə əməl edilməsi.
9-4.1.5. Söz birl�řm�l�ri v� tərkibi sözlərdən yaranmıř mürəkkəb sözlərin bitiřik yazılması qaydalarına riayət edir.	Söz birl�řm�sinin mürəkkəb s�z� çevrilməsi yollarının (bu il, builki, on bir il – onbirillik, ř�h�r salmaq – ř�h�rsalma, g�n� baxmaq – günəbaxan, qab yuyan – qabyuyan, qıvrım sa� – qıvrımsa�) müəyyən edilməsi.
9-4.1.6. Sözlərdə isə, ikən hissəciklərinin deyiliř v� yazılıřı qaydalarına əməl edir.	İsə, ikən hissəciklərinin ř�kil�il�řm� prinsiplərinə (vaxt ikən, ged�rs�) �m�l edilməsi.
Standart 9-4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyaların rolunu izah edir.	
9-4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək köməkçi söz və	• Qrammatik omonimlik t�řkil edən köməkçi söz və morfemlərin -da, -də, -dan, -dən, ki, ala və s. semantik mənalarının fərqləndirilməsi.

morfemlərin qrammatik omonimliyini izah edir.	• Çıxışlıq, yerlik hal və zərf düzəldən şəkilçilərin (bərkdən, kənddən), mənsubiyyət və hal şəkilçilərinin (ın, ı və s.) qrammatik omonimliyini izah edir.
9-4.2.2. İlə, ikən sözlərinin semantik mənasını müəyyən edir.	• İlə hissəciyinin qrammatik baxımdan -sa, -sə şərt şəkilçisindən fərqləndirilməsi. • ikən hissəciyinin qrammatik baxımdan feili bağlama şəkilçilərindən fərqləndirilməsi.
9-4.2.3. Cümlə üzvü rolunda çıxış edən mürəkkəb söz birləşmələrini müəyyən edir.	Cümlədə feili tərkiblərin sərhədinin müəyyən edilməsi.
9-4.2.4. Həmcins cümlə üzləri və ümumiləşdirici sözü, cümlə üzvü və onun əlavəsini müəyyən edir.	Cümlə üzləri və ümumiləşdirici söz, cümlə üzvü və onun əlavəsi arasındakı semantik əlaqənin izahı.
9-4.2.5. Mətnlərdə vasitəsiz nitqi müəllif nitqindən fərqləndirir.	Vasitəsiz nitqin vasitəli nitqə (və əksinə) çevrilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi.
9-4.2.6. Tabeli mürəkkəb cümlədə əsas və asılı komponentlərin semantik funksiyasını izah edir.	• Tabeli mürəkkəb cümlənin sadə cümləyə çevrilməsi yollarının müəyyən edilməsi. • Feili tərkibli sadə cümlənin tabeli mürəkkəb cümləyə (və əksinə) çevrilməsi yollarının müəyyən edilməsi.
Standart 9-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
9-4.3.1. Vasitəsiz nitqdə və dialoqlarda durğu işarələrindən istifadə edir.	• Vasitəsiz nitqdə müəllif nitqinin obraz nitqindən fərqləndirilməsi və onların arasında iki nöqtə, tire, dırnaq, nöqtə, vergül işarələrindən yerində istifadə edilməsi.
9-4.3.2. Həmcins cümlə üzləri və ümumiləşdirici söz, cümlə üzvü və onun əlavəsi arasında durğu işarələrindən yerində istifadə edir.	• Cümlə konstruksiyasında həmcins cümlə üzləri və ümumiləşdirici sözün yerindən asılı olaraq tire və iki nöqtə işarələrindən istifadə edilməsi. • Cümlə üzvü və onun əlavəsi arasında semantik əlaqədən asılı olaraq uyğun durğu işarələrindən istifadə edilməsi.
Standart 9-4.4. Leksika Sözlərin mənalərini anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
9-4.4.1. Sözün morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və lüğətin köməyi ilə etimoloji mənasını müəyyən edir.	• Söz tərkibindəki morfemlərin (a, media, multi, poli, eks və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasının müəyyən edilməsi.
9-4.4.2. Mətnə rast gəldiyi ümumişlək	• Mətnə rast gəlinən arxaizm və dialektizmlərin müəyyən edilməsi.

olmayan sözləri kontekstə görə izah edir.	
9-4.4.3. Sözü leksikoqrafik qaydalara uyğun izahını verir və kontekstdə işlədir.	Sözü izah etmək üçün hiperonimin müəyyən edilməsi, başqa hiponimlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərin sadalanması, cümlədə işlədilməsi.
9-4.4.4. Bədii mətndəki bəzi üslubi fiqurları müəyyən edir.	Bədii mətndəki sadə üslubi fiqurların (söz oyunu, lakonizm) müəyyən edilməsi.
X SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANİŞMA	
Standart 10-1.1. Dinləyib-qavrama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
10-1.1.1. Dinlədiyi mətndən götürdüyü qeydləri qrafik vasitələrlə (şəkil-sxem, cədvəl, diaqram, simvollar və s.) görsəlləşdirir.	Tarixi, siyasi, iqtisadi və s. tipli mövzularda dinlənən məlumatların cədvəldə, klasterdə və s. əks etdirilməsi. Məsələn, dinlənən "Alternativ enerji mənbələri" mətnindəki məlumatları sxem və ya cədvəl formasında tərtib etmək.
10-1.1.2. Dinlədiyi məlumatları şəxsi bilikləri və əldə etdiyi başqa məlumatlarla müqayisə edir.	- Araşdırma zamanı əldə edilən məlumatların dinlənən məlumatlara uyğunluğunun müəyyən edilməsi. - Mətnlə bağlı mübahisəli fikirlərə mühakimənin yürüdülməsi. - KİV-dən (kütləvi informasiya vasitələri) alınan müxtəlif məlumatların müqayisəli şəkildə şərh edilməsi.
Standart 10-1.2. Dialoji nitq	
Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
10-1.2.1. Müzakirə zamanı səslənən fikirlərə münasibətini ifadə etmək üçün arqument və əks-arqumentlər gətirir.	Müzakirə zamanı səslənən fikirlərdəki əsas məqamların qeyd edilməsi və münasibət bildirilən zaman araşdırılan məlumatlardan – elmi faktlardan, sosioloji sorğu və eksperimentlərin nəticələrindən istifadə edilməsi. <i>Məsələn: "Əhalinin içməli su ilə təmin olunması yolları" mövzusunda müzakirədə iştirak edərkən 1) Bakı şəhərinin içməli su ilə təminatının təşkilində böyük rol oynayan Oğuz – Qəbələ-Bakı su kəməri layihəsinin (2011-ci il) əhəmiyyətini vurğulamaq; 2) bu tipli layihələrin bir ərazinin əhalisini su ilə təmin etsə də, su mənbəyi olan ərazidə ekoloji tarazlığa ziyan vurduğunu qeyd etmək.</i>
Standart 10-1.3. Rabitəli nitq	
Hər hansı mövzuda danışarkən rabitəli nitq nümayiş etdirir.	
10-1.3.1. Müəyyən mövzuda mətni dinlədikdən və ya oxuduqdan sonra	- Digər fənlərdən əldə edilən bilgilərdən istifadə etməklə mətnin genişləndirilməsi. - Məntiqə əsaslanmaqla informativ mətndə tanış olunan fikirlərin əlavə biliklərlə genişləndirilməsi.

mövzunu məntiqə və ya əlavə biliklərinə uyğun yeni məlumatlarla genişləndirir.	• Qeyri-bədii mətnə şəxsi biliklərdən əlavələr etməklə genişləndirilməsi. • Bədii mətnə təxəyyülə uyğun əlavələrin edilməsi, sonluğun və ya hadisələrin gedişinin dəyişdirilərək nəql edilməsi .
10-1.3.2. Problemlə bağlı təqdimat edərkən fikirlərini fakt və dəlillərlə əsaslandırır və problemin həlli yollarını göstərir.	Təqdimat zamanı problemlə bağlı təkzibolunmaz faktların gətirilməsi və həlli yolları ilə bağlı mövcud təcrübəyə və ekspertlərin fikirlərinə istinad edilməsi. <i>Məsələn: "Xəzər dənizinin ekoloji vəziyyəti" mövzusunda təqdimat edərkən müvafiq faktlardan - çirkənmə mənbələri olan neft və qaz hasilatı , Xəzər hövzəsinə tökülən çirkli su axınları, sənaye və məişət tullantıları və s. kimi faktlardan istifadə etmək.</i>
Standart 10-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.	
10-1.4.1. Şifahi nitqində fonetik, leksik normalara əməl edir.	• Orfoepik qaydalara əməl edilməsi. • Zəngin söz ehtiyatı nümayiş etdirilməsi. • Auditoriyaya uyğun söz və ifadələrin seçilməsi.
10-1.4.2. Nitq prosesində danışığı (səs tonu və intonasiya) ilə ifadə tərzini (duruş, jest, mimika) uzlaşdırır.	• Danışılan mövzuya uyğun səs tonunun seçilməsi, nitqə uyğun jest və mimika ilə tamamlanması.. • Auditoriyanın marağına uyğun üslubun seçilməsi • Danışılarkən qarşıdakı şəxslərlə göz temasının qurulması, bədən dilinə diqqət edilməsi, səs tonunun idarə edilməsi.
Məzmun xətti 2. OXU	
Standart 10-2.1. Faktoloji qavrama Oxuduğu məndəki məlumatları müəyyənləşdirir.	
10-2.1.1. Mətnin annotasiyasını yazmaqla məzmunu anladığını nümayiş etdirir.	• Annotasiya yazmaq üçün məndəki tezin, arqumentlərin və əsas fikirlərin müəyyənləşdirilməsi.
10-2.1.2. Kontekstdən çıxış edərək söz və ifadələrin (frazemlərin, atalar sözlərinin, termin və alınma sözlərin) mənasını müəyyən edir.	• Terminlərlə izahların uyğunlaşdırılması. • Terminlərin hansı atalar sözünə aid olduğunu müəyyənləşdirmək.
Standart 10-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə Məndə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
10-2.2.1. Məndə fikirlər və faktlar (hadisələr) arasında uyğunluğu (uyğunsuzluğu) müəyyən etməklə əsaslandırır.	• Məndə müəllifin irəli sürdüyü fikrə uyğun gələn (gəlməyən) faktların müəyyən edilməsi. • Məndə əsas fikirlə bağlı arqument və əks-arqumentlərin müəyyən edilməsi.
10-2.2.2. Açıq ifadə olunmayan məlumatı	• Mənlə bağlı çıxarılan nəticələri əsaslandırmaq üçün faktlardan istifadə edilməsi.

müəyyənləşdirmək üçün faktlara istinad etməklə fikirlərini əsaslandırır.	
Standart 10-2.3. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma	
Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
10-2.3.1. Mətnə ideyanın açılmasına xidmət edən məqamları müəyyən edərək əlaqələndirir.	• Əsas obrazların xarakterindən çıxış edilməsi. • Mətnə ideyanın açılmasına xidmət edən əsas epizodun müəyyənləşdirilməsi. • Bədii detalların, müəllif ironiyasının əsas fikrin açılmasında rolunun izah edilməsi.
10-2.3.2. Mətnəki fikrə münasibətini mətnədən seçdiyi faktlarla və əldə etdiyi məlumatlarla əsaslandırır.	• Mətnə verilmiş faktlara əsaslanmaqla fikrin izah edilməsi. • Mətnəki faktları dəyərləndirərək müəllif fikrinə münasibətin bildirilməsi. • Mətnəki fakt və fikirlərlə bağlı ümumiləşdirmələrin edilməsi. • Mətnə verilən fakt və fikirləri ümumiləşdirib müəyyən nəticənin çıxarılması.
10-2.3.3. Mətnin məzmununun dinamikasında struktur elementlərinin rolunu izah edir.	• Mətnin müxtəlif hissələri arasında əlaqələrin onun ümumi strukturuna, mətnə ifadə olunan fikrə təsirinin izah edilməsi. • Müxtəlif bədii mətnlərdə kompozisiya elementlərinin (ekspozisiya, düşüün, hadisələrin inkişafı, kulminasiya ,açılma, final) ardıcılığının müqayisə edilməsi.
10-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunun izah edilməsi. Fonetik, leksik, sintaktik fiqurlara görə mətnin üslubunun təhlil edilməsi. <i>İnteqrasiya: 10-4. Dil qaydaları</i>
10-2.3.5. Oxuduğu mətnəki məlumatları digər (oxuduğu, dinlədiyi, araşdırdığı) mənbələrlə müqayisə edir.	• Əldə edilən əlavə məlumatlara əsasən mətnəki fakt və fikirlərin həqiqətə uyğunluğunun müəyyən edilməsi. • Aparılan araşdırmaya əsasən mətnəki fikirlərlə müqayisə cədvəlinin qurulması.
10-2.3.6. Mətnin məzmununa və müəllif yanaşmasına yaradıcı münasibət nümayiş etdirir.	• “Müəllifin yerinə olsaydın...” kimi sualların cavablandırılması • Mətnə oxunulardan çıxış edərək həyatda qarşılaşan məsələlərə aydınlıq gətirilməsi. <i>Qeyd: Bu standart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.</i>
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 10-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
10-3.1.1. Mətn yazarkən struktur elementlərinin (epiqlaf, haşiyə, yarımbaşlıq və s.) funksiyalarını nəzərə alır.	• Mətnin məzmununa və ideyasına uyğun epiqlafın seçilməsi. • Mətni yazarkən şərh tələb edən əlavə məlumatların haşiyələr şəklində təqdim edilməsi.

10-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	<i>İnteqrasiya: 5-10-cu siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir.</i>
Standart 10-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
10-3.2.1. Məlumatları yazıda əks etdirərkən informativ və izahedici mətnlərin xüsusiyyətlərini nəzərə alır.	• Yazılacaq olan mətnin məqsədinin müəyyənləşdirilməsi (ümumi məlumat vermək, təsvir etmək, izah etmək, şərh etmək, ümumiləşdirmək).
10-3.2.2. Mövzu ilə bağlı araşdırdığı mənbələrə tənqidi münasibət ifadə etməklə arqumentativ və izahedici mətnlər yazır.	• Araşdırılan məlumatların sistemləşdirilməsi, hər birinə münasibətin bildirilməsi, fikirlərin faktlarla əsaslandırılması. • Araşdırılan mənbələrdə ziddiyyətli məqamların aşkar edilməsi və onları müqayisə etməklə fikrin əsaslandırılması.
10-3.2.3. Sadə formalı işgüzar sənədlər (işgüzar məktub, akt, protokol və s.) tərtib edir.	• Sınıfdə keçirilən iclasın protokolunun yazılması. • Təklif olunan situasiyaya uyğun xəyali partnyor şirkətə işgüzar məktubun yazılması. • Təklif olunan situasiyaya uyğun aktın tərtib edilməsi. <i>Məsələn, kimya laboratoriyasındakı avadanlığın inventarizasiyası aktı.</i>
10-3.2.4. Əldə etdiyi məlumatlara öz münasibətini və mövqeyini ifadə etməklə təqdimat materialı hazırlayır.	• Müxtəlif kompüter proqramlarından (PowerPoint və s.) istifadə etməklə təqdimat materialının dizayn edilməsi. • Giriş, əsas hissə, sonluq üçün müəyyən olunmuş təqdimat normalarına riayət edilməsi (başlıq, kolontitullar).
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 10-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya	
Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
10 - 4.1.1. Alınma sözlərin yazılışını mənbə dildəki yazılışı və tələffüzü ilə müqayisə edir və orfoqrafik normalara uyğun yazır.	• Mənbə dildə “a” ilə yazılan sözlərin Azərbaycan dilində düzgün yazılışının müəyyən edilməsi (atmosfer, xarizma, konyunktur, korrektura, brend, fləş və s.). • Mənbə dildə “yu” ilə səslənən sözlərin Azərbaycan dilində düzgün yazılışının müəyyən edilməsi (kompüter, büro, intervü və s.). • Mənbə dildəki bir sıra fonemlərin Azərbaycan dilinə fonetik adaptasiyasının düzgün müəyyənləşdirilməsi: ts – s (litsey – lisey), w – v (Watson – Vatson), x – h (xobbi – hobbi), q – h (qektar – hektar), g – h – (himn) və s.
10-4.1.2. Mürəkkəb adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına riayət edir.	Tarixi hadisə, dövr, ali dövlət vəzifələri və s. adların böyük hərflə yazılışı qaydalarına əməl edilməsi.

10-4.1.3. Yazılı və şifahi nitqində morfonoloji qaydalara əməl edir.	Sözdəki morfemlərin müəyyənləşdirilməsi və onların deyilişi və yazılışı qaydalarına əməl edilməsi (hal şəkilçiləri, xəbərlilik şəkilçiləri və s.).
10-4.1.4. Mürəkkəb və tərkibi sözlərin bitişik, ayrı və defislə yazılışı qaydalarına əməl edir.	• Tərkibi sözlərin bitişik və defislə yazılan sözlərdən fərqləndirilməsi və ayrı yazılması (bu gün, bugünkü, indi ki, elə ki və s.).
Standart 10-4.2. Qrammatika Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiya rolunu izah edir.	
10-4.2.1. Kontekstdən çıxış edərək sözlərin qrammatik formasını və tərkibindəki morfemlərin semantik funksiyasını izah edir.	• Sözlərdə şəkilçilərin ardıcılığının müəyyən edilməsi (-lar + -mı və s.). Sözü başlanğıc forması daxilində qrammatik şəkilçilərin işlənməsi (-sız, -dakı, -gil, -kı, anamgildə və s.) hadisəsinin izah edilməsi. • Yazılı və şifahi nitqdə rast gəlinən morfoloji təhriflərin müəyyən edilməsi (mənsubiyyət şəkilçisinin təkrar olunması, çatışmazlıq – çatışmamazlıq və s.).
10-4.2.2. Müxtəlif konstruksiya söz birləşmələrini fərqləndirir.	• Asılı tərəfi yönük, yerlik, çıxışlıq halda olan (hamıdan uca, imtahana hazırlıq, əlində tüfəng və s.) söz birləşmələrinin müəyyən edilməsi.
10-4.2.3. Həmcins cümlə üzvlərini qeyri-həmcins üzvlərdən fərqləndirir.	Həmcins cümlə üzvlərinə xas cəhətlərin (eyni qrammatik forma, sadalama intonasiyası və s.) müəyyənləşdirilməsi.
10-4.2.4. Həmcins cümlə üzvləri və ümumiləşdirici sözü, cümlə üzvü və onun əlavəsini müəyyən edir.	Cümlə üzvləri və ümumiləşdirici söz, cümlə üzvü və onun əlavəsi arasındakı semantik əlaqənin izah edilməsi.
10-4.2.5. Əlavə cümlənin semantik funksiyasını müəyyən edir.	• Mətnlərdə əlavə cümlələrin haşiyə xarakteri daşdığına müəyyənləşdirilməsi. • Ara cümlənin əlavə cümlədən fərqləndirilməsi.
Standart 10-4.3. Puntuasiya Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
10-4.3.1. Əlavə cümlələrdə durğu işarələrindən yerində istifadə edir.	• Əlavə cümlələrdə mötərizə işarəsindən istifadə
10-4.3.2. Vergül, mötərizə, dırnaq işarələrinin işlənmə məqamlarını müəyyən edir.	• Vergül işarəsinin cümlədə ikimənəvilik aradan qaldırılmasında rolunun izah edilməsi (Bu uşağın oynayırdı). • Mötərizə işarəsinin cümlələrdə əlavə informasiyanın verilməsində rolunun müəyyənləşdirilməsi. Məsələn, <i>Rəsul Rza (1910-1981) görkəmli Azərbaycan şairidir</i> . • Dırnaq işarəsindən istifadə məqamlarını (vasitəsiz nitqdə, sitatlarla, məcazi mənəli söz və ifadələrdə, şirkət adlarında və s.) müəyyən edir.

Standart 10-4.4. Leksika	
Sözlərin mənalərini anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
10-4.4.1. Sözü morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və etimoloji mənası ilə müqayisə edir.	Söz tərkibindəki morfoloji (ultra, uni, nano, neyro, fobiya, maniya, və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözün mənasının müəyyən edilməsi.
10-4.4.2. Konkret isimlərin və əlamət bildirən sifətlərin izahını verir və lüğətdəki izahla müqayisə edir.	Konkret varlıq bildirən sözləri izah edərkən hiperonim və sinonimlərdən istifadə edilməsi. Məsələn: <i>Şkaf - paltar, kitab, və s. qoymaq üçün rəfləri və gözləri olan mebel; dolab.</i> Əlamət bildirən sözləri izah edərkən feili sifətlərdən istifadə edilməsi. Məsələn: <i>Sarı – limon rəngində olan.</i>
10-4.4.3. Nitqdə qeyri-fəal leksikaya aid söz və ifadələri müəyyən edir.	Jarqon, slenq, varvarizm, vulqarizm, evfemizm kimi leksik nümunələrin fərqləndirilməsi.
XI SİNİF	
Məzmun xətti 1. DİNLƏMƏ VƏ DANIŞMA	
Standart 11-1.1. Dinləyib-qavrama	
Dinlədiyi məlumatı anlayır, izah edir və münasibət bildirir.	
11-1.1.1. Dinlədiyi mətnin məzmununu görsəlləşdirmək məqsədi ilə uyğun qrafik vasitə (şəkil-sxem, diaqram, cədvəl, simvollar, klasterlər və s.) seçir və tətbiq edir.	Məsələn: Dinlənən "Azərbaycanda kitabxanalar" mətninə əsasən Azərbaycanda kütləvi kitabxanaların şəhərdə, kənddə və cəmi sayının illər üzrə diaqramda əks etdirilməsi.
11-1.1.2. Dinlədiyi məndəki fikirlərlə (müəllif mövqeyi ilə) arqument və faktlar arasındakı əlaqəni izah edir.	- Arqumentativ məndə faktların tezisləri nə dərəcədə dəstəklədiyi müəyyənləşdirilir. - Dinlənən məndə eyni faktlar üzrə müxtəlif fikirləri ümumiləşdirərək nəticənin çıxarılması.
Standart 11-1.2. Dialoji nitq	
Müzakirə və dialoqlarda dinlədiyi fikirlərə adekvat reaksiya verir.	
11-1.2.1. Polemikalarda problemə baxış bucaqlarından birini seçir və onu əsaslandırmaq üçün arqument və əks-arqumentlərdən istifadə edir.	- Danışanın mövzuya münasibətini müəyyən etmək üçün sualların verilməsi. - Fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirilməsi. - Çıxışlar zamanı tarixi faktlardan, hüquqi-normativ sənədlərdən misalların gətirilməsi. Məsələn: "Azərbaycanda meşə ehtiyatlarından istifadə" mövzusunda müzakirədə iştirak edərkən "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununun ümumi müddəalarından çıxış etmək, qanunun müvafiq maddələrindən sitatlar gətirərək fikirləri əsaslandırmaq.

Standart 11-1.3. Rəbətli nitq**Hər hansı mövzuda danışarkən rəbətli nitq nümayiş etdirir.**

11-1.3.1. Şəxsi düşüncələrini əlavə etməklə və münasibətini əsaslandırmaqla dinlədiyi mətni genişləndirir.	• “Müharibələrin səbəbləri” mövzusunda dinlənən fikirlərə Azərbaycan torpaqlarının müxtəlif dövrlərdə işğalı zamanı baş verən müharibələrdən, o cümlədən I və II Qarabağ savaşından gətirilən faktlar və real arqumentlərlə mövzuya əlavələr etmək. • Əldə edilən məlumatların polemik mətndəki fikir və arqumentlərlə müqayisə edilməsi və onlardan istifadə etməklə fikirlərin arqumentləşdirilməsi.
11-1.3.2. Təqdimat zamanı fikirlərini əsaslandırmaq üçün arqumentin müxtəlif növlərindən (rəsonal, emosional) istifadə edir.	• Müxtəlif mövzularda danışılan zaman emosional arqumentlərdən (sitatlar, atalar sözləri, bədii əsərlərdən nümunələr və s.) istifadə edilməsi. • Məsələn: “Müəllimin cəmiyyətdə rolu” mövzusunda danışarkən Heydər Əliyevin “Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram”, yaxud Mustafa Kamal Atatürkün “Müəllim şama bənzəyir, özü yanarkən ətrafını işıqlandırır” və s. bu tipli aforizmlərdən yerində istifadə etmək. • Təqdimat zamanı nitqdə rəsonal arqumentlərdən (təbiət qanunları, qanunvericilikdən çıxarışlar, tarixi faktlar, statistik nəticələr və s.) istifadə edilməsi. • Məsələn: “Tütündən istifadə etməyin sağlamlığa zərərli” mövzusunda danışarkən tibbi araşdırmalara və statistik nəticələrə istinad etmək.

Standart 11-1.4. Ədəbi dilin normaları və ekspressiv nitq**Danışarkən ədəbi dilin normalarına əməl edir və ekspressiv nitq nümayiş etdirir.**

11-1.4.1. Şifahi nitqində fonetik, leksik normalara əməl edir.	• Orfoepik qaydalara əməl edilməsi. • Auditoriyaya uyğun söz və ifadələrin seçilməsi. • Fikirlərin sadə və mürekkəb cümlələrlə ifadə edilməsi. • Fikirlər arasında keçid edərkən (bununla yanaşı, əks halda) və fikirləri yekunlaşdırarkən (deməli, bir sözlə, beləliklə) ara sözlərdən, standart ifadələrdən yerində istifadə edilməsi.
11-1.4.2. Monoloji çıxışları zamanı nətiqlik bacarıqlarını nümayiş etdirir.	• Aydın, anlaşıqlı, ekspressiv nitqin nümayiş etdirilməsi. • Dinləyənlərin replikalarına adekvat reaksiyanın verilməsi. • Məşhur nətiqlərin nitq təcrübəsini öyrənərək çıxışların hazırlanması və TEDx formatına uyğun təqdimatın edilməsi.

Məzmun xətti 2. OXU**Standart 11-2.1. Faktoloji qavrama****Oxuduğu mətndəki məlumatları müəyyənləşdirir.**

11-2.1.1. Mətnə əsas fikrin açılmasına xidmət edən fakt və detalları qeyd edir.	• Mətnə əsas fikrin açılmasına xidmət edən fakt və detalların qeyd edilməsi.
11-2.1.2. Kontekstdən çıxış edərək mətndəki	• Mətnlərdə rast gəlinən arxaizm və dialektizmlərin mənalarının müəyyənləşdirilməsi.

ümumişlək olmayan söz və ifadələrin mənasını izah edir və lüğətdəki mənası ilə müqayisə edir.	
Standart 11-2.2. Şərhetmə və əlaqələndirmə	
Mətnə açıq şəkildə ifadə olunmayan informasiya haqqında fikir yürüdür.	
11-2.2.1. Mətndəki əsas fikirlə onun açılmasına xidmət edən köməkçi fikirləri əlaqələndirir.	• Mətnin müxtəlif hissələrində əks olunan fikirlərin əsas fikri necə dəstəklədiyinin izah edilməsi.
11-2.2.2. Mətnə açıq ifadə olunan və olunmayan məlumatları əlaqələndirərək fikirlərini əsaslandırır.	• Mətnə əks olunan məlumatları məlum olan faktlarla əlaqələndirərək mühakimənin yürüdülməsi və əsaslandırılması.
Standart 11-2.3. Tənqidi təfəkkür və yaradıcı yanaşma	
Mətni ideya, məzmun, struktur və dil-üslub baxımından təhlil edir.	
11-2.3.1. Mətndəki aparıcı və köməkçi motivləri obrazlarla və əsas ideya ilə əlaqələndirir.	• Bir neçə süjet xətti olan bədii mətnlərdə leytmotivin müəyyənləşdirilməsi.
11-2.3.2. Mətndəki məlumatlardan çıxış edərək gəldiyi nəticəni müəllif mövqeyi ilə müqayisə edir.	• Mətndəki məlumatlara əsasən irəli sürülən mühakimələrin əsaslandırılması. • Bir neçə fikrin ifadə olunduğu mətnə faktların hansı fikrə aid olduğunun müəyyənləşdirilməsi. • Mətndəki məlumatlara əsaslanaraq müəllif mövqeyindən fərqli nəticələrin əldə edilməsi.
11-2.3.3. Müxtəlif tipli bədii və qeyri-bədii mətnlərdə struktur elementlərinin funksiyasını izah edir.	• Bədii mətnə hadisələrin təqdim olunma ardıcılığını və struktur elementlərinin rolunun izah edilməsi. • Qeyri-bədii mətnə əsas fikrin struktur və kompozisiya elementləri (hissələr, abzaslar və s.) ilə əlaqələndirilməsi.
11-2.3.4. Mətni dil-üslub xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.	• Nitqin ekspressivliyində bədii ifadə vasitələrinin rolunun izah edilməsi. • Fonetik, leksik, sintaktik fiqurlara görə mətnin üslubunun təhlil edilməsi. <i>İnteqrasiya: 11-4.4.2. Dil qaydaları</i>
11-2.3.5. Bədii və informativ mətnlərdə (məs: rəvayət və tarixi-informativ mətn) müəllifin məqsədini (məlumat vermək, zövq vermək, inandırmaq, təlimat vermək və s.) və	• Oxunulan əsər haqqında fikirlərin həmin mətn haqqında yazılmış məqalə və resenziyalarla müqayisə edilməsi. • Eyni mövzuda olan müxtəlif mətnlərin müəllif məqsədi və yanaşması baxımından fərqləndirilməsi.

bu məqsədə necə nail olduğunu müəyyənləşdirir.	
11-2.3.6. Oxuduğu mətnləri üslubi xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir, qiymətləndirir.	Müxtəlif növlərə, janrlara aid mətnlərin dil-üslub baxımından müqayisə edilməsi.
11-2.3.7. Müxtəlif mənbələrə əsaslanmaqla mətnin məzmununa münasibətini bildirir və təxəyyülünə əsasən məzmunu yaradıcı yanaşır.	• Mətnin məzmununa münasibət bildirərkən digər müəlliflərin yaradıcılığından və ya mətn haqqında başqa təhqidçilərin fikirlərindən istifadə edilməsi. • Mətnin məzmununu təkmilləşdirmək üçün təkliflərin verilməsi. Bu standart Danışma və Yazı məzmun xətləri ilə inteqrasiyada reallaşdırılır.
Məzmun xətti 3. YAZI	
Standart 11-3.1. Yazı normaları	
Yazısında ədəbi dilin normalarına və mətnin struktur tələblərinə riayət edir.	
11-3.1.1. Özünün və başqasının mətnini məzmun-struktur baxımından təkmilləşdirir.	• Məqsədə uyğun olaraq mətnin strukturunun dəyişdirilməklə yenidən yazılması.
11-3.1.2. Yazısında ədəbi dilin normalarına riayət edir.	<i>İnteqrasiya: 5-11-ci siniflərdə öyrəndiyi dil qaydalarını yazısında tətbiq edir.</i>
Standart 11-3.2. Yazı məqsədləri və tipləri	
Məqsədə uyğun olaraq müxtəlif tipli və formalı mətnlər yazır.	
11-3.2.1. Məlumatları yazıda əks etdirərkən vaxt və həcm tələblərini nəzərə alır.	• Yazılacaq mətnin müəyyən olunmuş vaxta və həcm tələbinə uyğun planlaşdırılması, söz, cümlə sayının və yazı sürətinin nəzərə alınması.
11-3.2.2. Araşdırdığı mənbələrdən və müxtəlif fənlər üzrə biliklərindən istifadə etməklə polemik xarakterli mətnlər yazır.	• Problemlə bağlı müxtəlif baxış bucaqlarının şərh edilməsi. • Problemlə bağlı müxtəlif yanaşmalara münasibət bildirərkən təkzibolunmaz arqumentlərə üstünlük verilməsi: real faktlar, statistika, təbiət qanunları, eksperimentlərin nəticələri, rəsmi sənədlər, ilkin tarixi mənbələr və s.
11-3.2.3. Sadə formalı işgüzar sənədlər (müqavilə, vəzifə təlimatı, hesabat, əsasnamə və s.) tərtib edir.	• Təklif olunan situasiyaya uyğun müqavilənin (məsələn, işə düzəltdiyi müəssisənin rəhbəri ilə əmək müqaviləsi) tərtib edilməsi. • Qarşıdakı tədbir və ya layihəyə cəlb olunan şagirdlər üçün vəzifə təlimatının yazılması. • Keçirilmiş tədbir və ya layihə ilə bağlı hesabatın yazılması. • Xəyalən yaradılan müəssisənin nizamnamə və ya əsasnaməsinin yazılması.

11-3.2.4. Təqdimat materiallarında əldə etdiyi məlumatlara münasibətini və öz mövqeyini faktlarla və vizual materiallarla müşayiət edir.	• Təqdimat materialının çıxış üçün ayrılmış vaxta uyğun hazırlanması.
Məzmun xətti 4. DİL QAYDALARI	
Standart 11-4.1. Orfoqrafiya və orfoepiya	
Sözlərdə sait və samitlərin tələffüz və yazılış qaydalarına riayət edir.	
11-4.1.1. Nitqində orfoqrafiya və orfoepiya normalarına riayət edir.	• Fonetik qanunauyğunluqlardan çıxış edərək sözlərin deyilişi ilə tələffüzü arasındakı fərqi izah edilməsi.
11-4.1.2. Alınma morfemlə işlənən bir sıra adların böyük hərflə yazılış qaydalarına riayət edir.	Trans-Atlantik, anti-Amerika tipli sözlərin düzgün yazılışına əməl edilməsi.
11-4.1.3. Qrammatik omonimlik təşkil edən söz və morfemlərin bitişik və ayrı yazılış qaydalarına əməl edir.	Sözdəki morfemlərin qrammatik mənalarının müəyyənləşdirilməsi və yazılış qaydalarına əməl edilməsi (açıq, təhər, ala, idi, imiş, -da və s.).
Standart 11-4.2. Qrammatika	
Fikrin dəqiq ifadə olunmasında sözlərin qrammatik formalarının və sintaktik konstruksiyanın rolunu izah edir.	
11-4.2.1. Dildə iltisafilik hadisəsini izah edir.	• Şəkilçilərin semantik funksiyasının izah edilməsi. • Kontekstdən çıxış edərək əsas nitq hissələrinin morfoloji tərkibinin və semantik mənasının izah edilməsi. (Xəbər şəklində olan feillərin qrammatik formaları: aparmışdır-aparmışdı, verəcəkdir-verəcəkdə və s.).
11-4.2.2. Nitqin ekspressivliyinə xidmət edən sintaktik fiqurları müəyyən edir.	• Cümlədə qoşulma konstruksiya, aplikasiya, adlıq cümlə və s. sintaktik üslubi fiqurların ekspressiv rolunun izah edilməsi.
11-4.2.3. Fikrin dəqiq və anlaşıqlı ifadə olunması üçün uyğun sintaktik konstruksiya istifadə edir.	• Fikri aydın və dəqiq ifadə etmək üçün cümlədə uyğun söz sırasından istifadə edilməsi. • Cümlədə ikimənəlilik aradan qaldırmaq üçün uyğun söz sırasından istifadə edilməsi. (Bu mənbələrdən əlavə hansı məlumatları əldə etdiniz. Bu mənbələrdən hansı əlavə məlumatları əldə etdiniz).
Standart 11-4.3. Puntuasiya	
Yazıda sadə puntuasiya qaydalarına əməl edir.	
11-4.3.1. Qoşa nöqtə, nöqtəli vergül və tire	• Qoşa nöqtə, nöqtəli vergül və tire işarələrinin istifadə olunduğu sintaktik konstruksiyanın müəyyən edilməsi (vasitəsiz nitq,

işarələrinin işlənmə məqamlarını fərqləndirir.	aydınlaşdırma əlaqəli mürəkkəb cümlə, qoşmalı konstruksiyalar və s.).
11-4.3.2. Yanaşı gələn durğu işarələrinin ardıcılığına riayət edir.	• Cümlə sonunda sual və nida işarələrinin ardıcılığı • Dırnaq işarəsi, nöqtə, vergül.
Standart 11-4.4. Leksika Sözlərin mənalərini anladığını nümayiş etdirir və üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.	
11-4.4.1. Sözlün morfoloji tərkibindən çıxış edərək mənasını müəyyənləşdirir və müxtəlif mənbələr vasitəsilə dəqiqləşdirir.	• Söz tərkibindəki morfemlərin (endo, meta, nano, pan və s.) semantik mənasından çıxış edərək sözlün mənasının müəyyən edilməsi.
11-4.4.2. Leksik kateqoriyaları fərqləndirir və nitqdə rolunu izah edir.	Məsələn, sinonimlərin fikri dəqiqləşdirməkdə, sözlün izahını verməkdə, tautologiyayı aradan qaldırmaqda rolunun izah edilməsi.
11-4.4.3. Söz və ifadələrin üslubi xüsusiyyətlərini izah edir.	• Bədii, elmi, məişət, rəsmi-işgüzar və publisistik üslubların fərqləndirilməsi.

Azərbaycan dili fənninin xarakterinə uyğun təlim strategiyaları

Dil dərsləri elə təşkil olunmalıdır ki:

- şagirdlərin ünsiyyət imkanlarını genişləndirsin,
- öyrənmə, danışma, dinləyib-anlama, yazı, oxu bacarıqlarını nümayiş etdirmək üçün şərait yaratsın,

- onları axtarırlara, yeni məlumatlar əldə etməyə sövq etsin,
- dil qaydaları ilə bağlı əldə etdikləri biliklər onların nitqində təzahür etsin.

Dərsin səmərəli təşkilində önəmli məqamlardan biri hər bir məzmun standartını reallaşdırarkən ona uyğun təlim metodlarının seçilməsidir. Təlim metodlarını məzmun xətləri üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur.

Dinləyib-anlama və danışma

Dinləyib-anlama fəaliyyəti zamanı müxtəlif produktiv veridşlər qazanılır. Bu məzmun xətti ilə bağlı bacarıqları inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı üsullardan istifadə olunması faydalı hesab edilir:

- İnformasiya boşluqları
- Məndən sonra de
- Səhvimi düzəlt
- Yarımçıq hekayə
- Zəncirli hekayə və s.

İnformasiya boşluqları. Eyni mətn və ya məlumat iki şagirdə ayrı-ayrı vərəqlərdə müəyyən boşluqlarla verilir. Bir şagirdin vərəqində verilməyən məlumat digər şagirdin vərəqində verilir və tamamlanılması tapşırılır.

Məndən sonra de. Mətn qısa şəkildə oxunur və bitdikdən sonra şagirdlər mətni yadda saxladıkları kimi şərh edirlər.

Səhvimi düzəlt. Mətn bir-iki dəfə oxunur, şagirdlər qeydlər götürürlər. Onların mətndəki əsas və dəstəkləyici fikirləri müəyyənləşdirə bilmək bacarıqları yoxlanılır. Sonra mətn qəsdən səhvlərlə deyilir, diqqətlə qulaq asan şagirdlər səhvləri düzəldirlər.

Yarımçıq hekayə. Müəllim mətni oxuduqdan sonra yarımçıq hekayəni şagirdlərə iş vərəqlərində paylayır və şagirdlər mətni yadda saxladıkları kimi tamamlayırlar.

Zəncirli hekayə. Şagirdlər bir sıraya düzülərək hər hansı bir mövzu ətrafında ardıcıl hekayə qururlar: 1-ci şagird 2 söz, 2-ci şagird 3 söz, 3-cü şagird 4 sözvə bu şəkildə davam edərək cümlələr qurur və hekayəni tamamlayırlar. Bunun uğurla başa çatması üçün şagirdlər bir-birini diqqətlə dinləməlidirlər ki, mətni mənaca ardıcıl və düzgün tamamlasınlar.

Bu üsullar vasitəsilə formalaşdırılacaq bacarıqlar aşağıdakılardır:

- Dinləyib-anlama
- Məntiqi tefəkkür bacarıqları
- Qeydgötürmə
- Proqnozlaşdırma

Danışma. Danışma fəaliyyəti ilə bağlı aşağıdakı üsullardan istifadə etmək olar:

- Sinektika
- Debat
- Rollu oyun və simulyasiya
- Təqdimat

Sinektika. Bir mövzu ətrafında müzakirə təşkil edilir, onun həlli yollarının (kreativ yollar) tapılması təklif edilir, problemin həlli yolları müzakirə olunur, müsbət və mənfi tərəfləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, bir qrup problem irəli sürən tərəf kimi, digərləri isə problemin həlli yollarını təklif edənlər kimi çıxış edirlər. Problemin həlli yollarını təklif edən tərəflərin variantları müzakirə olunur, problemi olan tərəf bu yolların hansının həllində maraqlı olduğunu ifadə edir və fikrini əsaslandırır. “Mən istərdim ki, bu məsələnin həlli” tipli cümlələrlə fikirlərini ifadə edirlər. Beləliklə, hər iki tərəf ümumi qərara gəlir.

Debat. Verilmiş fikri təsdiq və təkzib edən arqumentlər qruplar tərəfindən təqdim edilir. Çıxış zamanı qrup nümayəndələrindən arqumentləri dinləmək və onlara suallar hazırlamaq və arqumentə qarşı əks-arqument gətirmək tələb olunur.

Rollu oyun və simulyasiya. Rollu oyun və simulyasiya yeni problemə müxtəlif yanaşmaları əks etdirir. İştirakçılar cəmiyyətin müxtəlif üzvlərinin təmsalında konkret bir problemi öz mövqelərindən qiymətləndirirlər.

Təqdimat. Şagirdlər hər hansı bir mövzu ilə bağlı araşdırma apararaq təqdimat edirlər. Bu zaman şagirdlərin məlumat əldə etmək, onları sistemləşdirmək, vizuallaşdırmaq və auditoriya qarşısında çıxış etmək bacarıqları formalaşır.

Müzakirə. Verilmiş mövzu ətrafında şagirdlərin fikri dinlənir. Müzakirənin qaydaları elan edilir və riayət etməsi tapşırılır. Bu zaman müzakirə mədəniyyətinə riayətlə yanaşı emosional intellektin idarə olunması da vacibdir.

Bu üsullar vasitəsilə formalaşdırılan bacarıqlar aşağıdakılardır:

- Şifahi nitq
- Mətn tərtib etmək
- Orfoepiya qaydalarına riayət
- Jest, mimika, səs tonu, intonasiyadan istifadə
- Təqdimat bacarıqları
- Nəticə çıxarmaq
- Ümumiləşdirmə
- Sual tərtib etmə
- Təhlil etmək
- Əsaslandırmaq

Oxu. Oxuyub-anlama yazılı informasiyanın qəbul edilməsidir. Sınıfdə oxu məlumatverici xarakterdə olmalı, şagird açar sözləri tapmalı, əsas və dəstəkləyici faktları müəyyənləşdirməli, əsas ideyanı başa düşərək oxumalı və mənanı anlamalıdır. Oxuyub-anlamı ölçmək və dəyərləndirmək üçün yazı və danışma fəaliyyəti ilə bağlı üsullardan istifadə etmək mümkündür.

- İnsert
- Sinkveyn
- Qarışıq cümlələr
- Cümləni tap
- 4N1KH

İnsert (interaktiv qeydetmə sistemi). Dil dərslərində informasiya xarakterli mətnlərin oxunması və oradakı zəruri informasiyanın seçilməsinə xidmət edir. Oxu prosesində şagirdlər hər abzası aşağıdakı kimi işarələyir:

- məlumat başa düşülmür – (?)
- bildiyim məlumat – (✓)

- yeni məlumat – (+)
- əvvəlkiləri inkar edən məlumat – (-)

Sinkveyn. Bu üsul az sözlə əsas fikri ifadə edə bilmək bacarığını formalaşdırmağa kömək edir. Hər hansı bir mətnin sonunda mətnin ideyasını, əsas fikrini bir neçə sözlə qısa, lakonik şəkildə ifadə etmək tapşırılır.

Qarışıq cümlələr. Mətndəki cümlələr qarışıq formada verilir və şagirdlər qruplarda birgə fəaliyyət nəticəsində mətndən götürülmüş qarışdırılmış abzas və ya cümlələri baş verən hadisələrin məntiqi ardıcılığına uyğun sıraya düzülür.

Cümləni tap. Mətni oxuyarkən şagirdlər aşağıdakı tələblərə uyğun fəaliyyət göstərir və müvafiq tapşırığı yerinə yetirirlər:

1. Ən mənalı cümləni seç;
2. Ən maraqlı fikri müəyyənləşdir;
3. Təəccüblü fikir ifadə edən cümləni seç;
4. Mətndəki əsas ideyanı ifadə edən cümləni tap;
5. Anlamadığın cümləni göstər;
6. Rast gəldiyin fakt və hadisələri xatırladan cümləni göstər;
7. Razılaşdığın və ya razılaşmadığın fikirləri ifadə edən cümləni göstər.

4N1K1H metodu (Kiplinq metodu) suallar üsuludur. Suallar (Nə? Necə? Niyə? Nə vaxt? Kim? Harada?) hər hansı bir işlə bağlı olaraq məlumat toplamaq məqsədilə istifadə olunmuş informasiyanı anlamaq və ötürmək üçün səmərəli üsuldur. Hər hansı müzakirəni genişləndirməyə, araşdırmaları doğru istiqamətə yönəltməyə və qənaətləri əsaslandırmağa kömək edir.

Bu üsullar vasitəsilə formalaşdırılacaq bacarıqlar aşağıdakılardır:

- Oxuyub-anlama
- Əsas fikri müəyyənləşdirmək
- Sual tərtib etmək
- Fikri lakonik ifadə etmək
- Məntiqi təfəkkür
- Proqnozlaşdırma

Yazı. Yazılı şəkildə özünü ifadə etməyə xidmət edir. Şagirdlər yazı vasitəsilə öz fikirlərini ifadə edərkən sözlərdən, qrammatik birləşmələrdən, cümlə strukturlarından elə istifadə etməlidirlər ki, oxucu üçün aydın və anlaşılan olsun. Şagirddə yazı bacarığı formalaşdırmaq üçün məktəbdə yazı fəaliyyəti üsullarına aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- Təsviri yazılar (esse)
- Hekayə, nağıl və şəkil üzrə yazılar
- Arqumentativ yazı (esse)
- İnformativ yazı (esse)
- Məktublar
- Məruzələr
- Üç əlaqəsiz əşya
- Səhvlərlə yazı
- Xarakterlər xəritəsi
- Əməli yazılar

Təsviri yazı. Təbiət, bu və ya digər həyat hadisələrini, müxtəlif prosesləri təsvir edir,

bu zaman öyrəndiyi yeni söz və ifadələrdən, cümlə modellərindən istifadə edir. Təsvirin ümumidən xüsusiyyə, böyükdən kiçiyə doğru aparılması və s. bu kimi bacarıqların şagirdlərdə formalaşdırılması tövsiyə olunur.

Hekayə, nağıl və şəkil üzrə yazılar. Buraya macərə, nağıllar, fantaziya, tarixi hadisələr, sirli hekayələr, elmi xəbərlər aiddir. Şagirdlər tamaşa etdikləri film, yaxud başlarına gələn macərə haqqında öz fikirlərini yazırlar.

Arqumentativ yazı. Müəllifin fikrindən, statistik məlumatdan, sitatlardan istifadə olunmaqla hazırlanmış yazıdır. Belə yazılarda müəllifin mövqeyi tezis şəklində yazılır, daha sonra fikri təsdiqləyən arqumentlər - əsaslandırma yazılır. Arqumentativ mətnə bir və ya bir neçə tezis ola bilər, əsas məsələ mətnə həmin tezisləri təsdiqləyən arqumentlərin olmasıdır.

Üç əlaqəsiz əşya. Şagirdlər əlaqəsi olmayan üç əşyanın adını lövhədə yazır və onları bir hekayədə əlaqələndirirlər. Qruplar bir-birlərinə öz yazdıqlarını oxuyur və müzakirə edirlər.

Səhvlərlə yazı. Qrammatik bazanı möhkəmləndirən yazı üsullarındandır. Bu üsulda şagirdlər hər hansı bir mətnə verilmiş səhvləri düzəldərək qrammatik biliklərini yada salır və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Cümlə tamamla. Bu üsul ilə şagirdlərin həm mətn haqqında sərbəst tənqidi təfəkkürü, həm də ətrafdakılar haqqında düşüncələri əks olunur.

- Mən indi hiss edirəm ki, ...
- Ən vacib məqam odur ki, ...
- Mən o vaxt sevinirəm ki, ...

Xarakterlər xəritəsi üsulundan istifadə zamanı şagirdlər mətn haqqında bildiklərini diaqramlar üzərində yazırlar.

Bu üsullar vasitəsilə formalaşdırılacaq bacarıqlar aşağıdakılardır:

- Yazılı nitq
- Təsvir etmə
- Əsaslandırmaq
- Müxtəlif strukturlu cümlə qurmaq
- Qrammatik qaydaların tətbiqi
- Orfoqrafiya qaydalarının tətbiqi
- Təhlil etmək
- Mətn tərtib etmək
- Ümumiləşdirmək
- Nəticə çıxarmaq

Fənlərarası və fəndaxili inteqrasiya

Fəndaxili inteqrasiya. Azərbaycan dili dərslərində çox zaman bir neçə məzmun xəttinə dair təlim nəticələri əhatə olunur. Bu, təbiidir, çünki bir sıra üsul və fəaliyyətlər müxtəlif məzmun standartlarının inteqrasiyasını tələb edir. Məsələn:

- ifadə yazı – dinləmə və yazı
- müzakirə - dinləmə və danışma
- ziqzaq üsulu ilə oxu – oxu, dinləmə, danışma
- təqdimat – yazı, danışma və dinləmə və s.

Beləliklə, dərslərdə şagirdlər oxuyub və ya dinləyib anladıklarını danışmaq və ya yazmaqla nümayiş etdirirlər ki, bu da reseptiv və ekspressiv nitq bacarıqlarının inteqrasiyasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, fəndaxili inteqrasiya çox zaman dərslərin təlim nəticəsini müəyyənləşdirməkdə çətinlik yaradır. Məsələn, şagird oxuduğu mətni nəql edərkən onun iki məzmun standartı üzrə bacarıqlarını müşahidə etmək mümkündür: 1) oxu – faktoloji qavrama, 2) danışma – rəhbərli nitq. Belə olduqda müəllim məqsəddən asılı olaraq dərslərin təlim nəticəsini özü formalaşdırma bilər.

“Dil qaydaları” məzmun xəttində də fəndaxili inteqrasiya özünü bariz şəkildə göstərir. Belə ki, “Oxu” məzmun xəttində mətnlərin dil-üslub baxımından təhlili, ekspressiv nitq bacarıqlarında isə ədəbi dilin normalarına uyğun danışma və yazı dil qaydaları ilə sıx bağlıdır.

Bundan başqa, “Dil qaydaları” məzmun xətti daxilində də standartların inteqrasiyası izlənilir. Belə ki, sintaksisə aid standartlarla punktuasiya standartları, eləcə də leksika, morfologiya və orfoqrafiya üzrə məzmun standartları çox zaman bir dərslə daxilində inteqrasiya olunur.

Fənlərarası inteqrasiya. Azərbaycan dili fənnində dərslərin mətn əsasında təşkil olunması fənlərarası inteqrasiya üçün geniş imkanlar açır. Xüsusilə, qeyri-bədii mətnlər digər fənlərdə keçilən mövzularla sıx əlaqə yaradır. 5-ci sinifdən başlayaraq oxuyub-anlama üçün verilən bədii mətnlər isə “Ədəbiyyat” fənni ilə inteqrasiyanı təmin edir. Buna görə də hər bir sinif üçün mətn seçərkən digər fənn kurikulumlarında verilən standartları nəzərə almaq vacibdir. Bu, ümumilikdə, tədris prosesində fənlərarası inteqrasiyanı təmin edərək, şagirdlərdə müvafiq yaş mərhələsi üçün nəzərdə tutulmuş bilik və bacarıqların tam və effektiv şəkildə formalaşmasını və inkişafını sürətləndirə bilər.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili fənnində mətnlərin seçimi və mətnlə iş məqsəd baxımından digər fənlərdən xeyli dərəcədə fərqlənir ki, bu da mətnlərin oxunmasında metod və üsulların fərqlənməsinə gətirib çıxarır. Digər fənlərdə (məsələn təbiət fənləri, tarix və s.) şagirdlərə təqdim olunan mətnlər müəyyən bir mövzunu, həmin mövzu ilə bağlı əsas fakt və məlumatları mənimsəməyi, yadda saxlamağı tələb edir. Buna görə də həmin mətnlər, əsasən, sırf informativ xarakter daşıyır və elmdə öz təsdiqini tapmış təkzibolunmaz məlumatları ehtiva edir. Azərbaycan dili fənnində isə məqsəd mətni oxuyub anlamaqla yanaşı (faktoloji qavrama, nəticəçıxarma), onu məzmun, ideya, struktur və dil-üslub baxımından təhlil etmək, buradakı fakt və hadisələrə münasibət bildirməkdir. Bu isə oxudan və ya dinləmədən sonra danışma və yazıya yol açır. Beləliklə, Azərbaycan dili fənnində yalnız informativ deyil, həm də argumentativ, polemik və mühakimə xarakterli mətnlərdən istifadə olunur.

Məsələn:

Tarix. 6-cı sinif. Mövzu: “Qədim Misir dövləti”

Azərbaycan dili. 6-cı sinif. İzahedici mətn: “Rozetta daşı və Misir heroqliflərinin sirri” və ya
argumentativ mətn: “Mumiyalar doğrudanmı lənətlənib?”

Azərbaycan dili fənnində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi vasitələri və meyarları

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin hər üç növü – diaqnostik, formativ, summativ qiymətləndirmələr sistemli və əlaqəli şəkildə həyata keçirildiyi halda, öyrənmə prosesinə müsbət təsir edə bilər.

Diaqnostik qiymətləndirmə təhsil səviyyəsinin, tədris ilinin, tədris vahidinin (bölmə, fəsil) əvvəlində keçirilir, formalaşdırılması nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların mövcud – ilkin səviyyəsinin, öyrənmə xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə, həmçinin müəllimin işinin düzgün planlaşdırmasına xidmət edir. Müəllim bu zaman həm təlim prosesində yarana biləcək problemləri proqnozlaşdırır, həm də şagirdlərin gələcək fəaliyyətini stimullaşdırır.

Bölmə ərzində əsasən formalaşdırılması planlaşdırılan bilik və bacarıqların ilkin səviyyəsi qiymətləndirilməlidir. Bu zaman əldə olunan nəticələr imkan verir ki, müvafiq bölmənin sonunda summativ qiymətləndirmə nəticələri ilə müqayisə aparılsın. Bu isə şagirdlərin fəaliyyətini izləməyə imkan verir.

Diaqnostik qiymətləndirmənin hansı altstandartlar, bilik, bacarıq və mövzular üzrə keçiriləcəyi və ona ayrılacaq vaxt müəllim tərəfindən bölmə üzrə planlaşdırdığı təlim məqsədləri əsasında müəyyənləşdirilir.

Formativ qiymətləndirmə hər dərs aparılan qiymətləndirmədir. Düzgün və səmərəli aparılması üçün meyarların gündəlik təlim nəticələrinə uyğun müəyyənləşdirilməsi şərtidir. Həmçinin formalaşdırılması nəzərdə tutulan bacarıqlar müşahidə edilməli, təlim prosesində yaranan problemlərin səbəbləri və onların aradan qaldırılma yolları müəyyənləşdirilməli, şagirdlərlə dərs boyu əks-əlaqə yaratmaqla fəaliyyətləri stimullaşdırılmalıdır. Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, formativ qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin bacarıqları ilə bağlı mütəmadi olaraq qeyd götürülməlidir.

Summativ qiymətləndirmə Azərbaycan dili üzrə II sinifdən başlayaraq, hər bölmənin və yarımilin sonunda keçirilir, məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilənlərin nailiyyət səviyyəsini müəyyənləşdirməyə xidmət edir. İl ərzində keçirilən summativ qiymətləndirmələr şagirdlərin bütün məzmun xətləri üzrə bacarıqlarını əhatə etməlidir. Summativ qiymətləndirmə tələb və məqsədə uyğun olaraq müxtəlif üsul və vasitələrlə keçirilə bilər: test tapşırıqları, esse, layihə və s.

Qiymətləndirmə meyarlarının müəyyənləşdirilməsi

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin səmərəli aparılması üçün hər məzmun xətti üzrə ölçülə bilən bacarıqlar, eləcə də meyarlar əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.

Məzmun xətləri üzrə bacarıqları ölçmək və dəyərləndirmək üçün istifadə olunan meyarları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Dinləyib-anlama və danışma məzmun xətti üzrə

Mətni dinləyib-anlama:

- dinlədiyi mətni ayrı-ayrı faktlar və ümumi məzmun səviyyəsində anlamaq;
- anlamadıqları və ya maraqlandıqları məqamlarla bağlı sual vermək;
- qeyd götürmək.

Dialoji nitq:

- danışan şəxsə empatiya ilə yanaşmaq;
- fəal dinləmə (qeydgötürmə, ani reaksiya və s.) bacarığı nümayiş etdirmək;

- fikirlərə tolerant yanaşmaq;
- bir-birini dinləyərək adekvat cavab vermək;
- tənqidi düşüncə nümayiş etdirmək;
- əks-əlaqə vermək.

Rabitəli nitq:

- mövcud fikirləri və ya öz yanaşmasını əsaslandırmaq;
- nitqin məzmununu strukturlaşdırmaq;
- təqdim olunan informasiyanı əyaniləşdirmək;
- auditoriyanın səviyyəsini nəzərə almaq;
- informasiyanı ümumiləşdirmək.

Nitqin düzgünlüyü və ekspressiyası:

- orfoepik qaydalara riayət etmək;
- fikirlərini aydın və anlaşıqlı izah etmək;
- bədən dilini istifadə etmək, göz təması qurmaq;
- səs tonunu idarə etmək, məntiqi vurğudan istifadə etmək;
- məzmunu görə nitqin sürətini tənzimləmək.

2. Oxu məzmun xətti üzrə

Faktoloji qavrama üzrə

- Mətdə açıq şəkildə ifadə olunmuş ayrı-ayrı məlumatları müəyyənləşdirmək;
- Söz və ya ifadələrin kontekstual mənasını müəyyənləşdirmək.

Şərhetmə və əlaqələndirmə üzrə

- Fakt, fikir və hadisələri əlaqələndirməklə (nəticə çıxarma) mətni ümumi məzmun səviyyəsində qavramaq;
- Mətdə açıq şəkildə ifadə olunmayan (sətiraltı) informasiyanı müəyyənləşdirmək.

Tənqidi tefəkkür və analiz

- Mətni ideya və obrazlar sistemi baxımından təhlil etmək;
- Mətdəki fikir və faktlara, obrazlara münasibətini əsaslandırmaq;
- Mətni məzmun-struktur və dil-üslub baxımından təhlil etmək;
- Müxtəlif mətnləri müqayisə etmək;
- Mətdəki informasiyaları əvvəlki bilik və təcrübələri ilə integrasiya etmək.

Emosional - yaradıcı yanaşma

- Mətni təxəyyülünə uyğun davam etdirmək, genişləndirmək, dəyişdirmək.

3. Yazı məzmun xətti üzrə

- Tanış olduğu məlumatları yazıda müvafiq formada əks etdirmək;
- Fikir və təəssüratlarını yazıda əks etdirmək;
- Qrafik informasiyanı yazılı şərh etmək;
- Mətni düzgün strukturlaşdırmaq;
- Özünün və başqasının yazısını dil-üslub, məzmun və struktur baxımından təkmilləşdirmək.

4. Dil qaydaları məzmun xətti üzrə

- Sözlərin deyilişi və yazılışında orfoepik və orfoqrafik normalara əməl etmək;
- Fikrini dəqiq ifadə etmək üçün sözlərin müvafiq qrammatik formalarından və sintaktik konstruksiyalardan istifadə etmək;
- Yazıda punktuasiya qaydalarına əməl etmək;

- Söz və ifadələrdən kontekstə uyğun istifadə etmək.

Dilin fonetik, leksik, qrammatik qanunauyğunluqları ilə bağlı deklarativ biliklər bu məzmun xətti üçün məqsəd deyil, savadlı yazı və danışmanı şərtləndirən vasitədir. Ona görə də qiymətləndirmə zamanı, ilk növbədə, dil qaydalarının tətbiqi yoxlanılmalıdır.

Qiymətləndirmədə diferensiallaşmanın təmin edilməsi

Qiymətləndirmədə diferensiallaşmanı təmin etmək üçün seçilən üsul və vasitələrdə aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- şagirdlərin öyrənmə tərzini;
- şagirdlərin akademik bilik və bacarıq səviyyələri;
- meyarların səviyyələri (rubriklər) üzrə müəyyənləşdirilməsi və s.

Qiymətləndirmə vasitələri müxtəlif çətinlik dərəcəsində olur. Tapşırığın çətinlik dərəcəsi müxtəlif amillərlə ölçülür: icrası üçün tələb olunan akademik biliklər, fəaliyyətin sayı (çoxmərhləli tapşırıq), idrak fəaliyyəti, tapşırığın həcmi ilə vaxtın uyğunluğu, tapşırığın şərtinin aydınlığı və s. Tapşırıqların təfəkküryönümlü olması, daha çox sərəfələrin ölçülməsinə yönəlməsi əsas şərtlərdəndir. Bu o demək deyil ki, şagirddən deklarativ bilik soruşmaq olmaz, sadəcə, sərəfələri ölçməyə xidmət edən tapşırıqların verilməsi şagirdlərdə nitq bacarıqlarının nə dərəcədə formalaşdığını qiymətləndirməyə daha çox kömək edir.

Azərbaycan dili fənninə dair təlim materiallarının planlaşdırılması üzrə metodiki tövsiyələr

Təhsildə öyrənmənin effektivliyinə nail olmaq üçün tədris vahidinin düzgün strukturlaşdırılması vacib tələblərdən biridir.

Tədris vahidi müəyyən bir zaman çərçivəsində hər hansı bir mövzunun mənimsənilməsinə yönəlmiş dərslər məcmusudur. Məzmun etibarilə tədris vahidi dərsləkdə əks olunmuş müvafiq məzmun vahidinə, yeni bölməyə uyğun gəlir. Tədris prosesində bu vahid adətən summativ qiymətləndirmə ilə bitir.

Bununla yanaşı, dil tədrisində hər bir bölmə müstəqil fəsillərdən ibarət ola bilər. Onların tədrisinə həsr olunmuş proses kiçik tədris vahidi adlandırılı bilər, çünki hər bir tədris vahidini şərtləndirən əsas cəhət mövzunun mənimsənilməsinin taksonomiya baxımından bitkinliyidir. Fəsillər isə bu bitkinliyə malikdir. Hər bir fəslin strukturunda əsasən aşağıdakı ardıcılıq gözlənilir:

- mətnin oxunması, söz ehtiyatı üzrə iş, faktoloji qavrama
- mətnin ümumi məzmun səviyyəsində qavranılması və təhlili
- mövzu ilə bağlı köməkçi mətn (dinləmə və ya oxu), mətnlərin müqayisəsi
- təqdimat və ya yazı işi
- dil qaydaları

Bəzən struktur mövzu, məqsəd və nitq materialından (mətndən) asılı olaraq dəyişə bilər. Əsas vəzifə mövzunun və mətnin şagirdin yaş səviyyəsinə və maraq dairəsinə uyğun seçilməsi, qavrama və özünüifadə fəaliyyətlərinin növbələşməsi və ünsiyyət prosesinin effektivliyi məqsədilə interaktivliyin təmin olunmasıdır.

Dünya təcrübəsində “oxudan əvvəl – oxu zamanı – oxudan sonra” strukturu geniş tətbiq olunur. Kurikulumda təqdim olunan məzmun standartları və altstandartlar bu strukturu detallaşdırmağa, onun variasiyalarını tətbiq etməyə imkan verir.

“Oxudan əvvəl” dedikdə mövzuya yönəltmə - oxuya hazırlıq nəzərdə tutulur. “Motivasiya” da adlanan bu mərhələdə şagirdlərə mövzu üzrə danışmaq, bildiklərini xatırlamaq təklif olunur. Bəzən bu mərhələ daha geniş fəaliyyəti əhatə edə bilər. Məsələn, kiçik dinləmə mətni və onunla bağlı danışma fəaliyyəti qurula bilər. Belə hallarda dərslərin bu mərhələsi müəyyən təlim nəticəsini reallaşdırmaq məqsədi güdə bilər. “Oxudan əvvəl” mərhələsində BİBÖ, klaster, anlayışın çıxarılması kimi üsullar tətbiq oluna bilər.

“Oxu zamanı” mərhələsi bilavasitə mətnin oxunmasını nəzərdə tutur ki, bu zaman məqsəddən asılı olaraq müxtəlif üsullardan və oxu texnikalarından istifadə edilir: səsli və ya səssiz oxu, rollu oxu, istiqamətləndirilmiş oxu, qruplarla oxu, ziqzaq, proqnozlaşdırma (təxmin etmə), Insert və s.

“Oxudan sonra” – məzmun vahidinin ən böyük mərhələsidir. Məhz bu mərhələdə nitq bacarıqları inteqrasiya olunur:

- Şagirdlər mətndəki yeni sözlərin mənalarını müəyyənləşdirirlər;
- Faktoloji qavrama yoxlanılır;
- Mətnin ümumi məzmun səviyyəsində qavranıldığını yoxlamaq üçün sual və tapşırıqlar qoyulur;
- Mətn dil-üslub və məzmun-struktur baxımından təhlil edilir.

“Oxudan sonra” mərhələsində çox zaman dinləmə mətni üzərində iş aparılır ki, bu, müxtəlif mətnləri mövzu, məzmun, ideya baxımından müqayisə etmək üçün şərait yaradır. Belə ki, dinləmə mətni oxunmuş mətnin mövzusu ilə bağlı olur.

Məzmun vahidinin son mərhələlərindən biri təqdimat və ya yazı işi olur. Bu mərhələdə Danışma və Yazı məzmun xətləri üzrə standartlar reallaşdırılır.

Tədris vahidi dil qaydaları üzrə hər hansı standartı reallaşdırmaqla yekunlaşır. Müvafiq dil qaydasını təqdim edərkən onun oxunmuş məndəki nitq materialı ilə əlaqələndirilməsi daha effektiv yoldur, çünki bu halda şagird tanış olduğu mətnə yeni rəkursdan – dil qaydaları nöqtəyindən nəzərdən baxmaq imkanı qazanır.

Mətn tədris vahidinin özəyi kimi. Dil tədrisində məzmun vahidləri (fəsillər) müəyyən mövzuya həsr olunmuş mətn(lər) əsasında formalaşdırılır.

Şagirdin mətni oxumağa motivasiya olunması, onu maraqla oxuması və mətnin mövzusu, məzmunu, ideyası üzrə fikir yürütməsi son nəticədə nitq bacarıqlarının inkişafına yol açır ki, bu da ana dilinin əsas məqsədidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün şagirdə təqdim olunan mətn dil-üslub və məzmun baxımından onun yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır.

Sözsüz ki, Azərbaycan dilinin tədrisində mətnlər həm də şagirdlərdə bir çox səriştələrin – onların xarakterinin, əxlaqi keyfiyyətlərinin, dünyagörüşünün, sosial bacarıqlarının və s. inkişafını nəzərdə tutur. Lakin digər fənlərdən fərqli olaraq, dil tədrisində mətni oxumaqda əsas məqsəd bilik qazanmaq deyil, informasiyanı qavramaq, onu emal etmək və analoji mətn yaratmaq bacarığını formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir. Bununla yanaşı, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, dil tədrisində mətnlə iş digər fənlərlə inteqrasiyaya geniş imkanlar yaradır.

Mətnlə iş zamanı reallaşdırılan bacarıqlar (müqayisə, təhlil, tənqidi yanaşma, dəyərləndirmə, tətbiq) mətnin növündən asılı olaraq müxtəlif aspektlərdə formalaşdırılır və inkişaf etdirilir. Məsələn: məndə sətiraltı fikir və informasiyanı müəyyən etmək bacarığı (2.2.2.) bədii və qeyri-bədii mətnlərdə müxtəlif şəkildə reallaşır. Əgər bədii məndə sətiraltı informasiya müəllif ironiyasını, bədii detalları və s. nəzərdə tutursa, qeyri-bədii mətnlərdə daha çox müxtəlif məlumatları müqayisə etməklə əldə edilən informasiyanı ehtiva edir. Eyni sözləri mətnin dil-üslub, məzmun-struktur baxımından təhlili haqqında da demək olar.

Mətnin məzmununu strukturlaşdırmaq vacib yazı bacarıqlarından biridir. Bu, oxucu tərəfindən mətnin rahat qavranılmasını təmin edir. Bunun üçün şagird **xronoloji⁹** və **qeyri-xronoloji¹⁰ mətnlərin struktur elementləri¹¹** ilə yaxından tanış olmalı, mətn yazarkən bu bilik və bacarıqlarından istifadə etməlidir.

Mətnlərin mürəkkəblik dərəcəsi. Yuxarıda deyildiyi kimi, mətnlər şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun olmalıdır. Buna görə də mətn seçilərkən onun mürəkkəblik dərəcəsi müxtəlif meyarlar üzrə dəyərləndirilməlidir.

Aşağıda mətnin **mürəkkəblik dərəcəsini artıran** göstəricilər təqdim olunur:

1. Mətnin mövzusu və məzmunu üzrə

⁹ **qeyri-xronoloji mətn** – məzmunun zaman ardıcılığı ilə deyil, altmövzular, səbəb-nəticə və s. ardıcılıqla strukturlaşdığı mətn. Daha çox izahedici, arqumentativ, təlimatverici və bəzi informativ mətnləri əhatə edir.

¹⁰ **xronoloji mətn** - məzmunun zaman ardıcılığı ilə strukturlaşdığı mətn. Daha çox tarixi mövzuda olan informativ mətnlər və bir çox bədii mətnlər xronoloji mətnlərdir.

¹¹ **mətnin struktur elementləri** – mətnin kompozisiyasını təşkil edən, bir-biri ilə bağlı şəkildə məzmunun açılmasına xidmət edən elementlər: *başlıq, epigraf, haşıya, yarımbaşlıq* və s.. Bu anlayış bədii və qeyri-bədii mətnlərin bütün növlərinə aiddir və növdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bədii mətnlərdə süjetin mərhələləri də (ekspozisiya, düyün, hadisələrin inkişafı, kulminasiya, açılma, final) onun struktur elementlərinə daxildir.

- 1.1. Mətnin başlığı mövzunu kifayət qədər aydın əks etdirmir.
- 1.2. Mövzu və məzmun şagirdin dünyagörüşünə və müvafiq fənlər üzrə biliklərinə uyğun deyil. Təqdim olunan yeni anlayışlar şagird tərəfindən mənimsənilə bilməz.
- 1.3. İnformativ və ya izahedici mətnə: rəqəmlər və adlar çoxdur.
- 1.4. Arqumentativ mətnə: fikirlər (fərziyyələr) və arqumentlər çoxdur; mətn rəqəm və adlarla zəngindir.
- 1.5. Bədii mətnin məzmunu oxucunun yaş dövründən irəli gələn həyat təcrübəsinə və dünyagörüşünə uyğun deyil.
- 1.6. Bədii mətnə mühakimə və ya təsviri xarakterli hissələr çoxdur, təhkiyə və dialoglar azdır.

2. Mətnin strukturu üzrə

- 2.1. İnformativ mətnin giriş hissəsində mətnin məqsədi haqqında məlumat verilmir.
- 2.2. Bədii mətnin giriş hissəsində əsas obrazlar, məkan və zaman haqqında məlumat verilmir.
- 2.3. İnformativ mətnə informasiya dağınıq şəkildə təqdim olunub. Mətnin hissələri faktlar və altmövzular üzrə aydın şəkildə strukturlaşmayıb.
- 2.4. Bədii mətnə süjetlə fabula fərqlənir: hadisələr xronoloji ardıcılıqla verilməyib.

3. Mətnin dil və üslubu üzrə

- 3.1. Mətnə tanış olmayan söz və ifadələr (arxaizmlər, terminlər, ümumişlək olmayan frazeologizmlər) çoxdur; onların mənasını kontekstdən çıxış etməklə müəyyənləşdirmək olmur.
- 3.2. Mətnə uzun feili tərkibli cümlələr çoxdur.

4. Məzmunun vizuallığı (illüstrasiya, dizayn)

- 4.1. Verbal yolla çətin anlaşılan təsvir və hadisələrin illüstrasiyası verilməyib.
- 4.2. Həcmcə iri mətn aydın şəkildə bitkin hissələrə ayrılmayıb (yarımbaşlıqlar, üç ulduz işarəsi və s.)

Tədris və qiymətləndirmə zamanı mətn seçilərkən bu göstəricilər nəzərə alınmalıdır.